

Часопис за геополитику и међународне односе
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XXII
vol 54.
Број 2/2026.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА ГЕОПОЛИТИКУ И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2026. год. XVII vol. 54 стр. 1-230

Часопис покренут поводом 200 годишњице

савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Добрињска 11, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и Др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Заменик главног и одговорног уредника:

Др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Љубодраг Димић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);

др Часлав Оцић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);

Ph.D. Wiktor Hebda, (Assistant Professor at Department of National Security, Institute of Political Science and International Relations, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University in Krakow, Poland);

др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија); Prof. Paed Dr. Miroslav Kmet' (Faculty of Arts, University of Matej Bel, Banská Bystrica, Slovakia); Doc. PhDr. Marek Symý (Faculty of Arts, Department of History, University of Matej Bel, Banská Bystrica, The Slovak Republic); др Дејан Михаиловић,

редовни професор (University Tecnológico de Monterrey, Faculty of Social Sciences, México);

др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);

др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Учитељски факултет, Србија); др Душан Пророковић, научни сарадник (Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија); др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт

за политичке студије, Београд, Србија); др Александар Врањеш, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска – БиХ); др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука,

Бања Лука, Република Српска – БиХ)

Секретари Редакције:

МА Бојана Секулић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;

МА Саво Симић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија); др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија); др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки факултет Универзитета у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за европске студије, Београд, Србија); др Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); Проф. др Станислав Степанов, академик (члан Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет политичких наука, Београд, Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет); др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет); др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура

Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Комазец, Инђија

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

ГЕОПОЛИТИЧКЕ, ОДБРАМБЕНО-БЕЗБЕДНОСНЕ И ИДЕНТИТЕТСКЕ ДИМЕНЗИЈЕ СТВАРНОСТИ

Вељко Благојевић

ОД ИЗГРАДЊЕ ПОВЕРЕЊА ДО СТРАТЕШКОГ
НЕПОВЕРЕЊА: ОГРАНИЧЕЊА ОДБРАМБЕНЕ
ДИПЛОМАТИЈЕ У ОДНОСИМА РУСИЈЕ И ЗАПАДА7-29

Александар Павић

АЛГОРИТАМСКО ОДВРАЋАЊЕ: НОВА СТРАТЕГИЈСКА
ЛОГИКА У ЕРИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ.....31-52

Немања Вукчевић

СЕКУРИТИЗАЦИЈА МИГРАЦИЈА И ИНСТИТУЦИОНАЛНА
ТРАНСФОРМАЦИЈА – ОД МОДЕЛА ИНТЕГРАЦИЈЕ КА
ДИГИТАЛНОЈ КОНТРОЛИ СА ОСВРТОМ НА РУСКУ
ФЕДЕРАЦИЈУ53-71

Ђорђе Стојановић

ПОЛИТИКЕ КАРБОНСКИХ/УГЉОВОДРОНИЧКИХ
ДЕМОКРАТИЈА: НАФТА КАО ПОЛИТИЧКИ
(МЕТА-)НАРАТИВ73-92

Владица Тодоровић

КОМУНИСТИЧКИ АТЕИЗАМ И ИСЛАМСКА РЕЛИГИЈА
КАО ФАКТОРИ ОДВАЈАЊА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД
СРБИЈЕ93-113

Миломир Исаиловић, Дејан Михајловић

ИЗРАЕЛСКИ КОНЦЕПТ КАМПАЊЕ ИЗМЕЂУ РАТОВА:
РАЗВОЈ, ДОМЕТИ И ОГРАНИЧЕЊА115-134

Ивана Влашковић

ОНТИЧКО УПРОСТОРАВАЊЕ БАЛКАНСКОГ
ИДЕНТИТЕТА У ВИРТУЕЛНОМ ПРОСТОРУ135-160

Никола Лазић, Габријела Грујић

МУЗИКА КАО ИНСТРУМЕНТ КОНСТРУКЦИЈЕ И
АРТИКУЛАЦИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА161-184

Марија Докић

ХАРМОНИЈА: УЛТИМАТИВНА ВОДЕЋА СИЛА У ДЕЛУ
ЛАЗЕ КОСТИЋА И МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА НА
ЕВРОПСКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ СЦЕНИ.....185-204

CONTENT

THIS ISSUE'S THEME:

GEOPOLITICAL, DEFENSE-SECURITY AND IDENTITY DIMENSIONS OF REALITY

Veljko Blagojević

FROM TRUST-BUILDING TO STRATEGIC
DISTRUST: LIMITATIONS OF DEFENSE DIPLOMACY
IN RUSSIA-WEST RELATIONS7-29

Aleksandar Pavić

ALGORITHMIC DETERRENCE: A NEW STRATEGIC
LOGIC IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE31-52

Nemanja Vukčević

SECURITIZATION OF MIGRATION AND INSTITUTIONAL
TRANSFORMATION – FROM THE INTEGRATION
MODEL TO DIGITAL CONTROL WITH REFERENCE
TO THE RUSSIAN FEDERATION53-71

Dorđe Stojanović

POLITICS OF CARBON/HYDROCARBON DEMOCRACIES:
OIL AS A POLITICAL (META-)NARRATIVE73-92

Vladica Todorović

COMMUNIST ATHEISM AND ISLAMIC RELIGION
FACTORS THE SEPARATION OF KOSOVO AND
METOHIJA FROM SERBIA93-113

Milomir Isailović, Dejan Mihajlović

THE ISRAELI CAMPAIGN BETWEEN THE WARS
CONCEPT: EVOLUTION, SCOPE, AND LIMITATIONS115-134

Ivana Vlašković

ONTIC SPACING OF BALKAN IDENTITY IN
VIRTUAL SPACE135-160

Nikola Lazić, Gabrijela Grujić

MUSIC AS AN INSTRUMENT FOR THE CONSTRUCTION
AND ARTICULATION OF NATIONAL IDENTITY161-184

Marija Dokić

HARMONY: THE ULTIMATE GUIDING FORCE IN THE WORKS
OF LAZA KOSTIĆ AND MILUTIN MILANKOVIĆ ON THE
EUROPEAN CULTURAL AND POLITICAL STAGE.....185-204

Вељко Благојевић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ОД ИЗГРАДЊЕ ПОВЕРЕЊА ДО СТРАТЕШКОГ НЕПОВЕРЕЊА: ОГРАНИЧЕЊА ОДБРАМБЕНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У ОДНОСИМА РУСИЈЕ И ЗАПАДА

Сажетак

Рад анализира ограничења одбрамбене дипломатије у односима Русије и Запада од краја Хладног рата до рата у Украјини. Полази се од питања зашто механизми одбрамбене дипломатије нису успели да спрече ерозију стратешког поверења између две стране. Основна теза је да одбрамбена дипломатија није доживела изненадни крах, већ постепену функционалну трансформацију: од инструмента изградње поверења, нуклеарне стабилности и постхладноратовске сарадње ка инструменту сигнализирања, одвраћања, демонстрације силе и легитимизације већ донетих стратешких одлука. У раду се анализирају кључне фазе овог процеса: постхладноратовска стабилизација, ерозија поверења услед супротстављених безбедносних перцепција, прелазак ка одвраћању и демонстрацији силе, као и погрешне процене које су претходиле рату у Украјини. Закључује се да одбрамбена дипломатија може имати превентивну функцију само када постоји минимално заједничко разумевање претњи, интереса и црвених линија. Када тај услов нестане, чак и развијени канали комуникације могу постати недовољни за спречавање конфронтације.

* Имејл адреса: veljko@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6981-0560.

Кључне речи: одбрамбена дипломатија, Русија, Запад, НАТО, стратешко поверење, одвраћање, Украјина, европска безбедност.

УВОД

Крај Хладног рата отворио је простор за очекивање да ће односи Русије и Запада бити изграђени на новим основама, без идеолошке конфронтације и уз постепено укључивање Русије у европске политичке, економске и безбедносне токове. У првој постхладноратовској фази постојала је обострана потреба за сарадњом. Русији је било неопходно време за унутрашњу стабилизацију, економску консолидацију и политичку транзицију, док су САД и њихови савезници настојали да дипломатским средствима управљају транзицијом простора бившег Варшавског пакта и да обезбеде стабилност у Европи (Primakov 2010; Dugin 2009; Thomas 2015; Perrier 2014; Howard and Czekaj 2019; Fukujama 1997; Kejgen 2009; Bžežinski 2009; Miršajmer 2017; Kostić-Šulejić 2024). Посебан значај имало је питање контроле нуклеарног наоружања бившег СССР, јер је управо у тој области одбрамбена дипломатија задржала важну функцију стратешке комуникације, управљања ризицима и очувања минималног поверења између Москве и Вашингтона (Gray 1999; McKinzie et.al. 2001; Petrović i Stojanović 2012).

Међутим, почетни постхладноратовски оптимизам није довео до трајног безбедносног аранжмана прихватљивог за обе стране. Иако су успостављани бројни механизми сарадње, укључујући Партнерство за мир, укључивање Русије у овај програм и формирање институционалних канала НАТО-Русија, постепено су се појављивале све дубље разлике у тумачењу европске безбедносне архитектуре (Radchenko 2022; Eichler 2021; Jović-Lazić 2014). За Запад, ширење НАТО и партнерски формати представљали су инструмент стабилизације Европе и право суверених држава да саме одлучују о својој безбедносној оријентацији. За Русију, исти процеси су све више добијали значење приближавања западне војне инфраструктуре њеним границама и постепеног потискивања њеног утицаја из постсовјетског простора.

Предмет овог рада је анализа ограничења одбрамбене дипломатије у односима Русије и Запада од краја Хладног рата до рата у Украјини. Рад полази од питања зашто механизми одбрамбене дипломатије нису успели да спрече ерозију стратешког поверења између Русије и Запада. Ово питање је важно зато што се неуспех не може свести само на прекид комуникације или на недостатак формалних канала дијалога. Напротив, многи канали су постојали, али су постепено губили способност да ублаже супротстављене безбедносне перцепције, различита тумачења претњи и несасгласност око тога како треба да изгледа европски безбедносни поредак.

Основна теза рада је да одбрамбена дипломатија у односима Русије и Запада није доживела изненадни крах, већ постепену функционалну трансформацију. У првој постхладноратовској фази она је имала наглашено превентивну улогу и јачала сарадњу, посебно у области нуклеарне безбедности, контроле наоружања, изградње поверења и укључивања Русије у европске безбедносне механизме. Међутим, како су се ширење НАТО, интервенционизам Запада, спор о противракетној одбрани, статус постсовјетског простора и различита тумачења европске безбедносне архитектуре претварали у изворе трајног неповерења, одбрамбена дипломатија је све више губила функцију усклађивања интереса и превенције. Уместо тога, постала је инструмент сигнализације сопствених стратешких одлука. Рат у Украјини зато не представља само неуспех дипломатске комуникације, већ последицу дуготрајног процеса у којем одбрамбена дипломатија више није могла да превазиђе супротстављене безбедносне перцепције Русије и Запада.

Циљ рада је да покаже како су механизми који су у почетку служили стабилизацији односа постепено изгубили своју превентивну функцију. Уместо да се одбрамбена дипломатија посматра као самосталан узрок успеха или неуспеха, у раду се она анализира као део ширег стратешког контекста. Такав приступ омогућава да се разуме зашто су нуклеарни дијалог, институционални формати сарадње, одбрамбени контакти, мировне мисије, преговори о противракетној одбрани и војно-војна сарадња са Украјином имали ограничен ефекат када су се политичке интерпретације безбедности све више разилазиле.

Методолошки, рад се заснива на квалитативној анализи кључних фаза у односима Русије и Запада. Анализа је усмерена на функцију одбрамбене дипломатије у различитим фазама: као механизма стабилизације, као средства управљања неповерењем, као инструмента одвраћања и као канала који није успео да спречи ескалацију. Посебна пажња посвећује се догађајима који су имали преломни значај за промену функције одбрамбене дипломатије: постхладноратовском питању нуклеарне безбедности, проширењу НАТО, балканским кризама, спору о противракетној одбрани, Минхенској конференцији 2007, рату у Грузији, украјинској кризи 2014. године и војно-војној сарадњи Запада са Украјином пре 2022.

Рад је организован у четири целине. У првој се разматра одбрамбена дипломатија као механизам постхладноратовске стабилизације, са посебним освртом на нуклеарну безбедност, изградњу поверења и институционализацију сарадње. У другој целини анализира се ерозија поверења, од почетних партнерских очекивања до супротстављених безбедносних перцепција, нарочито у вези са ширењем НАТО, Балканом, противракетном одбраном и Безбедносном конференцијом у Минхену 2007. У трећој целини разматрају се приоритети одбрамбене дипломатије на одвраћању и демонстрацији силе, кроз руско деловање у Грузији, Украјини 2014. године и Сирији. У четвртој целини анализира се пут у рат у Украјини, са нагласком на погрешне процене, неуспех превентивног одвраћања и недостатак веродостојне комуникације о црвеним линијама.

ОДБРАМБЕНА ДИПЛОМАТИЈА КАО МЕХАНИЗАМ ПОСТХЛАДНОРАТОВСКЕ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ

У првој постхладноратовској фази одбрамбена дипломатија имала је наглашено стабилизациону функцију. Распад СССР и Варшавског пакта створио је нову безбедносну ситуацију у Европи, нарочито у простору Централне и Југоисточне Европе, где је нестанак дотадашњег блока отворио питање попуњавања безбедносног вакуума. Истовремено, новоформираној Руској Федерацији било је потребно време за унутрашњу стабилизацију, економску консолидацију и политичку транзицију, док је партнерство са Западом изгледало као рационалан избор у условима слабљења њених укупних капацитета и очекивања да ће Русија

бити укључена у европске политичке и економске токове (Thomas 2015; Primakov 2010; Dugin 2009; Perrier 2014). Запад је, предвођен САД, у том периоду такође имао интерес да транзицију бившег комунистичког простора усмери дипломатским средствима, уз сарадњу са Москвом и постепено изградњу поверења (Miršajmer 2017; Fukujama 1997; Kejgen 2009).

Најосетљивије питање у тој фази било је управљање нуклеарним наслеђем бившег СССР. Нове државе настале распадом Совјетског Савеза морале су да се одрекну нуклеарног наоружања које се налазило на њиховој територији, док је Русија остала једини наследник совјетског нуклеарног арсенала, чланица „нуклеарног клуба” и стална чланица Савета безбедности УН (Kostić-Šulejić 2024; Petrović i Stojanović 2012; Gray 1999; McKinzie et al. 2001). Управо је у овој области одбрамбена дипломатија имала најјаснију превентивну функцију. САД су процениле да постоје проверени механизми комуникације са Москвом у области употребе, контроле и ограничавања нуклеарног наоружања, на чему се одбрамбена дипломатија ангажовала још од Кубанске кризе (MoU; SALT I; SALT II; INF Treaty). Након решавања непосредног питања нуклеарног наслеђа, тежиште је постепено померено са нуклеарног баланса две суперсиле на спречавање нуклеарне пролиферације (Stojanović 2021, 13).

Значај овог периода није само у томе што су Русија и Запад успели да избегну дестабилизацију у области нуклеарне безбедности. Још важније је то што је одбрамбена дипломатија потврдила способност да одржи комуникацију између актера који су до недавно били супарници. Преговори о нуклеарном наоружању нису имали само технички карактер, већ су доприносили одржавању статуса Русије као велике силе, иако према другим елементима њене националне моћи то није био случај (Cottey and Forster 2004, 19–24; Yilmaz 2008; OSCE 2015, 4–10; Rana 2007, 253). На тај начин је одбрамбена дипломатија истовремено служила управљању ризиком и очувању симболичке равнотеже у односима са Москвом.

У теоријском смислу, ова фаза одговара моделу одбрамбене дипломатије без присиле, чији је циљ да спречи ескалацију сукоба, ублажи неповерење и одржи понашање актера у оквирима који искључују употребу силе. Такав приступ подразумева да се разлике у циљевима не могу у потпуности уклонити, али се могу држати под контролом кроз дијалог, транспарентност, размену информација,

заједничке програме обуке, одбрамбене консултације и механизме за решавање спорова. У том смислу, одбрамбена дипломатија је била средство којим се политичке разлике спречавају да пређу у отворену конфронтацију.

У практичном смислу, ова логика била је видљива у настојању САД, НАТО и ЕУ да према Русији у првој фази користе одбрамбену дипломатију као средство превенције сукоба и управљања постхладноратовском транзицијом (Blake and Spies 2019). То, међутим, није значило да је Запад био спреман да се одрекне инструмената сопствене моћи. НАТО није расформиран, иако је нестанком Варшавског пакта изгубио непосредног блоковског противника. Напротив, Алијанса је остала првокласни спољнополитички инструмент САД, док је Стратешки концепт НАТО из 1991. године усмерио њено деловање ка дијалогу, изградњи поверења, контроли наоружања, разоружању и јачању партнерства у Европи. Постоји „мрља” у поузданости америчке дипломатије у овом погледу, јер је државни секретар Џејмс Бејкер (*James Baker*) пружио усмена (центлменска) уверавања 1989. године председнику СССР Михајлу Горбачову да се НАТО неће ширити на бивше чланице Варшавског уговора (Gray 2007, 224; Blagojević i Stojković 2023). Последице оваквог понашања су данас више него очигледне.

Овде се уочава прво важно ограничење постхладноратовске одбрамбене дипломатије. Она је заиста служила стабилизацији, али је истовремено била уклопљена у ширу западну стратегију обликовања европског безбедносног поретка. НАТО је настојао да попуни безбедносни вакуум у Европи кроз јачање мултилатералне дипломатије у области безбедности и одбране, али је тај процес подразумевао да се нова безбедносна архитектура гради око западних институција. Програм Партнерство за мир, успостављен 1994. године, био је замишљен као механизам изградње поверења, али и као својеврсно предворје за будуће чланство у НАТО (Eichler 2021; Radchenko 2022). Истовремено је реафирмисана политика „отворених врата”, што је за део држава представљало гаранцију безбедности, а за Москву потенцијални извор дугорочне несигурности (Goldgeier and Shiffrinson 2023).

Укључивање Русије у ПЗМ за мир маја 1997. године и касније формирање Сталног заједничког савета НАТО-Русија показивали су да је постојала воља да се Русија задржи у институционалном

дијалогу са Западом (Jović-Lazić 2014). Ипак, овај модел сарадње није решио основну противречност. Русија је била укључена у механизме консултација, али није имала могућност да равноправно обликује смер ширења западне безбедносне архитектуре. Због тога је одбрамбена дипломатија у овој фази истовремено производила две последице. Са једне стране, она је смањивала непосредне ризике, омогућавала комуникацију и олакшавала управљање транзицијом. Са друге стране, није отклонила дубљу несагласност око тога да ли се европска безбедност гради као заједнички простор или као постепено ширење институција победничке стране из Хладног рата.

Управо због тога прву постхладноратовску фазу не треба посматрати ни као чист успех ни као привид сарадње. Она је била реалан период стабилизације, посебно у области нуклеарне безбедности и институционалне комуникације. Међутим, стабилизација није значила и изградњу трајно прихваћеног безбедносног поретка. Одбрамбена дипломатија је успевала да управља последицама распада старог система, али није створила заједнички договор о правилима новог. Управо та разлика између управљања транзицијом и изградње заједничке архитектуре безбедности постаје један од извора касније ерозије поверења.

ЕРОЗИЈА ПОВЕРЕЊА: ОД ПАРТНЕРСТВА ДО СУПРОТСТАВЉЕНИХ БЕЗБЕДНОСНИХ ПЕРЦЕПЦИЈА

Постхладноратовска одбрамбена дипломатија Русије и Запада почивала је на претпоставци да се безбедносне разлике могу контролисати кроз дијалог, институционалну сарадњу и постепено усвајање заједничких правила. Међутим, већ током деведесетих година постало је јасно да се иза формалне сарадње развијају различита тумачења европске безбедносне архитектуре. Запад је своје деловање представљао као стабилизацију простора насталог распадом комунистичког блока, док је Москва све више уочавала да се нови поредак гради око институција у којима она нема битну улогу. Управо у тој разлици између укључивања у дијалог и стварног утицаја на безбедносне одлуке налазио се један од извора неповерења.

Балкан је био први простор на којем су се ова различита тумачења јасно показала. Руски контингенти у мировним

операцијама на простору бивше СФРЈ имали су не само војни већ и политички значај, јер су представљали део ширег консензуса великих сила о потреби стабилизације постконфликтног простора. Ипак, интервенција НАТО против СР Југославије 1999. године показала је ограничења тог консензуса. Русија је дипломатски негодовала, али није имала капацитет да озбиљније утиче на ток догађаја, због унутрашњих економских и политичких проблема и безбедносних изазова у сопственом простору. Покушај руске одбрамбене дипломатије да се наметне као фактор на КиМ, кроз изненадни долазак руских снага на аеродром Слатина, имао је снажан симболички значај, али није променио однос моћи на терену.

Значај тог догађаја није само у његовој драматичности, већ у томе што је открио различито разумевање улоге силе и дипломатије. За НАТО, интервенција је представљала средство за заустављање кризе и наметање решења. За Москву, она је постала пример западног интервенционизма и заобилажења руског утицаја у питањима европске безбедности. Повлачење руских контингената из мировних снага које је предводио НАТО у БиХ и на КиМ 2003. године показало је да је руска страна све мање спремна да учествује у форматима у којима формално присуство не обезбеђује и стварни утицај на политичке исходе (Litovkin 2013).

Други извор ерозије поверења био је спор о противракетној одбрани. Повлачење САД из Споразума о противбалистичким ракетама из 1972. године, 13. јуна 2002, означило је слабење једног од важних стубова хладноратовске и постхладноратовске стратешке стабилности (Boese 2002). Америчка страна је распоређивање нових капацитета противракетне одбране образлагала потребом за заштитом од потенцијалних претњи из држава као што су Северна Кореја и Иран. Међутим, за Русију је планирано размештање елемената система у Европи, посебно у Пољској и Чешкој, имало сасвим друго значење. Москва је у томе видела могућност нарушавања стратешког баланса и потенцијалну претњу сопственим интерконтиненталним балистичким ракетама.

Овај спор показује једно од кључних ограничења одбрамбене дипломатије: техничко објашњење безбедносне мере није довољно ако друга страна ту меру тумачи као претњу. САД су тврдили да је реч о ограниченом систему усмереном на претње ван руског простора, док је Москва указивала да географско позиционирање, могућност каснијег проширења и карактер радара отварају

простор за другачију употребу. У таквој ситуацији, проблем није био само у различитој процени војнотехничких капацитета, већ у потпуном неповерењу. Свака страна је полазила од сопствене логике безбедности, а механизми дијалога нису успели да створе заједничку процену претње.

Руска страна је 2007. године покушала да понуди алтернативни модел кроз предлог заједничког америчко-руског система противракетне одбране, који би укључио руске радаре за рано упозоравање у Армавиру и Габали. Овај предлог био је покушај да се спор пребаци из логике једностраног размештања у логику заједничког управљања ризиком. Међутим, америчка страна је руску понуду видела као допуну сопственом плану, док је Москва желела да она замени планиране елементе система у Пољској и Чешкој. Тако је и ова иницијатива показала да постојање преговора није довољно ако стране не полазе од исте представе о томе шта треба да буде циљ договора. Противракетна одбрана је до краја другог мандата администрације Џорџа Буша млађег постала једно од најспорнијих питања у односима Русије и Запада (Тарапа 2014).

Минхенска безбедносна конференција 2007. године представљала је симболичку тачку прелома јер је јавно артикулисала неповерење које се већ акумулирало. Путин је у говору критиковао униполарну структуру међународног поретка, ширење НАТО, противракетни штит, неједнакост у развојним могућностима и примену међународног права на начин који је, по руском тумачењу, фаворизовао интересе глобалног хегемона. Уместо да тај говор буде схваћен као сигнал да постоји потреба за преиспитивањем правила европске безбедности, западне реакције су га углавном оцилиле као провокативан, разочаравајући или као повратак реторици Хладног рата (NSPM 2024).

Овде се јасно уочава неуспех одбрамбене дипломатије као механизма превентивног деловања. Није било спорно само то што су Русија и Запад имали различите интересе. То је у међународним односима очекивано. Проблем је био у томе што су различити интереси постепено престали да се преводe у договорене параметре понашања. Запад је руске примедбе све чешће тумачио као отпор праву суверених држава да саме бирају своје савезе. Русија је западне потезе све више тумачила као систематско ширење војно-политичке инфраструктуре ка њеним границама. У таквој ситуацији, одбрамбена дипломатија више није могла да производи

поверење, јер је сваки нови контакт био оптерећен већ формираним очекивањем да друга страна делује са скривеним циљем.

Према томе, ерозија поверења није била последица једног догађаја, већ постепеног раслојавања значења. Балкан, противракетна одбрана и Минхенска конференција 2007. показују исту логику: механизми комуникације су постојали, али нису успевали да зауставе продубљивање супротстављених безбедносних перцепција. Одбрамбена дипломатија је формално наставила да функционише кроз савете, преговоре, партнерске програме и консултације, али је суштински губила капацитет да производи заједничко разумевање претњи. Управо у том раздвајању форме сарадње од стварног поверења налази се основа каснијег преласка од дијалога ка одвраћању и демонстрацији силе.

ОД САРАДЊЕ КА ОДВРАЋАЊУ И ДЕМОНСТРАЦИЈИ СИЛЕ

Након Минхенске конференције 2007. године, односи Русије и Запада све више су улазили у фазу у којој је одбрамбена дипломатија губила улогу изградње поверења и постепено постајала део ширег система одвраћања, сигнализирања и демонстрације силе. То није значило потпуно напуштање дипломатских механизма, већ промену њихове функције. Уместо да служе као простор за ублажавање неповерења, дипломатски и одбрамбени канали све више су коришћени за саопштавање црвених линија, легитимизацију сопствених потеза и упозоравање друге стране на могуће последице њеног деловања.

Руски одговор на пројекат противракетног штита НАТО имао је управо такву функцију. Развој хиперсоничног наоружања представљао је војнотехнички одговор на процену Москве да противракетна одбрана може нарушити стратешки баланс. Иако је тај потез у руском тумачењу имао дефанзивну логику, јер је требало да обезбеди способност превазилажења противракетних система, његова политичка порука била је шира. Москва је тиме показала да на ширење војне инфраструктуре НАТО неће одговарати само протестима, преговорима и дипломатским иницијативама, већ и развојем капацитета који треба да обнове кредибилитет њеног одвраћања (Stojanović 2021; Trpara 2014).

Рат у Грузији 2008. године био је први јасан показатељ да је ова промена добила и оперативни облик. Москва је, после дужег периода постхладноратовске слабости, показала спремност да употреби војну силу ван сопствене територије ради заштите онога што је дефинисала као виталне националне и безбедносне интересе. У том смислу, грузијски рат није био само локални сукоб око Абхазије и Јужне Осетије. Његов шири значај лежи у чињеници да је Русија њиме послала поруку да прозападна оријентација држава у непосредном суседству, посебно ако подразумева приближавање НАТО, може изазвати војни одговор (Blagojevic i Pejić 2019, 304–317).

Поента овог догађаја није у детаљном војном опису операције, већ у промени стратегијског обрасца. Русија је до тада настојала да своје незадовољство западним ширењем и интервенционизмом артикулише пре свега дипломатски. У Грузији је, међутим, примењен модел који је комбиновао војно присуство, дипломатско посредовање, стратешку комуникацију, економски притисак и правно-политичку аргументацију. Одбрамбена дипломатија у том моделу није нестала, али је престала да буде самостални механизам превенције. Она је постала део ширег стратешког наступа, у којем се дипломатија ослања на претњу употребом силе или на њену ограничену примену.

То је важно за разумевање каснијег развоја украјинске кризе. У оба случаја, Москва је полазила од процене да се у њеном непосредном суседству одвија процес који дугорочно може угрозити њену безбедносну позицију. У Грузији је та процена била повезана са прозападном оријентацијом Тбилисија и могућношћу чланства у НАТО. У Украјини је значај био још већи, због географске, историјске, војне и геополитичке улоге те земље у руском разумевању сопствене безбедности. Посебно место имао је Крим, као простор од кључног значаја за руску Црноморску флоту и пројекцију моћи у црноморском региону.

Украјинска криза 2014. године представљала је виши степен истог обрасца. Након свргавања Виктора Јануковича, Москва је нову ситуацију тумачила као могући увод у најнеповољнији сценарио: улазак Украјине у западне политичке и безбедносне структуре и губитак Крима као стратешког ослонаца руске поморске моћи. Одговор је био брз, координисан и заснован на комбинацији војних, политичких, правних, дипломатских и комуникационих средстава.

Заузимање Крима, референдум и подршка побуни у Донбасу показали су да се руска одбрамбена дипломатија више не креће само у оквиру преговора и институционалних механизма, већ у оквиру ширег концепта контроле кризе кроз стварање чињеница на терену (Blagojević i Pejić 2019, 304–327).

У том контексту, Мински споразуми имају двоструко значење. Са једне стране, они су били дипломатски инструмент за заустављање непосредне ескалације. Са друге стране, у њима се види ограничење дипломатије која делује након што су главни стратешки потези већ повучени. Дипломатија је могла да замрзне сукоб, отвори простор за преговарање и створи привремени оквир контроле кризе, али није могла да реши основни спор: да ли Украјина треба да остане изван западних безбедносних структура или има право да се без ограничења приближава НАТО и ЕУ. Управо зато је дипломатски процес постојао, али није обновио поверење.

Овде је корисно задржати компаративну табелу, али је треба прилагодити теми рада. Уместо да буде само опис руског наступа у Грузији и Украјини, табела треба да покаже како су поједини инструменти мењали функцију одбрамбене дипломатије.

Овај упоредни приказ показује да је у обе кризе одбрамбена дипломатија функционисала унутар ширег стратешког наступа, а не као самостални механизам превенције. Њена улога била је да прати, објашњава, легитимише и делимично каналише употребу других инструмената моћи. У Грузији је овај модел био ограниченији, јер је интервенција била кратка и усмерена на конкретан регионални циљ. У Украјини је био обухватнији, јер је укључивао директну промену територијалног статуса Крима и дуготрајни оружани конфликт у Донбасу.

Сиријска криза додатно је ојачала овај образац. Русија је 2015. године војно интервенисала у региону који није њено непосредно суседство и тиме показала да њена одбрамбена дипломатија више није ограничена само на постсовјетски простор. Интервенција је имала више функција: очување савезничког режима, заштиту војног присуства у Средоземљу, пројекцију силе, тестирање наоружања и јачање међународног преговарачког положаја Москве. Истовремено, дипломатски процеси у Женеви и Астани, сарадња са Ираном и Турском, као и одржавање контаката са САД и Израелом, показали су да је Русија настојала да се представи не само као војни актер,

већ и као неопходан посредник у решавању кризе (Blagojevic i Pejić 2019, 328–335).

У том смислу, Сирија је била важна за руску одбрамбену дипломатију јер је показала да демонстрација силе може повећати дипломатски капацитет државе. Москва се представила као актер који је спреман да војно подржи савезника, да преузме ризик, да делује ван непосредног суседства и да након тога учествује у дипломатском обликовању политичког процеса. То је било супротно постхладноратовској фази у којој је Русија често имала формално место у разговорима, али ограничену способност да утиче на исходе. У Сирији је војна интервенција претходила јачању дипломатске позиције.

Ова промена има суштински значај за тему рада. Одбрамбена дипломатија Русије није нестала са порастом неповерења према Западу, већ је променила функцију. Уместо да буде превасходно средство изградње поверења, постала је део стратегије одвраћања, демонстрације силе и управљања кризама након што су основне политичке одлуке већ донете. Та трансформација није била једнострана. Она је била одговор на руско уверење да западни механизми сарадње нису обезбеђивали стварно уважавање руских безбедносних интереса. Међутим, истовремено је додатно учврстила западну перцепцију Русије као ревизионистичког и све агресивнијег актера.

Тако је одбрамбена дипломатија ушла у парадоксалну фазу. Што је више коришћена за сигнализирање одлучности, то је мање могла да служи изградњи поверења. Што је више била подржана војном силом, то је више губила способност да другу страну увери у дефанзивну природу сопствених намера. Уместо да смањује ризик од погрешних процена, она је све више постајала средство њиховог учвршћивања. Управо тај процес припремио је основу за последњу фазу анализе: пут у рат у Украјини, у којем су одбрамбене дипломатије свих кључних актера деловале интензивно, али нису успеле да спрече ескалацију.

ПУТ У РАТ У УКРАЈИНИ: ПОГРЕШНЕ ПРОЦЕНЕ И КРАХ ПРЕВЕНТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ ОДБРАМБЕНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Пут у рат у Украјини показује да одбрамбена дипломатија није била одсутна у годинама које су претходиле војној интервенцији Руске Федерације 2022. године. Напротив, она је била веома интензивна. Западне државе, предвођене Сједињеним Државама и НАТО, развијале су различите облике војно-војне сарадње са Украјином, укључујући реформу система одбране, обуку оружаних снага, увођење НАТО стандарда, заједничке вежбе, обавештајну подршку, војну опрему, логистику и билатералне облике помоћи (Zarić i Ćeferjanović 2025). Међутим, управо та чињеница показује ограничење одбрамбене дипломатије у условима дубоког стратешког неповерења. Она је јачала украјинске капацитете и подизала цену могуће руске интервенције, али није произвела довољно веродостојно одвраћање да би спречила рат.

Кључно ограничење западног приступа огледало се у раздвајању војне подршке од формалних безбедносних гаранција. НАТО није непосредно испоручивао наоружање Украјини, већ је то било препуштено државама чланицама на билатералној основи. Ова одлука имала је важну функцију у стратешкој комуникацији, јер је Запад настојао да избегне утисак да Алијанса директно милитаризује украјинско питање. Истовремено, Украјини нису пружене формалноправне гаранције колективне одбране. Западни наратив задржан је на нивоу помоћи и подршке територијалном интегритету Украјине, без формалног обећања да ће се НАТО или Сједињене Државе непосредно војно ангажовати у њеној одбрани. Трећи елемент био је континуитет обавештајне, дипломатске и медијске подршке, који је припремао западно јавно мњење за могућност колективног одговора уколико се Русија ипак одлучи за директну војну интервенцију (Zarić i Ćeferjanović 2025).

Одбрамбена дипломатија Запада према Украјини имала развијене инструменте, али ограничену стратешку веродостојност. Она је била довољна да допринесе дугорочној трансформацији украјинских оружаних снага, али није била довољна да Москви пошаље недвосмислену поруку о последицама војне интервенције. Управо у томе лежи један од парадокса кризе: што је Украјина више сарађивала са Западом, то је у руској перцепцији више добијала

значај будуће западне војне платформе, али заштите који би је ставио под западни безбедносни кишобран.

Западна страна је, у том контексту, направила неколико погрешних процена. Прва се односила на уверење да ће дипломатски притисак, санкције и постепено јачање украјинских капацитета бити довољни да одврате Русију од војне интервенције. Та логика почивала је на претходним искуствима Запада у управљању кризама, у којима су економски притисак, дипломатска изолација и контролисана војна подршка често производили жељене ефекте. Међутим, у случају Русије занемарена је чињеница да је реч о нуклеарној сили, држави са значајним ресурсима, алтернативним економским каналима и способношћу да у дужем периоду припрема економију, оружане снаге и партнерства за могући сукоб. У том контексту, значајна је чињеница да је Русија још 2014. године закључила дугорочни гасни споразум са Кином, док је касније руско-кinesка сарадња добила обележја свеобухватног стратешког партнерства (Lađevac 2021).

Друга погрешна процена односила се на вредност коју је Москва приписивала Украјини. Западне процене полазиле су од претпоставке да ће цена интервенције бити превисока у односу на очекивану корист. Међутим, за руску политичку и војну елиту Украјина није била само суседна држава, већ простор од пресудног геополитичког, историјског, војног и идентитетског значаја. Због тога конвенционални инструменти одвраћања, засновани на санкцијама и војној помоћи Украјини, нису били усклађени са руском перцепцијом улога у кризи. Оно што је Запад тумачио као ограничену војну сарадњу са сувереном државом, Москва је све више тумачила као постепено укључивање Украјине у западни безбедносни простор.

Додатно ограничење западне процене било је уверење да ће споразуми Минск 1 и 2 створити довољно времена за јачање украјинских капацитета и за постепено дејство економских санкција. Међутим, такав приступ није узео у обзир дубину руског неповерења према раније постигнутим споразумима, нити чињеницу да ће и Русија период од 2014. до 2022. године користила за војну, економску и спољнополитичку припрему за могућност ширег сукоба. Зато је процена да ће Москва задржати деловање у Украјини на нивоу хибридног ангажовања у Донбасу била погрешна (Blagojević i Stojković 2023).

Руска страна је, међутим, такође направила погрешне процене. Москва је потценила украјинску вољу за отпор, степен трансформације украјинских оружаних снага и политичке последице вишегодишњег приближавања Украјине Западу. Почетна очекивања да ће Кијев брзо пасти и да ће становништво прихватити промену режима показала су да је руска процена била оптерећена претходним искуствима у Грузији, на Криму и у Сирији. У тим случајевима војна сила, комбинована са дипломатским инструментима, донела је релативно брзе стратешке ефекте. У Украјини се та логика показала као недовољна. Друга руска погрешна процена односила се на реакцију Запада. Москва је очекивала да НАТО и Европска унија неће бити у стању да одрже јединство због унутрашњих подела, енергетске зависности од Русије и различитих интереса држава чланица. Међутим, западна стратешка комуникација од 2014. године постепено је припремала политички и јавни простор за оштрији колективни одговор. Негативни наративи о руској политици, јачање перцепције руске претње и стално указивање на могућност ескалације допринели су томе да западни одговор 2022. буде бржи, јединственији и обухватнији него што је Москва очекивала.

И Украјина је погрешно процењивала стратешко окружење. Њена одбрамбена дипломатија ослањала се на интензивну сарадњу са западним партнерима и на уверење да ће та сарадња у кризном тренутку произвести снажније облике заштите. Међутим, између војне помоћи, политичке подршке и формалне обавезе заједничке одбране постојала је суштинска разлика. Украјина је добијала подршку, али није била део система колективне безбедности. Управо зато њен положај показује једно од најважнијих ограничења одбрамбене дипломатије: она може изградити капацитете и партнерства, али не може заменити јасне безбедносне гаранције.

За све актере заједнички проблем био је изостанак веродостојне и правремене комуникације о црвеним линијама. Запад није успео да јасно формулише шта је спреман да учини уколико Русија војно интервенише. Русија није успела да уверљиво комуницира које потезе Запада и Украјине сматра неприхватљивим без прибегавања претњама које су додатно учвршћивале западну перцепцију руске агресивности. Украјина је, са своје стране, деловала у простору између растуће западне подршке и одсуства формалне заштите. У таквом троуглу, одбрамбена дипломатија није

била способна да преведе супротстављене перцепције у одрживи компромис.

Додатну сложеност у проценама одвраћања створила је појава руског хиперсоничног наоружања и спремност Москве да га ограничено употреби. Уколико се овај фактор посматра у контексту одбрамбене дипломатије, он показује да се простор за класичну дипломатију принуде сужава када актер располаже средствима која могу да заобиђу постојеће системе противракетне одбране и произведу стратешке ефекте без непосредног преласка на нуклеарни праг. Управо зато је у извештају РАНД корпорације ширење хиперсоничних система означено као фактор који може битно изменити будућа стратешка разматрања (Stojanović 2021).

Крах превентивне функције одбрамбене дипломатије не значи да су њени инструменти били небитни. Напротив, они су били присутни у свим фазама кризе. Проблем је био у томе што су деловали у окружењу у којем су стратешке претпоставке актера већ биле међусобно супротстављене. Запад је одбрамбену сарадњу са Украјином тумачио као подршку сувереној држави и средство одвраћања. Русија ју је тумачила као постепено приближавање НАТО инфраструктуре свом стратешком простору. Украјина ју је тумачила као корак ка трајном изласку из руске сфере утицаја. Управо зато исти механизми нису производили стабилизацију, већ су за сваку страну потврђивали већ постојеће страхове и очекивања.

Рат у Украјини зато представља завршну тачку дугог процеса у којем је одбрамбена дипломатија изгубила способност да делује као механизам изградње поверења. Она није нестала, већ се претворила у инструмент припреме, сигнализирања и оправдавања стратешких избора. Уместо да заустави ескалацију, она је у појединим фазама постала део саме ескалационе логике. То је најважнија лекција овог случаја: одбрамбена дипломатија може спречавати сукоб само ако постоји минимално заједничко разумевање претњи, интереса и граница прихватљивог понашања. Када то разумевање нестане, чак и интензивна сарадња и бројни канали комуникације могу постати недовољни.

ЗАКЉУЧАК

Анализа односа Русије и Запада показује да неуспех одбрамбене дипломатије није био изненадан, нити се може

свести на нестанак комуникационих канала. Напротив, током већег дела постхладноратовског периода постојали су бројни механизми дијалога, сарадње, консултација и практичне војно-војне комуникације. Проблем је био у томе што су ти механизми постепено губили способност да производе поверење. Форме сарадње су опстајале, али се заједничко разумевање европске безбедности све више распадало.

У првој постхладноратовској фази одбрамбена дипломатија имала је стварну стабилизациону функцију. Она је допринела управљању нуклеарним наслеђем бившег СССР, очувању стратешке комуникације између Москве и Вашингтона и укључивању Русије у поједине европске безбедносне формате. Међутим, та стабилизација није створила трајно прихваћену архитектуру безбедности. Русија је била укључена у дијалог, али није имала могућност да равноправно утиче на правац ширења западних институција. Управо у тој разлици између консултација и стварног утицаја налазио се један од раних извора неповерења.

Ерозија поверења посебно је постала видљива у питањима Балкана, проширења НАТО, противракетне одбране и Минхенске конференције 2007. године. За Запад су ови процеси представљали стабилизацију Европе, заштиту сувереног избора држава и прилагођавање новим претњама. За Русију су све више значили заобилажење њених интереса, слабљење стратешке равнотеже и приближавање западне војне инфраструктуре њеним границама. Одбрамбена дипломатија није успела да премости ову разлику јер више није постојало минимално заједничко тумачење претњи.

У наредној фази, одбрамбена дипломатија све више је добијала функцију одвраћања и демонстрације силе. Руски развој хиперсоничног наоружања, деловање у Грузији, реакција на украјинску кризу 2014. године и интервенција у Сирији показали су да Москва више није спремна да своје незадовољство исказује само дипломатским средствима. Дипломатија је наставила да постоји, али је све чешће пратила војне и стратешке потезе, уместо да их спречава. Њена улога је постала објашњавајућа, легитимишућа и сигнална, а мање превентивна.

Пут у рат у Украјини показао је крајње последице такве трансформације. Западна одбрамбена дипломатија према Украјини била је интензивна, али није обезбедила формалне гаранције које би створиле недвосмислено одвраћање. Руска одбрамбена дипломатија

није успела да тачно процени украјинску отпорност, западно јединство и последице војне интервенције. Украјинска одбрамбена дипломатија преценила је степен заштите који произилази из партнерства без чланства у систему колективне одбране. Тако су све три стране деловале на основу непотпуних или погрешних процена.

Главни закључак рада је да одбрамбена дипломатија може бити ефикасна само ако постоји макар минимална сагласност око тога шта представља претњу, шта су легитимни безбедносни интереси и где се налазе црвене линије. У односима Русије и Запада та сагласност је постепено нестала. Када је једна страна сарадњу видела као стабилизацију, а друга као прикривено ширење утицаја, исти инструменти више нису могли да производе поверење. Напротив, они су почели да потврђују већ постојеће сумње.

Зато рат у Украјини не представља само крах дипломатије у ужем смислу, већ крах њене превентивне функције у условима дубоког стратешког неповерења. Одбрамбена дипломатија није могла да спречи рат јер је до тренутка ескалације већ била претворена у средство сигнализирања, припреме, одвраћања и легитимизације потеза који су произлазили из супротстављених визија европске безбедности. То је њено најважније ограничење: она може управљати кризама само док постоји простор за заједничко тумачење безбедносне стварности. Када тај простор нестане, чак и развијени механизми сарадње могу постати део пута ка конфронтацији, а не препрека њеном настанку.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Blagojević, Veljko, i Boris Stojković. 2023. „Rat u Ukrajini iz ugla profesionalnog vojnika.” U *Rat u Ukrajini: ono što znamo i ono što ne znamo*. ur. Nebojša Vuković i Mihajlo Kopanja 35–50. Beograd Institut za međunarodnu politiku i privredu i Fakultet bezbednosti.
- Blagojevic, Veljko, i Igor Pejic. 2019. *Military Power in International Politics: Past-Present-Future*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Blake, Robin M, and Yolanda K. Spies. 2019. “Non-Coercive Defence Diplomacy for Conflict Prevention.” *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies* 47 (1): 55–76.
- Boese, Wade. 2002. “U.S. Withdrawal from ABM Treaty; Global Response Muted.” *Armscontrol*. Accessed 22.06.2025. <https://>

- www.armscontrol.org/act/2002-07/news/us-withdraws-abm-treaty-global-response-muted.
- Bžežinski, Zbignjev. 2009. *Druga šansa Amerike – tri predsednika i kriza američke supersile*. Beograd: Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti.
- Carlsson, Märta. 2012. *The Structure of Power – an Insight into the Russian Ministry of Defense*. Stockholm: Ministry of Defense.
- Cottey, Andrew, and Anthony Forster. 2004. *Reshaping Defense Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance*. London: Oxford University Press for The International Institute for Strategic Studies.
- Dugin, Aleksandar. 2009. *Geopolitika postmoderne – Doba novih imperija, osvrti na geopolitiku XXI veka*. Beograd: Prevodilačka radionica Rosić i Nikola Pašić.
- Eichler, Jan. 2021. *NATO's Expansion After the Cold War - Geopolitics and Impacts for International Security*. Springer.
- Fukujama, Francis. 1997. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID.
- Goldgeier, James, and Joshua R. Itzkowitz Shiffrin eds. 2023. *Evaluating NATO Enlargement: From Cold War Victory to the Russia-Ukraine War*. Washington: Brookings Institute.
- Gray, Colin S. 1999. *The Second Nuclear Age*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Gray, Colin S. 2007. *War, Peace and International Relations*. New York: Routledge.
- Howard, E. Glen, and Matthew Czekaj eds. 2019. *Russia's Military Strategy and Doctrine*, Washington: Jamestown Foundation.
- Jović-Lazić, Ana. 2014. „Saradnja Ruske Federacije i NATO u oblasti evropske bezbednosti.” *Međunarodni problemi* 66 (3–4): 283–304.
- Kejgen, Robert. 2009. *Povratak istorije i kraj snova*. Beograd: Centar za civilno-vojne poslove i Aleksandrija Press.
- Kostić Šulejić, Marina. 2024. *Vojna neutralnost i nuklearno oružje između posedovanja i zabrane*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Lađevac, Ivona. 2021. *Kina i Rusija – quo vadis?* Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Litovkin Viktor. 2013. „Ruski ekspert: Zašto su Rusi napustili Kosovo.” *Russia Beyond*. Pristupljeno: 22. 2. 2025. <https://rs.rbth.com/>

- politics/2013/04/23/zasto_je_ruska_vojka_napustila_kosovo_21569.html
- McKinzie, Matthew G, Thomas B. Cochran, Robert S. Norris and William M. Arkin. 2001. *The U.S. Nuclear War Plan: A Time for Change*. New York: Natural Resources Defense Council.
- Memorandum of Understanding (MoU) Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics Regarding the Establishment of a Direct Communications Link. 1963. <https://dam.gesp.ch/files/2y10X5aw7ehsDJrUqHDHx4elOkDatpJndvSz4uvy7npixI4NtBolwpS> Приступљено 12.7.2024.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Čigoja.
- Nova srpska politička misao (NSPM). 2024. „Putinov “Minhenski govor” iz 2007. koji Zapad nije želeo da razume.” Pristupljeno 22.6.2025. <http://www.nspm.rs/hronika/rt-putinov-minhenski-govor-iz-2007.-koji-zapad-nije-zeleo-da-razume.html?alphabet=l>.
- OSCE. 2015. “Back to the Diplomacy, Final Report and Recommendations of the Panel of Eminent Persons on European Security as a Common Project.” <https://www.osce.org/networks/205846>.
- Perrier, Elena Morenkova. 2014. “The Key Principles of Russian Strategic Thinking.” *Strategic Research of the Ecole Militaire*.
- Petrović, Dragan, i Bogdan Stojanović. 2012. *Ravnoteža nuklearne moći SAD i Rusije (SSSR)*. Beograd: Pešić i sinovi, Centar za razvoj međunarodne saradnje.
- Primakov, Evgenij. 2010. *Svet bez Rusije – čemu vodi politička kratkovidost*. Beograd: Službeni glasnik.
- Radchenko, Sergey, Timothy Andrews Sayle and Christian Ostermann eds. 2022. *NATO in the Cold War and After Contested Histories and Future Directions*. Routledge.
- Rana, Kishan S. 2007. *Bilateral Diplomacy*. Geneva: Diplo Handbooks.
- Stojanović, Bogdan. 2021. *Teorija denuklearizacije: zašto države prekidaju programe nuklearnog naoružavanja?* Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Stojanović, Bogdan. 2021a. „Hipersonično oružje: Poremećaj strateškog balansa ili nova trka u naoružanju.” U *Čovek, prostor, tehnologija, ideje: međunarodna bezbednost u trećoj dekadi XXI veka*. ur. Vladimir Ajzenhamer i Nebojša Vuković 154–177. Beograd: institut za međunarodnu politiku i privredu.

- Thomas, Timothy L. 2015. *Russia Military Strategy Impacting 21st Century Reform and Geopolitics*. Kansas: Foreign Military Studies Office at Fort Leavenworth.
- Trapara, Vladimir. 2014. "Problem protivraketne odbrane u odnosima Rusije i Sjedinjenih Država." *Međunarodni problemi* Vol. LXVI, (1–2): 101–136.
- Treaty between the United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Antiballistic Missile Systems, (SALT II). 1974. Accessed 12.07.2024. <https://dam.gcsp.ch/files/2y10X5aw7ehsDJrUqHDHx4elOkDatpJndvSz4uvy7npixI4NtBolwpS>
- Treaty on Eliminations of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles between USA AND USSR (INF Treaty). 1987. Accessed 12.07.2024. <https://dam.gcsp.ch/files/2y10X5aw7ehsDJrUqHDHx4elOkDatpJndvSz4uvy7npixI4NtBolwpS>
- Union of Soviet Socialist Republics and United States of America Agreement on the Establishment of Nuclear Risk Reduction Centers (with protocols). Signed at Washington on 15 September 1987. Доступно на: <https://dam.gcsp.ch/files/2y10X5aw7ehsDJrUqHDHx4elOkDatpJndvSz4uvy7npixI4NtBolwpS> Приступљено 12.7.2024.
- United States of America and Union of Soviet Socialist Republic Agreement on Measures to Reduce the Risk of Outbreak of Nuclear War. 1971. Accessed 12.07.2024. <https://dam.gcsp.ch/files/2y10X5aw7ehsDJrUqHDHx4elOkDatpJndvSz4uvy7npixI4NtBolwpS>
- United States of America and Union of Soviet Socialist Republics Interim Agreement on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms (with protocol), (SALT I). 1972. Accessed 12.07.2024. <https://dam.gcsp.ch/files/2y10X5aw7ehsDJrUqHDHx4elOkDatpJndvSz4uvy7npixI4NtBolwpS>
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. 2008. "The New World Order: An Outline of the Post-Cold War Era." *Turkish Journal of International Relations* 7 (4): 44–58.
- Zarić, Ivan, i Bojan Čeferjanović. 2025. „Tri godine sukoba u Ukrajini – strategijski ciljevi Ruske Federacije, SAD i EU.” *Politeia* 15 (29): 29–50.

Veljko Blagojević*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

FROM TRUST-BUILDING TO STRATEGIC DISTRUST: LIMITATIONS OF DEFENSE DIPLOMACY IN RUSSIA-WEST RELATIONS

Resume

The paper analyses the limitations of defence diplomacy in Russia-West relations from the end of the Cold War to the war in Ukraine. It starts from the question of why the mechanisms of defence diplomacy failed to prevent the erosion of strategic trust between the two sides. The main thesis is that defence diplomacy did not experience a sudden collapse, but rather a gradual functional transformation: from an instrument of trust-building, nuclear stability, and post-Cold War cooperation to an instrument of signalling, deterrence, demonstration of force, and legitimisation of already-made strategic decisions. The paper analyses key phases of this process: post-Cold War stabilisation, the erosion of trust due to competing security perceptions, the shift towards deterrence and demonstration of force, as well as the misjudgments that preceded the war in Ukraine. It concludes that defence diplomacy can have a preventive function only when there is a minimal common understanding of threats, interests and red lines. When this condition disappears, even developed communication channels may become insufficient to prevent confrontation.

Keywords: defence diplomacy, Russia, West, NATO, strategic trust, deterrence, Ukraine, European security.

* Email address: veljko@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6981-0560.

** Овај рад је примљен 12. маја 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јула 2026. године.

*Aleksandar Pavić**

Military Academy, University of Defense in Belgrade

ALGORITHMIC DETERRENCE: A NEW STRATEGIC LOGIC IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Resume

The development of artificial intelligence represents a turning point in the modern understanding of deterrence strategy, shifting its focus from material power to information, perception, and the algorithmic management of actor behaviour. The classic concept of deterrence, as advocated by Thomas Schelling and Bernard Brodie, based on rational cost-benefit assessment, loses its predictive power in conditions of accelerated decision-making, autonomous systems, and algorithmic opacity. Instead of a stable “balance of fear”, a state of dynamic instability arises, in which speed, information asymmetry and cognitive effects become key factors of strategic equilibrium. The paper’s starting hypothesis is that artificial intelligence does not nullify deterrence but transforms it through a new cognitive and informational dimension: “algorithmic deterrence”. Defence is no longer aimed exclusively at inflicting unacceptable damage, but at managing the adversary’s perception, expectations, and behaviour in real time. Autonomous systems, machine learning, and predictive models enable the development of “intelligent deterrence” based on tailored strategic signals and algorithmic analysis of behaviour. Special attention is paid to the concepts of cognitive and information deterrence as modern

* Email address: aleksandar.pavic@mod.gov.rs; ORCID: 0009-0005-6737-0094.

forms of strategic communication. In this context, the paper argues that smaller states, such as Serbia, can develop asymmetric models of intelligent deterrence in the cyber and cognitive domains within the concept of total defence and digital sovereignty. In conclusion, the revitalisation of deterrence does not imply a return to classical models, but their transformation into a system of dynamic risk, information and perception management in the era of artificial intelligence.

Keywords: algorithmic deterrence, strategic logic, artificial intelligence, digital era.

INTRODUCTION

The development of artificial intelligence is rapidly transforming the modern security environment and challenging the fundamental assumptions of strategic thinking. In conditions where algorithmic systems analyse data, predict outcomes, and make decisions at a speed that exceeds human cognitive capacities, classic concepts based on rationality, predictability, and clear communication of intent are increasingly difficult to explain the dynamics of deterrence (Payne 2021). What was perceived as a relatively stable “balance of fear” during the Cold War is increasingly transforming into a state of dynamic instability, marked by speed, information asymmetry, and algorithmic opacity.

Classical deterrence theory, founded in the works of Thomas Schelling and Bernard Brodie, assumed rational actors capable of assessing costs and benefits, understanding signals, and controlling the escalation of conflict (Schelling 1960; Brodie 1959). Deterrence is understood in this context as the “art of risk manipulation,” in which a credible threat deters aggression. However, in the era of artificial intelligence, rationality increasingly relies on algorithmic calculations of probabilities and scenarios, altering the conditions for deterrence’s credibility and predictability (Horowitz 2010; Geist and Lohn 2018).

Contemporary literature indicates that artificial intelligence significantly influences the character of warfare, command, and decision-making, but it remains unclear how these processes transform the strategy of deterrence itself as a form of risk management (Allen and Chan 2017; Johnson 2021). In particular, the impact of autonomous

and semi-autonomous systems on threat credibility, perception management, and stability under conditions of epistemological uncertainty is insufficiently developed. It is precisely in this theoretical gap that the need to conceptualise algorithmic deterrence as a new strategic logic arises.

The paper's starting hypothesis is that artificial intelligence does not nullify the concept of deterrence but transforms it through a new cognitive and informational dimension. In this context, deterrence is no longer focused solely on the threat of causing unacceptable damage, but on managing the adversary's perceptions, expectations, and behaviour in real time. This transformation leads to the emergence of algorithmic deterrence, in which technological systems take on an active role in shaping security stability. Its essence lies not in replacing man with machine, but in creating a mutual relationship in which algorithms act as an extension of human rationality, but with a different pace of decision-making and a specific epistemology.

Methodologically, the work is based on a qualitative analysis of relevant theoretical and strategic literature in international relations, security studies, and military strategy, with a comparative interpretation of classical and contemporary concepts of deterrence. A conceptual modelling of algorithmic deterrence as an analytical framework, as well as an illustrative consideration of the implications for smaller states in the contemporary security environment, complements the analysis.

In a broader context, algorithmic deterrence is associated with the development of cognitive and informational deterrence, in which the control of information flows, narratives and perceptions becomes a key resource of power (Mazarr 2018). This dimension is particularly important for smaller states, which often lack the resources to engage in symmetric deterrence against great powers but can develop asymmetric and adaptive approaches within the concepts of total defence and digital sovereignty.

This paper aims to offer an analytical framework for understanding algorithmic deterrence as a new phase in the evolution of strategy. The paper first considers the development and limitations of classical deterrence theory, then analyses the impact of artificial intelligence on rationality, credibility, and risk management, and finally defines the key dimensions of algorithmic deterrence. In the final section, the analysis focuses on the implications for smaller states, with

particular attention to the Republic of Serbia as an example of strategic adaptation in the algorithmic era.

THEORETICAL AND HISTORICAL FRAMEWORK OF THE DETERRENCE STRATEGY

The concept of deterrence emerged within classical strategic thought in response to the changing nature of war in the nuclear era. Instead of physical conflict and battlefield victory, the essence of strategy became the prevention of war through psychological and political manipulation backed by the threat of force (Freedman 2004). In this context, deterrence was defined as “the use of potential, rather than actual, force” to control an adversary’s behaviour (Brodie 1959, 21).

Classical theorists, such as Schelling and Brodie, laid the foundation for what would later be called the “rationalist paradigm of deterrence.” Schelling observed that strategy in the nuclear age had become “the art of communication,” in which the key resource was the adversary’s belief in the credibility of the threat (Schelling 1960). Deterrence, therefore, depended not only on military superiority but also on the ability of the actor to convince the opposing side of its readiness to escalate, even if the outcome would be catastrophic for both sides.

Brodie had already observed in 1946 “the purpose of weapons is no longer in their use, but in their possession” (Brodie 1959, 23). Thus, the logic of nuclear deterrence fundamentally changed the relationship between politics and strategy. Force was no longer an instrument of victory, but an instrument of behavioural control. Since then, deterrence has become a central category of modern strategic theory and a key concept in maintaining global stability during the Cold War.

Deterrence theory rests on three fundamental pillars: threat credibility, communication of intent, and actor rationality (Jervis 1989). Credibility is a prerequisite for any successful deterrence; the adversary must believe that the threat will be carried out if he crosses the red line. Communication, in turn, allows that threat to be understood, while rationality ensures that both sides will act predictably in accordance with the logic of costs and benefits.

However, this model contains several inherent paradoxes. The first is the paradox of credibility: how can a threat be credible if its

implementation leads to mutual destruction? The second is the paradox of rationality: what happens when one side acts irrationally, or when bounded rationality influences risk assessment (Barros 2010)? The third is the paradox of communication: how is intent conveyed amid strategic ambiguity, propaganda, and disinformation?

These paradoxes have become the starting point for expanding the concept of deterrence beyond the nuclear context. With the emergence of new technologies and new domains, namely cyber, space, and information, deterrence has transformed into a networked and cognitive phenomenon (Libicki 2009). Thus, a whole series of new models emerged from “cyber deterrence”, through “deterrence by resilience”, to the concept of “cognitive deterrence” (Mazarr 2018).

The Cold War model of deterrence was based on a binary logic of power and balance. Its symbol was the concept of “Mutually Assured Destruction” (MAD), which guaranteed stability through the fear of total catastrophe. However, the end of the Cold War, the digital revolution and the spread of new security challenges have led to the relativisation of this logic. Contemporary deterrence is less about the physical dimension of force and more about perceptual and cognitive control.

In the post-Cold War world, states and non-state actors use information operations, media narratives and cognitive techniques to influence the behaviour of adversaries without the overt use of force (Nye 2011). As authors Pavić and Beriša point out, in the modern environment, information becomes an instrument of strategic control and stability (Pavić and Beriša 2025). Deterrence has thus become multidimensional: military, economic, technological, cognitive, and cultural. Rather than threatening physical attack, it now seeks to create a perception of uncertainty, which restrains the enemy through doubt in one’s own capabilities.

Cognitive deterrence uses control over information to shape decisions. According to Mazarr, the goal is “to restrain the adversary by managing his perception of risk” (Mazarr 2018). Here, deterrence is no longer based on threats, but on manipulating reality. This opens the way for the next phase, algorithmic deterrence, in which perceptions and decisions are increasingly mediated by technology.

The development of artificial intelligence changes not only the instruments of strategy, but also its internal logic, which is precisely what constitutes the essence of the transformation. Algorithms capable

of prediction, analysis and independent decision-making introduce a new type of actor into the deterrence process. Autonomous systems introduce an unimaginable speed into the dynamics of escalation, making classic mechanisms of communication and control increasingly unreliable (United Nations General Assembly [UNGA] 2024; Horowitz 2020).

Historically, every technological revolution in weapons has brought a new form of strategic logic: the steam engine – industrial warfare, nuclear energy – global deterrence, digital technology – information warfare. Artificial intelligence, as the “fourth industrial revolution” (Schwab 2017), introduces the logic of automated strategy, in which decision-making processes are delegated to algorithms that operate in real time across multi-domain systems.

This also changes the basic assumptions about control. While classical deterrence was based on the stability of decisions, algorithmic deterrence introduces the dynamics of constant learning and adaptation. Instead of a static balance of fear, a dynamic balance of data emerges, where the key is the system’s ability to recognise and simulate the adversary’s intentions in real time. This is no longer deterrence in the classical sense, but a form of predictive prevention, in which the algorithm learns from continuous analysis of the environment and seeks to act as a preventive element between potential threats and their deterrent effects before they become real. A concept defined in this way could be called pre-emptive deterrence.

Although deterrence theory was one of the most successful concepts of the 20th century, it shows limitations in the 21st century. First, it assumes stable actors with clearly defined interests and rationality. Today’s security environment is characterised by multi-actor complexity: states, corporations, algorithmic platforms, and autonomous systems operate in the same space. Second, the classical model assumes temporal continuity and predictability. Algorithmic speed, however, abolishes this predictability, creating the possibility of unexpected escalations (Payne 2021). Third, traditional deterrence relies on transparent communication. Algorithmic systems, in contrast, operate under conditions of epistemological opacity (the black-box problem), which calls into question actors’ ability to understand one another. If even programmers cannot fully explain the behaviour of their systems, how can an adversary be expected to interpret their signals correctly?

Therefore, classic concepts such as “credibility”, “escalation” and “stability” require reinterpretation. A new theoretical framework must include the dynamics of algorithmic learning, the level of simulation, and the issue of algorithmic transparency. This is where the field of algorithmic deterrence begins as a new paradigm in strategic theory.

Algorithmic deterrence represents a combination of three evolutionary layers of strategic thought: nuclear, informational and cognitive. It is not a complete rejection of old theories, but their reinterpretation through a technological prism. Just as nuclear deterrence is based on the fear of physical destruction, and cognitive deterrence is based on the fear of losing control over perception, algorithmic deterrence is based on the fear of losing control over an autonomous system.

Its essence lies in the control of predictive power: whoever controls the data controls the perception of reality, and therefore the possibility of deterrence. Thus, algorithmic deterrence is not just a military or technological category, but also a new epistemological doctrine, a way of understanding and producing stability in a world governed by data.

THE CONCEPT OF ALGORITHMIC DETERRENCE: STRUCTURE, MECHANISMS AND DIMENSIONS

Algorithmic deterrence in perspective may represent a new theoretical and practical model in the evolution of strategic thought. Artificial intelligence is not just a new instrument of strategy; it is changing the meaning of strategic thinking. It is based on the assumption that, in the era of artificial intelligence, decisions about the use of force, risk assessment, and crisis management increasingly depend on algorithmically generated analyses, simulations, and recommendations. In this sense, algorithmic deterrence is not only a technological phenomenon but also an epistemological transformation, in which knowledge, perception, and power are combined into a single system of behaviour management.

In the classical model, deterrence functions as a communication of threat: one actor seeks to convince another to refrain from action, because the cost will be too high (Schelling 1960). In the algorithmic model, machines that analyse, predict, and respond in real time mediate communication. The threat is no longer just an explicit message, but

also a demonstrative simulation of power, a networked presence that operates through data, not words.

Therefore, the essence of algorithmic deterrence lies not in intent but in the system's structure. It operates not through the announcement of a threat, but through the visible ability to predict and control. When an adversary knows that his actions are constantly monitored, analysed, and simulated in an algorithmic environment, the mere awareness of this fact becomes a deterrent.

The first dimension of algorithmic deterrence is cognitive. While classical deterrence was based on human rationality, the ability of actors to logically assess consequences, algorithmic deterrence introduces machine rationality, that is, the ability for algorithms to process large amounts of data and create behavioural models inaccessible to the human mind.

In the process, AI-based systems become intermediaries between human decision-making and reality. They not only interpret data but also shape perceptions of the security situation. As Coker points out, in the era of autonomous systems, war is no longer a clash of wills, but a clash of algorithms that construct reality (Coker 2019). This is precisely the cognitive nature of the new deterrence: it operates at the level of risk perception, not at the level of direct threat.

The cognitive power of algorithms stems from their ability to “predict the unexpected” and detect patterns of behaviour that escape the human mind. This predictive function serves as the basis for preemptive deterrence, in which systems respond before the adversary consciously makes a decision. In this way, deterrence becomes an “intelligent ecosystem” that functions through continuous learning and adaptation.

The second dimension is operational, namely, how algorithmic deterrence operates within specific security and military systems. It relies on a combination of three levels of technological integration:

- Sensory level – data collection through sensor networks, satellites, unmanned systems and cyber interfaces.
- Analytical level – use of artificial intelligence to analyse behavioural patterns and simulate scenarios.
- Decision-making – transfer of analysis results into the strategic decision-making process, either human or autonomous.

This architecture enables a continuous cycle of situational awareness in which each new piece of information changes the dynamics of the threat. In this context, deterrence is no longer a linear process, but an adaptive decision-making system.

The theoretical positions presented above, implemented in systems such as Project Maven (United States), Skynet (PRC) or Prometheus AI (Russian Federation), show that deterrence becomes a function of a state's ability to interpret reality more quickly and accurately. The number of tanks or missiles no longer measures power, but by the quality of algorithms and the amount of data at its disposal.

Such a model leads to the emergence of what can be called algorithmic dominance. A situation in which superiority in predicting the behaviour of the adversary is transformed into strategic superiority. Instead of states seeking to "persuade" the adversary, they "outsmart" it. This is a fundamental paradigm shift: from persuasion to simulation.

The third, most profound dimension of algorithmic deterrence is epistemological and concerns who controls knowledge and how knowledge is transformed into power. Algorithms not only analyse data, but also create epistemological frameworks through which reality is interpreted. They choose what will be visible, what will be labelled as a threat, and what will be labelled as insignificant noise. Boratov implies that artificial intelligence is not just a technological advancement, but also a strategic upheaval. Traditional models built on human rationality, clear signalling, and predictable escalation are all inadequate in the face of autonomous systems and algorithmic warfare. According to him, the security dilemma is no longer just about capabilities, but also about understanding (Boratov 2025).

The problem is that most modern systems based on artificial intelligence are a kind of so-called „black box". The logic in such decision-making systems is not fully understandable even to the programmers themselves (Burrell 2016). In such an environment, the traditional concept of threat credibility becomes difficult to sustain. If actors cannot explain how and why the system makes certain decisions, how can they expect the adversary to believe it? Accordingly, the epistemological dimension of algorithmic deterrence implies two opposing tendencies:

- Opacity as a source of fear and uncertainty, which can act as a deterrent.
- Transparency as a prerequisite for credibility and control.

Between these two extremes lies contemporary strategic logic: the smarter the system, the less understandable it is. In addition, the less understandable it is, the harder it is to control, but potentially more effective in deterrence. This dialectic makes algorithmic deterrence a new form of epistemological power. Algorithmic deterrence operates through several key mechanisms:

- Perceptual dominance – creating awareness among the adversary that he is under constant surveillance and that his behaviour is predicted in advance.
- Simulation demonstration – using simulations, artificial intelligence analysis and media narratives to demonstrate superiority in information architecture.
- Algorithmic unpredictability – deliberately limiting transparency to produce psychological uncertainty.
- Integrated adaptation – the continuous evolution of a system that “learns” from the adversary’s reactions and thereby adjusts its deterrence model.

These mechanisms operate simultaneously and dynamically. Instead of the classical logic of stability, algorithmic deterrence relies on controlled instability – maintaining a level of uncertainty that prevents escalation but maintains the perception of power. This is what Horowitz and Scharre describe as “the dynamic equilibrium of fear in the age of algorithms” (Horowitz 2020; Scharre 2018).

Like all previous models, this one contains internal paradoxes. The first is the paradox of autonomy: the more autonomous a system is, the less under human control it is. The second is the paradox of speed: a split-second algorithmic reaction can prevent an attack, but can also trigger an unwanted escalation. The third is the paradox of trust: actors must trust a system that they themselves do not fully understand.

These paradoxes introduce a new type of strategic dilemma, the dilemma of machine rationality. While classical deterrence relied on human ability to assess risk, the stability of the system now relies on algorithms’ ability to stay within acceptable bounds of behaviour. This means that strategic stability is no longer a political issue, but also a technological and ethical one.

Algorithmic deterrence represents the intersection of knowledge and capabilities of technology, strategy, and perception, as shown in Table 1.

Table 1. Dimensions of algorithmic deterrence

Dimension	Key concept	Basic function
Cognitive	Predictability	Shaping perceptions of risk
Operational	Adaptation	Simulation and management by behaviour
Epistemological	Opacity	Creation of psychological effects and distractions

Source: Author’s processing.

The combination of these elements creates a new form of power that is not based on force or threat, but on the architecture of knowledge. Algorithmic deterrence thus becomes a paradigm in which power is defined by the ability to predict, control, and reprogram behaviour in conditions of global digital addiction.

GEOPOLITICAL AND SECURITY IMPLICATIONS OF ALGORITHMIC DETERRENCE

The development of artificial intelligence has accelerated the change in the structure of global power, introducing a new axis of competition that is no longer based exclusively on military or economic capabilities, but on algorithmic superiority, that is, the ability of a state to develop, control and integrate intelligent systems into all domains of strategic action. Algorithmic deterrence in this context becomes a means of projecting power in the digital space, where security increasingly relies on controlling data, infrastructure, and the cognitive environment. Instead of the classical balance of power, the international system is gradually entering an era of algorithmic balance, in which stability is based on the dynamic interaction of artificial intelligence, information flows and human surveillance. According to Pavić and Beriša, artificial intelligence and its rapid development are seen as one of the mechanisms that will significantly influence the instruments and mechanisms that demonstrate a country’s technological and technical component of development in the future. That will certainly be used as an element of deterrence or of active action to advance national

interests, alongside other factors (Pavić and Beriša 2024), which supports the theory of algorithmic deterrence.

For major powers, especially the United States and the People's Republic of China, algorithmic deterrence is becoming a central element of national security strategy. In the American case, artificial intelligence is integrated into the concept of multi-domain operations and advanced decision-making (decision advantage), where automated systems are used to detect, assess, and respond to threats more quickly. The key goal is to shorten the time cycle from detection to decision, enabling faster action and creating a deterrent effect without the need for force.

China, on the other hand, sees artificial intelligence as the basis of 21st-century strategic rivalry, within the framework of a vision of "intelligent warfare", where algorithms act as "power multipliers" in all domains, from surveillance and information analysis to cognitive influence and information operations. Its approach seeks to integrate military, industrial, and civilian AI infrastructure into a single system of state power. In this way, algorithmic deterrence in the Chinese model becomes an instrument of total integration of knowledge and power, where deterrence is achieved not through threat, but through dominance in the field of technological dependence.

In both cases, a shift from material to structural power is visible (Strange 1988), in which controlling the architecture of the technological ecosystem becomes a new form of strategic influence. Great powers seek not only to gain technological advantage, but also to set standards and protocols that define global norms for the use of artificial intelligence in security contexts. Thus, algorithmic deterrence is transformed into an instrument of geopolitical norms, a means by which the rules of the game in the age of artificial intelligence are shaped.

For smaller states, including Serbia and similar countries with modest technological capabilities, algorithmic deterrence poses a dual challenge: technological dependency and strategic transparency. Without their own capacities to develop sovereign AI-based platforms, these states risk becoming objects of other people's algorithmic structures, in which data, infrastructure, and analytics are controlled from the outside. Such a situation leads to the emergence of algorithmic asymmetry, in which power does not come from armed force but from the ability to manage the digital ecosystem. However, smaller states are

not without room for manoeuvre. The concept of intelligent deterrence implies a flexible strategy based on knowledge, transparency, and cooperation with trusted partners. Instead of racing for global leadership in AI development, they can build their own capacities in areas such as cybersecurity, data protection, and cognitive security systems. This would create a strategy of adaptive resilience, in which algorithms are used as instruments of controlled predictability, rather than as substitutes for human strategic rationality.

The global system is entering a phase of technological fragmentation. The American and Chinese technological spheres increasingly function as separate ecosystems of standards, infrastructure, and data. Algorithmic deterrence in such an environment becomes a mechanism for maintaining the balance between these spheres. Instead of the classic nuclear balance, which was based on the symmetry of destruction, a digital balance of predictability is now emerging, where stability depends on whether and to what extent one sphere can understand and predict the other's behaviour.

This so-called "algorithmic balance" is ambiguous. On the one hand, it can act as a stabilising factor, reducing the likelihood of unintended escalation through systemic interdependence. On the other hand, the opacity of algorithms and their tendency to self-adapt can lead to instability and unpredictability, leaving actors unable to control the dynamics of their own systems. In such conditions, deterrence is no longer based on fear of punishment, but on fear of losing control.

Algorithmic stability is becoming the new goal of strategic deterrence in the era of artificial intelligence. Authors Jensen, Atalan, and Macias argue that artificial intelligence will play both stabilising and destabilising roles in the future (Jensen, Atalan and Macias 2024). It involves the controlled integration of technology into political and military systems to maintain human superiority in critical decision-making. Instead of threat-based deterrence, the focus is on managing the perception of technological control, and a state that can demonstrate responsible use of artificial intelligence simultaneously builds credibility, trust, and stability. This new form of balance of power is based not on the quantity of weapons, but on the quality of algorithmic transparency and the ability to use technology without escalation. In this sense, algorithmic deterrence represents a fundamental shift in the strategic logic of international relations: from the classic "threat deterrence" to "predictability deterrence." It opens up new space for

smaller states that can become carriers of stability in an algorithmically fragmented world, provided they develop their own models of resilience and digital sovereignty.

SERBIA AND STRATEGIC ADAPTATION IN THE AGE OF ALGORITHM DETERRENCE

In the context of accelerated technological transformation and global competition in artificial intelligence, Serbia faces the challenge of defining its strategic position in a system increasingly governed by the algorithmic logic of power. As a medium-sized state with limited resources but also relatively well-developed institutional capacities in digital infrastructure, Serbia has the opportunity to develop a model of adaptive strategic resilience that combines traditional principles of deterrence with new forms of cognitive and algorithmic security. According to Danilović, smaller states survive not by reciprocally opposing each other, but by embedding their security in systems of predictability and perception (Danilović 2002). The author's claim is perfect for the argument about intelligent resilience, which can also be applied to the example of Serbia.

Serbia is not in a position to compete with large states in developing autonomous platforms based on artificial intelligence technologies. Still, it has the potential to position itself as a regional centre of algorithmic sovereignty and security innovation. For this reason, according to Blagojević, the position of smaller states in the great power system depends on their ability to direct limited resources rationally (Blagojević 2022). The Government of the Republic of Serbia has so far adopted two strategies for the development of artificial intelligence. The first covered the period from 2020 to 2025 and set the institutional framework for the application of AI in the public sector, industry, and security. While the second, the Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2025–2030, ensured that Serbia, as the first in the Southeast European region, made a breakthrough in managing the development of artificial intelligence and positioned itself as a regional leader. Which was also recognised through its leadership of the Global Partnership for Artificial Intelligence (Vlada RS, 011-13287/2024-2). Although this strategy is not directly related to national security, it represents a starting point for building a domestic concept of data-driven deterrence,

a model in which advantage is measured not by the quantity of weapons but by control over digital resources and analytical processes.

A key challenge for Serbia is its reliance on foreign technological platforms and the lack of domestic infrastructure for developing artificial intelligence. Although there are significant infrastructure facilities and projects, they are still not integrated into a single system that functions as a whole. In such a context, strategic adaptation implies developing a hybrid approach that combines limited technological autonomy with smart international positioning. This means that Serbia must use its geopolitical hub as an instrument for balancing between different technological spheres from the East and the West, while at the same time preserving digital independence in critical domains such as data security, infrastructure systems and cognitive security.

In an algorithmic environment, deterrence no longer depends solely on material capacities but also on society's perceptual structures. Similarly, according to Blagojević, the modern strategic concept of extended deterrence has expanded not only to conventional deterrence, but also to the application of economic, technical-technological, informational, cultural and other instruments and means, which has essentially enabled even "small and medium-sized" states to strive to apply them effectively in regional frameworks (Blagojević 2025, 52). Serbia, as a country with a complex media and information space, is in a high-risk zone for cognitive operations and disinformation campaigns that can undermine trust in institutions. Algorithmic deterrence in the Serbian context must therefore also include information defence, i.e., building society's resilience to manipulation, as well as the development of tools to detect and analyse cognitive threats using artificial intelligence.

This implies systemic cooperation among security structures, academia, and the information and telecommunications sector to establish a potential national algorithmic centre that would unite data analysis, crisis management, and strategic communications. Such a centre would not only be a technological but also an epistemological instrument. It could be a tool for integrating knowledge, risk assessment, and decision-making in complex information environments.

In a world where deterrence is based on the predictability of algorithms, smaller states like Serbia must develop their own algorithmic identity, a set of principles, protocols, and values that define

the way a state uses, regulates, and communicates technology. Based on this, four strategic recommendations can be identified:

- Building algorithmic sovereignty – Establishing national data centres and developing domestic models of artificial intelligence for security purposes, with transparent regulation of the use of algorithms in state administration and the defence sector.
- Integrating artificial intelligence into the national security system – By applying predictive analytical tools for risk assessment, disinformation detection and early warning of cognitive threats.
- Regional cooperation and strategic diplomacy – Creating initiatives in the field of digital security and ethical application of artificial intelligence in Southeast Europe, which would allow Serbia to act as a mediator between different technological blocs.
- Education and culture of digital responsibility – Developing educational programs and public awareness on the security aspects of artificial intelligence, to reduce the vulnerability of society to algorithmic manipulations and increase the resilience of the cognitive space.

Serbia could develop its own concept of intelligent deterrence, a model that combines traditional strategic approaches with technological innovation and cognitive resilience. This concept would be based on the idea that deterrence need not be driven by fear, but by trust in a system that is predictable, transparent, and adaptive. Instead of a race for technological dominance, the goal would be for Serbia to demonstrate responsibility, control and stability in the use of artificial intelligence, thereby becoming a factor of predictability in the region. Such a strategy would also represent a practical application of the concept of algorithmic deterrence in a national context, transforming technology into an instrument of stability rather than dependence. Serbia, in this sense, has the potential to become an example of algorithmic statehood in which knowledge, technology and strategic culture intertwine into a unique form of intelligent defence.

CONCLUSION

The development of artificial intelligence and digital technologies has profoundly transformed the notion of security and the nature of deterrence. Instead of the classic dichotomy between offensive

and defensive capabilities, modern security systems increasingly rely on algorithmic power dynamics, in which controlling data, perceptions, and cognitive flows becomes as important as possessing material force. In this context, the concept of total defence takes on a new meaning: it is no longer just the mobilisation of society in the physical sense, but the integration of a nation's entire information, technological, and cognitive potential. As Freedman notes, strategy has always been the imposition of the reason of power; artificial intelligence now calls into question who or what uses that reason (Freedman 2015), further supporting the idea that algorithmic deterrence and its logic must be an active factor in the strategic thought of the 21st century. This principle speaks to the necessity of the interaction between man and algorithm in strategy, and, at the same time, in the strategy of deterrence.

This work shows that the algorithmic logic of resilience is a key pillar of the new strategic paradigm. It is not based on fear of the enemy, but on the system's ability to absorb, analyse, and transform the crisis into an advantage. Resilience, in this sense, becomes intelligent, dynamic, adaptive and predictive. Instead of static deterrence, the modern model implies a continuous evolution of strategic capacities, based on learning algorithms, prediction and cognitive control of information.

For Serbia, as a country with a complex geopolitical environment and limited resources, this process is not only a technological but also a cultural challenge. Serbia's strategic approaches, grounded in the idea of resistance and its historical experience of asymmetric defence, provide fertile ground for the development of the concept of intelligent total defence. It is precisely this concept that allows national security to be defined not only by armed capabilities but also by society's ability to understand, filter, and manage information amid algorithmic instability.

Serbia's key strategic advantage in the 21st century lies in its ability to integrate human and technological intelligence into a single system of deterrence and resilience. This involves building national institutions that combine military, academic, and technological capabilities, developing its own artificial intelligence models, and ethically regulating their application. Such a strategy would not only enhance the state's security but also position Serbia as an active factor in shaping the region's digital security norms.

Ultimately, it can be concluded that the future of defence is intelligent, not just violent. States that develop the ability to predict,

adapt, and become cognitively resilient become new centres of stability in a world of fluid crises. Serbia, if it manages to synthesise its historical experience, technological development, and strategic culture into a coherent doctrine of algorithmic resilience, can become a model of a small state that balances not between forces but between the human mind and artificial intelligence, thereby building its own algorithm of security and the future. States without their own artificial intelligence infrastructure must build a concept of digital self-sufficiency as a prerequisite for strategic autonomy.

REFERENCES

- Allen, Gregory C, and Chan Taniel. 2017. *Artificial Intelligence and National Security*. Washington, DC: Center for a New American Security (CNAS).
- Barros, Gustavo. 2010. "Herbert A. Simon and the concept of rationality: Boundaries and procedures." *Brazilian Journal of Political Economy* 30 (3): 455–472. doi: 10.1590/S0101-31572010000300006.
- Blagojević, Veljko. 2022. *Moć i sila-Srbija i vojni faktor u međunarodnoj politici*. Beograd: Institut za strategijska istraživanja.
- Blagojević, Veljko. 2025. "Srbija i prošireno odvrćanje: iskustva i putokazi." *Politika nacionalne bezbednosti* 28 (1): 41–57. doi: 10.5937/pnb28-56266.
- Borotov, Sardor. 2025. "AI, Autonomy, and the New Security Dilemma: Deterrence, Escalation, and Strategic Ambiguity in the Algorithmic Age." *SSRN*. doi: 10.2139/ssrn.5452734.
- Brodie, Bernard. 1959. *Strategy in the missile age*. Princeton University Press.
- Burrell, Jenna. 2016. "How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms." *Big Data & Society* 3 (1): 1–12. doi: 10.1177/2053951715622512.
- Coker, Christopher. 2019. "Artificial Intelligence and the Future of War." *Scandinavian Journal of Military Studies* 2 (1): 55–60. doi: 10.31374/sjms.26.
- Danilović, Vesna. 2002. *When the Stakes Are High: Deterrence and Conflict among Major Powers*. Michigan: University of Michigan Press.
- Freedman, Lawrence. 2004. *Deterrence*. Wiley.

- Freedman, Lawrence. 2015. *Strategy: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Geist, Edward, and Andrew J Lohn. 2018. "How might artificial intelligence affect the risk of nuclear war?" *Rand Corporation*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE296/RAND_PE296.pdf.
- Horowitz, Michael C. 2010. *The diffusion of military power: Causes and consequences for international politics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Horowitz, Michael. 2020. "A Stable Nuclear Future? The Impact of Autonomous Systems and Artificial Intelligence". *NSI*. Last accessed 9 November 2025. <https://www.nsiteam.com/speaker-series-event/2020-03-18>.
- Jensen, Benjamin, Yasir Atalan, and Jose M Macias. 2024. *Algorithmic Stability: How AI Could Shape the Future of Deterrence*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies - CISIS.
- Jervis, Robert. 1989. *The Meaning of the Nuclear Revolution: Statecraft and the Prospect of Armageddon*. Ithaca: Cornell University Press.
- Johnson, James S. 2021. "Artificial intelligence and the future of warfare: The USA, China, and strategic stability." *Journal of Strategic Studies* 46 (3): 749–751. doi: 10.1080/01402390.2022.2104255.
- Libicki, Martin C. 2009. *Cyberdeterrence and cyberwar*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Mazarr, Michael J. 2018. *Understanding Deterrence*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Nye, Joseph S. 2011. *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
- Pavić, Aleksandar, and Hatidža Beriša. 2024. "Artificial intelligence and national security strategy development: Challenges and perspectives." *Nacionalni interes - časopis za nacionalna i državna pitanja* 48 (2): 53–75. doi: 10.5937/nint48-49980.
- Pavić, Aleksandar, and Hatidža Beriša. 2025. "Strategic communications: Theory and development." *Nacionalni interes* 51 (2): 107–129. doi: 10.5937/nint51-58670.
- Payne, Kenneth. 2021. *I, warbot: The dawn of artificially intelligent conflict*. Oxford University Press.
- Scharre, Paul. 2018. *Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War*. New York: W. W. Norton.

- Schelling, Thomas C. 1960. *The Strategy of Conflict*. Cambridge: Harvard UP.
- Schelling, Thomas C. 1966. *Arms and Influence*. New Haven: Yale University Press.
- Schwab, Klaus. 2017. *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Currency.
- Strange, Susan. 1988. "The persistent myth of lost hegemony: reply to Milner and Snyder." *International Organization* 42 (4): 751–752. doi: 10.1017/S0020818300034056.
- United Nations General Assembly [UNGA]. 2024. "UN Doc. A/79/88, Lethal Autonomous Weapons Systems." <https://docs.un.org/en/A/79/88>.
- Vlada Republike Srbije [Vlada RS], Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2025–2030. godina, 05 broj 011-13287/2024-2, 10. januar 2025.

Александар Павић*

Војна академија, Универзитет одбране у Београду

АЛГОРИТАМСКО ОДВРАЋАЊЕ: НОВА СТРАТЕГИЈСКА ЛОГИКА У ЕРИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Сажетак

Рад истражује како развој вештачке интелигенције трансформише класичну стратегију одвраћања. Полазна хипотеза је да ВИ не поништава одвраћање, већ га претвара у динамички, когнитивно и информационо заснован систем у којем се управља перцепцијом, очекивањима и понашањем противника у реалном времену. Уместо традиционалног „баланса страха”, настаје алгоритамско одвраћање, засновано на предиктивној моћи алгоритама, аутономним системима и контроли информација. Циљ рада је да понуди аналитички оквир за разумевање овог новог облика стратегије, дефинишући његове кључне димензије и механизме, и да оцени импликације за велике и мање државе, укључујући Србију. Рад истражује како алгоритамско одвраћање функционише у когнитивном, оперативном и епистемолошком смислу: од обликовања перцепције ризика и адаптације у реалном времену, до контроле знања као извора моћи. Методолошки, рад се заснива на квалитативној анализи теоријске и стратешке литературе из области међународних односа, безбедности и војне стратегије, као и на компаративном тумачењу класичних и савремених концепата одвраћања. Концептуално моделовање омогућава илустрацију како алгоритми делују као продужетак људске рационалности у сложеном мултидоменском окружењу. Достигнућа рада показују да алгоритамско одвраћање не замењује класичне моделе, већ их трансформише у систем управљања ризиком, информацијама и перцепцијом. Велике силе користе га за постизање надмоћи у предикцији и контролисању глобалних токова података, док мање државе, попут Србије, могу развити асиметричне стратегије у сајбер и когнитивном домену како би очувале дигитални суверенитет и

* Имејл адреса: aleksandar.pavic@mod.gov.rs; ORCID: 0009-0005-6737-0094.

утицај. Рад такође истиче унутрашње парадоксе алгоритамског одвраћања, попут дилеме транспарентности и непредвидивости, и указује на потребу за новим етичким, технолошким и политичким рамовима у управљању овом стратегијском логиком. Закључно, рад доприноси разумевању еволуције одвраћања у дигиталној ери, пружа концептуални оквир за даљу анализу алгоритамског управљања ризиком и перцепцијом, и омогућава практичне смернице за државе које желе да се адаптирају у свету у коме технологија постаје централни фактор стратешке моћи и стабилности.

Кључне речи: алгоритамско одвраћање, стратегијска логика, вештачка интелигенција, дигитална ера.

* Овај рад је примљен 12. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 31. марта 2026. године.

Немања Вукчевић*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

СЕКУРИТИЗАЦИЈА МИГРАЦИЈА И ИНСТИТУЦИОНАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА – ОД МОДЕЛА ИНТЕГРАЦИЈЕ КА ДИГИТАЛНОЈ КОНТРОЛИ СА ОСВРТОМ НА РУСКУ ФЕДЕРАЦИЈУ

Сажетак

Предмет рада је преобликовање институционалне парадигме управљања миграцијама у условима појачане секуритизације и дигитализације безбедносних пракси. Полазећи од противречности између економске потребе држава за миграционим ресурсима и ограничене ефикасности либералних интеграционих модела, анализира се помак од социјално-политичких механизма адаптације ка безбедносно-технолошком моделу управљања мобилношћу. Циљ рада је да испита на који начин секуритизациони дискурс, операционализован кроз дигиталну структуру надзора и правни оквир редистрибуира институционалне надлежности и преобликује свакодневни статус миграната. Теоријски приступ интегрише теорију секуритизације Копенхагенске школе са критичким увидима који анализу усмеравају ка институционалним праксама, алгоритамским режимима контроле и концепту *governmentality*. Методолошки оквир обухвата дискурс-анализу стратешких докумената и нормативно-правног поретка који регулише биометријску идентификацију и управу. Као аналитички

* Имејл адреса: nemanja.vukcevic@iskp.ac.rs; ORCID 0000-0003-3682-3888.

индикатор разматра се пример Руске Федерације. Резултати указују да секуритизација миграција више не остаје на нивоу дискурса, већ се институционално учвршћује кроз биометризацију, дигиталне регистре и алгоритамске механизме селекције. Овај помак означава прелаз са територијално засноване контроле ка управљању мобилношћу путем података, при чему се економска потреба за миграционим ресурсима више не разрешава интегративним политикама, већ технолошки посредованим механизмом управљања ризиком. Закључује се да се на тај начин успоставља конфигурација дигиталне секуритизације у којој граница престаје да буде фиксна територијална линија и постаје мобилна, а дигитални податак основна јединица интервенције.

Кључне речи: секуритизација миграција, институционална трансформација, биометријска идентификација, дигитални регистри, концепт владавине, Русија.

У савременом контексту међународне миграције се у све већој мери појављују као политички и безбедносно релевантан феномен, будући да доприносе етничкој и културној разноврсности која може довести у питање устаљене представе о националном идентитету и друштвеној кохезији у земљама пријема (Castles and Miller 2009). Оне су својеврсни катализатор прекограничних кретања, јер са једне стране обезбеђујући прилив људског капитала неопходног за функционисање савремених економија, а са друге стране активирају социокултурне изазове које заједнице пријема могу, и неретко и тумаче као претњу сопственој стабилности.

Класични интеграциони модели, засновани на претпоставци привремене радне миграције или постепене асимилације, показали су се структурно ограниченим, будући да се миграциони процеси развијају као дуготрајни и колективни облици насељавања који воде формирању етничких мањина, а не нужно аутоматској социокултурној адаптацији (Castles and Miller 2009). Сасен (Sassen 2006) показује да се у условима глобализације граница делимично „уграђује” у институционалне и урбане просторе, посебно у великим градовима, где се концентришу и глобални капитал и мигрантске популације, што ове просторе чини стратешким тереном асиметрија и потенцијалних тензија унутар нације-државе (314–331, 432–433).

У том контексту, није сасвим неочекивано да институционалне реакције држава на миграцију временом добијају безбедносни карактер.

Научни проблем овог истраживања лежи у растућој противречности између објективне потребе држава за миграционим ресурсима и ограничене ефикасности класичних институција интеграције. Као један од одговора на овај изазов јавља се секуритизација миграције, односно процес у којем се одређено питање „помера из оквира уобичајених правила игре” и артикулише као егзистенцијална претња референтном објекту, чиме се легитимишу ванредне мере и поступци изван редовних политичких процедура. У том смислу, миграција више не остаје питање јавне политике у домену социјалне или економске регулације, већ се уводи у регистар безбедности где се, сада логично, оправдавају изузетни инструменти контроле и интервенције. Разлика између политизације и секуритизације управо се огледа у томе што секуритизација подразумева представљање питања као егзистенцијалне претње која захтева хитну реакцију и суспензију уобичајених процедура (Buzan, Wæver and de Wilde 1998, 23–24). Важно је нагласити да се овај заокрет у раду анализира не као нормативно оправдана политика, већ као политичко-административни процес кроз који се миграција артикулише у регистру несигурности и уводи у домен техника управљања. ”Знање о безбедности није само аналитичка перспектива, већ политичка техника уоквиравања политичких питања у логици преживљавања” (Huysmans 2006, 12).

У Руској Федерацији дати заокрет добија изразите институционалне обресе током периода 2023–2026. године. Док је претходна фаза била обележена покушајима адаптације миграната кроз социјалне механизме, тренутне правно-политичке трајекторије указују на јачање безбедносних инструмената и дигиталних технологија надзора, у складу са ширим глобалним трендовима дигитализације управљања ризиком и мобилношћу.

ТЕОРИЈСКА ОСНОВА СЕКУРИТИЗАЦИЈЕ У УПРАВЉАЊУ МИГРАЦИЈАМА

Фундаментални помак у управљању миграционим процесима може се аналитички сагледати кроз теорију секуритизације Копенхагенске школе. У овој концептуализацији, безбедност се не

третира као објективно стање већ као процес у којем одређени актери артикулишу друштвени феномен као егзистенцијалну претњу. Та артикулација представља *securitizing move*, односно измештање питања из домена уобичајене политике и тиме легитимише примену изузетних мера. Међутим, сама изјава није довољна. Секуритизација је остварена тек уколико релевантна публика прихвати ову интерпретацију и тиме омогући институционалну примену ванредних поступака. Стога је безбедност овде дефинисана као интересубјективни процес конструисања претње кроз интеракцију између секуритизујућег актера и публике (Buzan, Wæver and de Wilde 1998, 25–26, 31, 41).

Савремена литература указује да редукција секуритизације искључиво на дискурзивни ниво може бити теоријски недовољна. Социолошка варијанта секуритизације, како је формулише Балзак (Balzacq 2011), не одбацује значај говорног чина, али одступа од његове редукције на самодовољни механизам производње безбедности. Док говорни чин представља иницијалну артикулацију претње, секуритизација се као процес остварује тек кроз интересубјективну динамику прихватања и институционализације. Она се разуме као „артикулисани склоп пракси” у којем се хеуристички инструменти (метафоре, политички алати, емоционални репертоари) контекстуално мобилишу ради конструисања перцепције критичне рањивости референтног објекта (3), при чему успех зависи од прихватања „оснажујуће публике која одобрава” и конкретно подржава примену изузетних мера (8–9). Стога секуритизација подразумева ко-зависност агенса и контекста и делује унутар конкретне конфигурације односа моћи и институционалних пракси, а не искључиво у равни језичке перформативности (1–2). Флојд (Floyd 2019) уводи још једну димензију у теорију секуритизације, тврдећи да секуритизација није само аналитички опис процеса већ и мора бити предмет етичке процене и допустив искључиво уколико заиста постоји „објективна егзистенцијална претња” и уколико су мере безбедности пропорционалне, усмерене и најмање штетне у односу на циљ заштите (50–52, 75–82, 153–157).

У развоју критичких приступа безбедности, Биго (Bigo 2008) помера фокус са секуритизације као искључиво говорног чина на поље институционалних пракси и професионалаца безбедности. Он показује да управљање миграцијама функционише кроз производњу „поља нелагоде” у којем се мобилне популације

позиционирају као потенцијално ризичне. Безбедност се тако не заснива на универзалном надзору, већ на селективном профилисању, филтрирању и административном означавању група које се перципирају као претња, чиме се гради диференцијални режим контроле (10–48), а миграције позиционирају у перспективи трајне сумње. Наведена теоријска перспектива користи се ради аналитичког испитивања начина на који процеси секуритизације производе институционалне промене у области безбедности и управљања миграцијама, те како се оне концептуално утемељују и институционализују.

Методолошки, рад је квалитативно теоријско истраживање засновано на дискурсу-анализи стратешких докумената, нормативно-правног и институционалног оквира управљања миграцијама. Аналитички корпус обухвата концепцијске документе миграционе политике Руске Федерације, федералне законе, указе председника, подзаконске акте и институционалне мере усвојене у периоду 2023–2026. године. Анализа је усмерена на испитивање начина на који се секуритизациони дискурс институционализује кроз правне, административне и дигиталне механизме контроле. Русија је одабрана као аналитички индикатор институционалних промена јер у концентрисаном облику испољава процесе који су предмет анализе. Истраживање има за циљ теоријско и институционално разумевање механизма дигиталне секуритизације и њихових последица по савремене моделе управљања мобилношћу.

ДИГИТАЛНА КОНТРОЛА И СОЦИЈАЛНО-ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Трансформација миграционе политике добија конкретан институционални израз и кроз дигиталне инструменте дисциплиновања. Иако идеја паноптикума, отелотворена у архитектури Бентама (*Bentham*), датира из времена у којем дигиталне технологије нису биле ни предмет маште, Фуко (*Foucault* 2008), ипак, сасвим оправданом и успешном аналогијом пресликава овај концепт у савремени тренутак. Он показује да је суштина дисциплинарне моћи у *сталном стању видљивости* које омогућава „аутоматско функционисање моћи”, па тако субјект, свестан могућности да је увек посматран, почиње сам да регулише сопствено понашање (141–149). Видљивост постаје „замка”, јер надзор више

не мора бити непрекидно актуалан, довољна је његова структурна могућност (141–150). На тај начин се дисциплина интернализује и прераста у трајни механизам социјалне самоконтроле (166–170). Као што је код Бентама просторна организација затвора стварала перманентни осећај надзора без видљивог надзорника, тако данас ту функцију преузима дигитална архитектура, форма јесте измењена, али принцип је непромењен (Bentam 2014). Механизми друштвене контроле препознати су „као један од ефикасних алата за регулацију у сајбер простору” (Luknar 2022, 147).

Лион (Lyon 2007) савремени надзор дефинише као систематско прикупљање и обраду података ради управљања популацијама, при чему централно место заузима процес „социјалног сортирања”. Надзор више није једноставно посматрање, већ механизам класификације и профилисања којим се појединци и групе категоришу према ризику, вредности или пожељности. Таква категоризација производи директне социјалне и политичке последице и доводи до „дискриминаторног третмана различитих група у зависности од њихових података и профила” (256).

Дакле, све се извршава неприметно преко система података и алгоритама, а дисциплина и контрола технолошки је структурирана. Савремене државе се све више ослањају на вештачку интелигенцију и остале најсавременије технологије, „које имају критичну улогу” (Luknar 2025, 49) у трансформацији миграција. Амур (Amoore 2013) уводи додатну концептуалну ескалацију и показује да савремене безбедносне политике све више почивају на алгоритамским техникама обраде података које омогућавају деловање унапред, пре него што се догађај уопште оствари. Ослањајући се на праксе рударење података, безбедносне институције делују „превентивно, унапред у односу на могући догађај”, при чему се одлуке доносе не на основу строге вероватноће већ кроз „процењивање посредством рачунарске обраде” и асоцијативне алгоритме који артикулишу могуће будуће сценарије (42–43, 50–51). У том смислу, како Амур истиче, одлуке се све више заснивају на „замисљање могућих исхода”, односно на политичкој артикулацији могућих исхода који тек треба да се догоде (37). Савремена секуритизација се тако помера са дискурзивног проглашавања претње ка технолошкој конструкцији ризичних будућности које постају основ за интервенцију.

Фукоов концепт владавине (*governmentality*), управљање премешта са суверене власти ка регулацији животних процеса

и понашања на нивоу популације (Foucault 2008, 22). Ова трансформација праћена је успостављањем „режима истине” који омогућава да се праксе управљања процењују у категоријама истинитог и неистинитог, што представља основ за саморегулацију и унутрашње ограничавање власти (17–18). Алгоритамски системи процене ризика представљају савремену технолошку дигиталну артикулацију управо такве рационалности управљања.

Иако је у изворној анализи надзорни капитализам, пре свега економски пројекат, тржишно оријентисана архитектура чији је циљ монетизација предиктивних производа и оптимизација профита (Zuboff 2019, 68–69), сличну технолошку инфраструктуру евидентирамо у домену државне миграционе или безбедносне политике, где се задржава инструментаријска логика модификације понашања, али се *телос* помера са профитне оптимизације ка управљању ризиком, регулацији популација и политичкој контроли. Док надзорни капитализам подређује понашање тржишној рационалности, државна дигитална секуритизација подређује га безбедносној рационалности, користећи исте технолошке механизме екстракције, класификације и интервенције.

Изузетно је важно нагласити да се ове трансформације техника дигиталне контроле не задржавају само на нивоу управљачких инструмената, већ производе дубоке социјално-политичке последице. Када се управљање миграцијом структурира кроз алгоритамску и безбедносну рационалност, мења се и вредносни оквир интеграције, доводећи у питање либералне претпоставке на којима су почивале класичне теорије мултикултурализма, унутар којих се дефинишу интеграција, припадност и културна различитост.

Класичне теорије мултикултурализма, засноване на политици признања и очувању културног идентитета, формулисане су у радовима Тејлора (*Taylor*) и Кимлике (*Kymlicka*). Тејлор (1994) аргументује да је признавање културних идентитета нормативни захтев правде у модерним либералним друштвима (25–74). Идентитет је, према њему, дијалогски формиран, те неправедно непризнавање производи моралну повреду и друштвену маргинализацију. Кимлика (1995) ову линију аргументације даље разрађује као компатибилност колективних права мањина са либералним принципима индивидуалне слободе и анализира

нормативне основе правичности према мањинским заједницама (10, 34, 107).

Међутим, у условима све интензивније дигиталне контроле и алгоритамског управљања миграцијама, овај модел заснован на политици признања суочава се са структурним изазовима. Безбедносна рационалност, која операционализује управљање кроз базе података, биометријске идентификаторе и дигиталне регистре, постепено помера фокус са културне равноправности ка управљивости и предиктивности ризика. Социјално-политичка последица таквог помака јесте релативизација нормативног приоритета признања у корист контроле.

У том контексту, Модуд (Modood 2007) настоји да трансформише мултикултурализам у правцу грађанске идеје, наглашавајући институционалну интеграцију, држављанство и јавну одговорност као услове његове одрживости. Слично томе, Парех проширује теоријску расправу указујући да мултикултурализам није само политика признања културних разлика, већ и процес преобликовања политичке заједнице кроз интеркултурни дијалог и нормативну рефлексiju. Из перспективе мултикултурализма, политичка заједница не може бити заснована искључиво на једној културној или идеолошкој традицији, већ се обликује кроз дијалогско усклађивање различитих вредности, идентитета и облика припадности. У том смислу, Парех указује да мултикултурализам задржава достигнућа либералне традиције, али истовремено превазилази њена ограничења настојећи да успостави равнотежу између универзалних политичких принципа и културне различитости (Parekh 2006, 337–341). Ипак, за разлику од класичне политике признања, оба аутора наглашавају да признавање културних разлика не може остати искључиво на симболичком нивоу, већ мора бити повезано са институционалним механизмима, грађанством и организацијом заједничког политичког живота.

Тако се у добу дигиталне контроле појављује контраст. Док Тејлор и Кимлика полазе од нормативног примата признања и заштите културних идентитета, савремени институционални оквир, обликован безбедносним и технолошким инструментима, тежи ка рационализацији, категоризацији и управљању популацијама. Социјално-политичка последица тог процеса није нужно напуштање мултикултурализма, али јесте његова изразита трансформација, од модела заснованог на симболичком признању ка моделу у

коме дигитална инфраструктура посредује услове припадности, интеграције и контроле.

РУСИЈА КАО АНАЛИТИЧКИ ИНДИКАТОР

Избор Русије као аналитичког индикатора у нашем раду условљен је актуалним и изузетно оштрим прелазом са режима максималних повластица (*режим наибольшего благоприятствования*) миграната ка рестриктивном моделу контроле и безбедносној парадигми. Смањење дозвољеног удела страних радника по делатностима, у складу са Уредбом Владе РФ од 16.12.2024. (Постановление Правительства Российской Федерации 2024, № 1796), обухваћена је 21 федерална јединица РФ. У појединим делатностима и регионима ова квота је снижена на 0% (нпр. одређене услуге путничког превоза и такси делатност). При томе за више трговинских делатности уведена је потпуна забрана ангажовања страних радника у готово свим федералним јединицама РФ (малопродаја лекова у апотекама; малопродаја у нестационарним објектима и на пијацама; остала малопродаја ван продавница, киоска и пијаца), изузев Чељабинске области. Поред федералног оквира, додатна ограничења установљена су и на регионалном нивоу, укључујући Амурску област, Краснодарски крај, Калужку, Магаданску, Рјазањску, Самарску, Свердловску, Тулску и Чељабинску област. Континуитет поштрвавања наставио се и 2026. године (Постановление Правительства Российской Федерации 2025, № 1995).

Иницијалном капислом званично је означен терористички напад у „Крокус Сити Холу” 22. марта 2024. године, извршен од стране миграната из Средње Азије, у којем је погинуло 145 лица, а више од 550 рањено (Администрация Президента России 2024). Иако се Русија и раније често суочавала са *тероризмом*, нарочито северно-кавказког, чињеница да су извршиоци овог пута били радни мигранти из Средње Азије, од којих су неки стекли и држављанство РФ, изазвала је снажан друштвени потрес. Радикализација дела ових миграната доводи се у везу са учешћем држављана из региона у сиријском конфликту од 2011. године на страни ИСИС-а.

Није, међутим, довољно говорити тек о корекцији миграционе политике, јер у односу на ранији период, реч је о преласку са парадигме социјално-економске интеграције (Указ

Президента Российской Федерации 2018, № 622) ка секуритизацији миграције (Указ Президента Российской Федерации 2025, № 738), институционализованој убрзаним усвајањем више од двадесет нормативно-правних аката којима су пооштрена правила боравка странаца и одговорност у овој сфери. Терористички напад послужио је као акт артикулације егзистенцијалне претње, чиме је омогућено премештање миграције из домена социјално-економске политике у домен изузетних безбедносних мера, што одговара логици секуритизације.

У сфери дигитализације секуритизације посебно се издваја увођење мобилних апликација са обавезном геолокацијом као инструмента надзора у реалном времену. Први део тест-програма, започет у Москви у септембру 2025. године, подразумевао је потврду боравка путем дигиталне платформе *RuID*, чиме је надзор пребачен у режим континуираног праћења у целој Московској области (Постановление Правительства Российской Федерации 2024, № 1510). Истовремено, у остатку Русије дигитални идентитет постаје услов приступа основној савременој друштвеној комуникацији, док се одбијање давања података интерпретира као сигнал непоузданости. Коришћење броја мобилног телефона, односно добијање СИМ картице, условљено је давањем комплетних биометријских података (Федеральный закон 2024, № 303-ФЗ). Увођење обавезне биометријске идентификације може се довести у везу са тезом о трансформацији појединца у „голо тело”, чији се политички субјективитет редукује на биолошке податке интегрисане у систем државног надзора (Agamben 2008). Институционална контрола се тиме трансформише из дискретне и тренутне у континуирану, док се државна граница детериторијализује и инкорпорира у дигитални профил мигранта, претварајући паметни телефон у терминал за државни надзор, те савремена граница функционише као мобилна граница коју мигранти носе са собом. Безбедност се тако преводи у режим административне, дигиталне и биометријске регулације статуса.

Други део тест-програма, започет 1. септембра 2025. године, односи се на увођење новог механизма миграционог евидентирања за држављане више постсовјетских држава који борава у Москви и Московској области на раду. Мигранти су обавезни да инсталирају мобилну апликацију „Амина”, која путем геолокације омогућава органима унутрашњих послова да на даљину прате место редовног

боравка и његове промене (Федеральный закон 2025, № 121-ФЗ). Преношењем надзора у режим алгоритамске и геолокационе контроле у реалном времену, миграција се институционално трансформише у поље сталне безбедносне сумње, што одговара дисциплинарној и секуритизационој рационалности управљања.

Током целе 2025. године и друге нормативне интервенције проширују обим контроле. Истеком рока миграционе амнестије (Указ Президента Российской Федерации 2024, № 1126) страни држављани који нису легализовали свој статус обавезни су да напусте РФ, уз могућност примене протеривања. За поједине миграционе услуге уведена је државна такса, које су до тада били бесплатне (Федеральный закон 2025, № 271-ФЗ). Укидањем праксе виза-ран (*visa run*) ограничењем боравака на 90 дана додатно се сужава простор формалне легалности (Федеральный закон 2025, № 329-ФЗ). Новина је и да функционише регистар контролисаних лица, који у случају губитка законског основа за боравак ограничава права странаца (пребивалиште, имовина, банкарске операције и др.) до напуштања земље, чиме институционална контрола поприма карактер алгоритамске ексклузије, те тако право на легално постојање у физичком простору непосредно зависи од статуса у дигиталном систему Министарства унутрашњих послова (Федеральный закон 2024, № 260-ФЗ). Продужавањем рока брака са држављанином РФ на три године као услова за добијање сталног боравака по поједностављеној процедури, као и забраном приватним универзитетима да спроводе испите из руског језика, историје и законодавства (као услов за стални боравак или држављанство), појачава се регулативна селекција приступа статусу (Федеральный закон 2024, № 358-ФЗ). Уведено је и обавезно тестирање деце страних држављана из руског језика при упису у школе, уз проверу законитости боравака родитеља, чиме се контрола проширује и на сферу образовања (Федеральный закон 2025, № 314-ФЗ; Федеральный закон 2024, № 544-ФЗ). Истовремено, службена лица МУП-а РФ овлашћена су да у ванпарничном поступку доносе одлуке о административном протеривању странаца и да их задржавају до 48 часова, док прекршаји у режиму боравака представљају основ за протеривање, а кривична дела учињена током незаконитог боравака третирају се као отежавајућа околност (Федеральный закон 2024, № 248-ФЗ). У току су блокирање сајтова који рекламирају незаконите услуге мигрантима, затим повећање новчаних казни за правна лица

(од 5 до 60 милиона рубаља), и измене Кривичног законика РФ ради поопштравања казни за организовање нелегалне миграције, што додатно учвршћује репресивни потенцијал (Законопроект 2025, № 729111-8).

Сумарно, видљива је трансформација управљања миграцијом из класичне правно-регулаторне процедуре у режим сталне административне проверљивости, у којем се статус странца одржава кроз дигитално посредовану евиденцију, ограничење приступа правима и убрзану репресивну реакцију, што представља институционалну артикулацију секуритизације на нивоу управљачке инфраструктуре. Представљене мере показују да секуритизација миграције у савременој Русији није само нагли дискурзивни заокрет након кризе, већ свеобухватна институционална реконфигурација – од нормативно-правних ограничења и административне репресије до алгоритамске и геолокационе контроле – којом се миграција измешта из социјално-економске у безбедносну парадигму управљања. Мигрант престаје да буде превасходно економски ресурс и постаје објекат превентивног надзора, а миграциона политика трансформише се у инфраструктуру континуиране безбедносне рационалности.

Секуритизација овде функционише, не само као одговор на објективне ризике, већ и као средство легитимизације проширене државне интервенције. Слабљење деловања цивилних институција одговорних за тржиште рада и социјалну адаптацију и концентрација власти унутар Министарства унутрашњих послова и специјалних служби омогућавају да се, из неоинституционалистичке перспективе, уочи деформализација процедура и смањење улоге судских и грађанских поступака у корист шире административне дискреције агенција за спровођење закона.

Руско искуство не функционише као предмет компаративног поређења са другим државама, већ као аналитички индикатор начина на који се у условима интензивне мобилности и регионалне нестабилности трансформише сама логика суверенитета. Оно омогућава уочавање механизма инфраструктуризације границе, у којима се надзор, биометризација и административна дискреција преплићу у јединствен режим управљања популацијом. Питање више није да ли је одређени политички систем упоредив, већ како се у различитим просторима појачане миграционе динамике артикулишу режими селекције, контроле и правне условљености.

У том смислу, руски пример указује на један могући правац институционалне еволуције, померање од модела интеграције ка моделу инфраструктурног условљавања присуства, у којем се суверена моћ не исцрпљује у физичком надзору територије, већ се остварује кроз дигиталну контролу података, статуса и приступа друштвеним ресурсима. Управо у том помаку – од географске линије ка алгоритму – може се ре-промишљати појам границе.

ЗАКЉУЧАК

Анализа указује на преобликовање институционалне парадигме управљања миграцијама у правцу дигитално посредоване секуритизације. Миграција се постепено измешта из домена социјално-политичке интеграције у сферу управљања ризиком, при чему се безбедносни дискурс учвршћује кроз правне, административне и технолошке механизме. Секуритизација се, стога, не задржава на нивоу реторике, већ се институционално материјализује у конкретним процедурама и инструментима контроле.

Користећи пример Руске Федерације као аналитички индикатор, уочено је да операционализација секуритизационог дискурса кроз биометријску идентификацију, дигиталне регистре и алгоритамску селекцију доводи до редистрибуције надлежности у корист безбедносних структура и до преобликовања свакодневног статуса миграната. Правни положај појединца постаје условљен позицијом у информационом систему, док приступ раду, финансијским услугама и комуникационој инфраструктури у растућој мери зависи од валидности дигиталног профила. Контрола се тиме премешта са територијално заснованих механизма на инфраструктуру података. Иако се налази односе на конкретан институционални контекст, руски пример функционише као аналитички индикатор ширих тенденција дигиталне секуритизације.

Сprovedено истраживање показује да слабљење либералног интегративног модела у анализираном контексту добија облик институционалне трансформације ка режиму условљеног присуства, у којем се легалност артикулише кроз административну проверљивост и дигиталну транспарентност. Суверена моћ се све израженије реализује посредством управљања подацима и алгоритамских процедура. Закључно, успоставља се конфигурација

дигиталне секуритизације у којој граница престаје да буде фиксна територијална линија и постаје мобилна, док дигитални податак преузима улогу основне јединице институционалне заштите и безбедности. Тиме се као кључни теоријски и нормативни изазов намеће питање граница институционалне дискреције у алгоритамским режимима контроле и њиховог односа према основним правима.

РЕФЕРЕНЦЕ

Администрация Президента России. Новости, Выступления и стенограммы. 25 марта 2024 года. *Совещание по мерам, принимаемым после теракта в «Крокус Сити Холле»*. Internet. <http://kremlin.ru/events/president/news/73732>, 20/02/2026.

Государственная Дума. Законопроект № 729111-8 «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и статью 151 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации (в части совершенствования механизмов противодействия организации незаконной миграции и обеспечения общественной безопасности)». <https://sozd.duma.gov.ru/bill/729111-8?ysclid=m2u9ge3zej393759453>, 15/02/2026.

Указ Президента Российской Федерации от 31.10.2018 № 622 (ред. от 12.05.2023). «О Концепции государственной миграционной политики Российской Федерации на 2019–2025 годы». Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/58986>, 19/02/2026.

Указ Президента Российской Федерации от 15 октября 2025 года №738. О Концепции государственной миграционной политики Российской Федерации на 2026 – 2030 годы <http://www.kremlin.ru/acts/bank/52490?ysclid=mpz64r4kah244045355>, 16/02/2026.

Федеральный закон от 08.08.2024 № 260-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202408080069>, 20/02/2026.

Федеральный закон от 08.08.2024 № 248-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202408080050>, 19/02/2026.

Федеральный закон от 08.08.2024 № 303-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О связи» и отдельные

- законодательные акты Российской Федерации»». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202408080127>, 15/02/2026.
- Федеральный закон* от 26.10.2024 № 358-ФЗ «О внесении изменений в статью 25–6 Федерального закона «О порядке выезда из Российской Федерации и въезда в Российскую Федерацию» и Федеральный закон «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации»». <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202410260007>, 17/2/2026.
- Постановление Правительства Российской Федерации* от 7.11.2024 № 1510 «О проведении эксперимента по апробации правил и условий въезда в Российскую Федерацию и выезда из Российской Федерации иностранных граждан и лиц без гражданства». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202411130026>, 18/2/2026.
- Постановление Правительства Российской Федерации* от 16.12.2024 № 1796 «Об установлении на 2025 год допустимой доли иностранных работников, используемых хозяйствующими субъектами, осуществляющими на территории Российской Федерации отдельные виды экономической деятельности». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202412200088?index=1>, 15/02/2026.
- Федеральный закон* от 28.12.2024 № 544-ФЗ «О внесении изменений в статьи 67 и 78 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202412280045>, 20/02/2026.
- Указ Президента Российской Федерации* от 30.12.2024 № 1126 «О временных мерах по урегулированию правового положения отдельных категорий иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации в связи с применением режима высылки». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202412300002>, 19/02/2026.
- Федеральный закон* от 23.5.2025 № 121-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и о проведении эксперимента по внедрению дополнительных механизмов учета иностранных граждан». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202505230034>, 19/02/2026.
- Федеральный закон* от 31.07.2025 № 271-ФЗ «О внесении изменений в часть вторую Налогового кодекса Российской

- Федерации». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202507310002>, 15/02/2026.
- Федеральный закон от 31.07.2025 № 329-ФЗ «О внесении изменений в статьи 15.1 и 18 Федерального закона «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации»» от 25.07.2002 № 115-ФЗ. <https://mvd.consultant.ru/documents/1058915>, 19/02/2026.
- Федеральный закон от 31.07.2025 № 314-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202507310063>, 17/02/2026.
- Указ Президента Российской Федерации от 15.10.2025 № 738 [Концепция 2026-2030]. «О Концепции государственной миграционной политики Российской Федерации на 2026–2030 годы». Режим доступа: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/qVoObOeUrpLFcowQJADmTEz6DYjp7thW.pdf>, 15/02/2026.
- Постановление Правительства Российской Федерации от 05.12.2025 № 1995 «Об установлении на 2026 год допустимой доли иностранных работников, используемых хозяйствующими субъектами, осуществляющими на территории Российской Федерации отдельные виды экономической деятельности». <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202512120034>, 17/02/2026.
- Agamben, Giorgio. 2008. “No to Bio-Political Tattooing.” *Communication and Critical/Cultural Studies* 5 (2): 201–202. doi: 10.1080/14791420802024300.
- Amoore, Louise. 2013. *The Politics of Possibility: Risk and Security Beyond Probability*. Durham, NC: Duke University Press.
- Balzacq, Thierry, ed. 2011. *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*. London: Routledge.
- Bentam, Džeremi. 2014. *Panoptikon ili nadzorna zgrada*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bigo, Didier. 2008. “Globalized (In)Security: The Field and the Ban-Opticon.” In *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*. eds. Didier Bigo and Anastassia Tsoukala, 10–48. London: Routledge.
- Buzan Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

- Castles, Stephen, and Mark J. Miller. 2009. *The Age of Migration*. New York: Guilford Press.
- Floyd, Rita. 2019. *The Morality of Security: A Theory of Just Securitization*. Cambridge University Press.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.
- Huysmans, Jef. 2006. *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.
- Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Luknar, Ivana. 2022. „Social control theory and cybercrime”. *Nacionalni interes* 41 (1): 147–159.
- Luknar, Ivana. 2025. *Socio-political effects of technology*. Belgrade: Institute for Political Studies.
- Lyon, David. 2007. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity Press.
- Modood, Tariq. 2007. *Multiculturalism: A Civic Idea*. Cambridge: Polity Press.
- Parekh, Bhikhu. 2006. *Rethinking Multiculturalism*. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sassen, Saskia. 2006. *Territory, Authority, Rights*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Taylor, Charles. 1994. “The Politics of Recognition.” In *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, ed. Amy Gutmann, 25–73. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: PublicAffairs.

*Nemanja Vukčević**

Institute for Serbian Culture Pristina – Leposavic

SECURITIZATION OF MIGRATION AND INSTITUTIONAL TRANSFORMATION – FROM THE INTEGRATION MODEL TO DIGITAL CONTROL WITH REFERENCE TO THE RUSSIAN FEDERATION

Resume

The paper examines the transformation of the institutional paradigm of migration governance under conditions of intensified securitisation and the digitalisation of security practices. It starts from the structural contradiction between states' economic need for migration resources and the limited effectiveness of liberal integration models, arguing that migration is increasingly displaced from the domain of socio-political regulation into the register of security. In this process, migration is framed as an existential threat, thereby legitimising exceptional measures beyond ordinary political procedures. The theoretical framework combines securitisation theory of the Copenhagen School with its sociological and critical extensions, emphasising the intersubjective construction of threat and its institutionalisation through practices, professional security fields, and administrative instruments. The analysis is further informed by the concepts of governmentality, digital surveillance, and algorithmic risk assessment, which illuminate how contemporary security rationality operates through data extraction, classification, and preemptive intervention. Methodologically, the paper applies discourse analysis of strategic documents and a systematic examination of the normative-legal framework regulating biometric identification and migration control. The Russian Federation is used as an analytical indicator rather than a comparative benchmark, enabling the identification of broader tendencies of digital securitisation. The findings demonstrate that securitisation no longer remains at the level of discourse but becomes materially entrenched through biometrization, digital registers, geolocation mechanisms, and algorithmic selection.

* Email address: nemanja.vukcevic@iskp.ac.rs; ORCID 0000-0003-3682-3888.

In the Russian case (2023–2026), a sharp transition from a socio-economic integration paradigm toward a restrictive security model is institutionalised through extensive legal amendments, real-time digital monitoring, and expanded administrative discretion. Migration policy thus evolves into an infrastructure of continuous security rationality in which legal status becomes dependent on position within digital systems. The paper concludes that this shift marks a move from territorially grounded border control to data-driven governance of mobility. The border becomes mobile, and digital data emerges as the primary unit of intervention, raising fundamental questions about institutional discretion and the protection of rights within algorithmic regimes of control.

Keywords: securitisation of migration, institutional transformation, biometric identification, digital registers, the concept of governmentality, Russia.

* Овај рад је примљен 2. марта 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јула 2026. године.

*Đorđe Stojanović**
Institute For Political Studies, Belgrade

POLITICS OF CARBON/HYDROCARBON DEMOCRACIES: OIL AS A POLITICAL (META-)NARRATIVE

Resume

This paper discusses the metanarrative importance of carbon/hydrocarbon energy resources, fossil fuels, for the theory of democracy, on the one hand, and, on the other, their metanarrative position within the major security theories in international/inter-state relations. The paper is a study of how facts in the form of certain theories generate carbon/hydrocarbon narratives of democracy and international relations. When we refer to carbon/hydrocarbon democracies, we actually analyze the various democratic structures that emerged from the prevalence of the political discourse on coal or oil. While the former energy resource gave rise to an emphasis on egalitarianism, the latter exposed democracy to technocratic and plutocratic tendencies. Simultaneously, the paper also addresses the undemocratic potentials of potentials of rentier states. At the international system level, from a realist approach, the struggle for carbon resources, carbon/energy dependence and resource/carbon nationalism are essential issues for a state's power and welfare. The liberal notion of international energy policies implies market-driven and cooperative designing of energy relations by various state and non-state institutions and organizations. From a constructivist perspective, the focus is on petro-securitization and a whole range of distinct public, as

* Email adress: georgikus@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6417-0346.

well as private, cultural, economic and political perceptions that give oil multiple contextual and symbolic meanings.

Keywords: carbon/hydrocarbon democracies, rentier states, petro-securitization, petro-imperialism, energy security, petro-wars, petro-civilization.

INTRODUCTION

Our civilization is completely dependent on energy. Ever since the prehistoric use/control of fire by the *Homo erectus* millions of years ago, who was also skilled at making stone tools and weapons, energy has been an essential element of human existence and a relevant topic of various cultural narratives. Issues related to energy security, i.e. issues concerning energy culture, energy/ecology/environmental philosophies, political theories on the relationship between energy resources and mass democracies, energy geopolitics, political ecology, climate change policies or individual energy policies, have, for quite a long time and rather paradoxically, been marginalized in the sense of their default interpretation through idealistic or realistic, cooperative or conflictual conceptual nature. They were treated as axiomatized, or even “theologized”, as problem constants (like water or air), primarily associated with differently framed external and internal power policies.

The existence of limited energy resources, of larger or smaller fossil fuel reserves, could not be resolved once and for all without a revolutionary change of the entire energy infrastructure of humankind: the invention of unlimited, easily and universally available energy sources. That is why these issues were permanently and fatalistically sidelined. However, fossil fuels can be treated as ontologized elements in the creation of possibilities and limits of what we know as (petro-) modern, mass democracy. In that sense, I would define all energy policies of this kind as (petro-cosmogonic policies because they concern both the survival and development of civilization and the survival and development of a specific democratic political mode: carbon/hydrocarbon democracy (cf. Mitchell 2009; 2011). Of course, this does not mean that totalitarian, authoritarian or hybrid political systems can exist without reference to energy issues, nor that an abundance of energy

necessarily increases democracy (the case of petro-monarchies, such as Saudi Arabia or petro-authoritarian regimes, such as Kazakhstan).

The basic feature of conventional energy sources (coal, oil or natural gas/LPG) is that “energy” is extracted through their combustion. That process is not renewable. Their combustion results in an emission of CO₂, among other things, and limited and rare fossil fuel supplies are essentially “captured solar energy”: concentrated reservoirs of ancient solar radiation transformed into chemical energy and stored in organic matter over geological timescales. Through photosynthesis, prehistoric organisms converted solar energy into biomass, which was subsequently buried and, under conditions of high pressure, temperature, and oxygen deprivation, transformed into coal, oil, or natural gas/LPG. Unlike renewable energy flows, which are replenished within human timescales, fossil fuels represent finite geological stocks that cannot be rapidly regenerated. Once certain supplies are exhausted, new deposits must be discovered, developed, and exploited.

Despite the accelerated expansion of natural gas, biofuels, electricity-based systems, and renewable technologies such as wind and solar power, crude oil remains the central energy source of contemporary civilization, not merely because of its quantitative share in global primary energy consumption, but because of the extensive infrastructures, transport systems, and industrial arrangements built around petroleum dependence (U.S. Energy Information Administration 2023/2024; Energy Institute 2024). Renewable, inexhaustible energy sources are recreated/replenished naturally and relatively fast, but their flow is limited (Elliott 1997). Unlike fossil fuels, which constitute finite energy stocks accumulated over geological timescales, renewable sources represent continuously regenerated energy flows whose availability is constrained by natural conversion rates and spatial-temporal conditions (Smil 2022). Sustainable energy sources are defined as renewable energy sources with lower environmental burdens compared to conventional energy sources. They meet the needs of the current population without compromising the ability of future generations to meet their own needs.

In any event, since the beginning of the 20th century, the world we live in is, in fact, an “oil/petro-civilization” (Yergin 1991; Heinberg 2003; Mitchell 2011; Bridge and Le Billion 2017). There are indications that we are entering a “post-oil” era, but that is still a rather confusing and elusive theoretical claim. The first part of the paper analyses how petro-assemblages define democratic attributes. The second part analyzes

how fossil fuels influence the creation of international relations with implications for energy security.

CARBON/HYDROCARBON DEMOCRACY AND RENTIER STATES: CONCEPTUAL ASSUMPTIONS

Up until the mid-18th century, as already suggested, existential human needs were almost entirely met through renewable energy sources of solar origin (Sieferle 2001). Sun energy was converted into grain and other crops that provided for people's organic survival. The emergence of agriculture, also known as the Neolithic Revolution, took place 8,000 – 10,000 years ago. Pastures provided domestic animals that had nutritional (their breeding also dates from the same period) and transport (carriage, cart and riding animals appeared 5,000-6,000 years ago) functions. Forests provided much-needed firewood. Wind and water were used to power pre-industrial machinery and long-distance mobility. Things radically changed with the First Industrial Revolution (1760–1830), the Second Industrial Revolution (1870–1914) and the Third and Fourth Industrial Revolutions (from late 20th century to the present).

The idea of mankind-controlled or “civilized man”-controlled era of the Earth's natural history first appeared in the form of classification into the geosphere, inanimate matter, transferred by the biosphere, biological life and the noosphere, whose transformative power is the human mind/knowledge, so we can also call it the anthroposphere (Will et al. 2011, 843–844). The noosphere includes the Technosphere and the so-called “industrial metabolism” characteristic of recent times. However, that classification has been abandoned. Namely, the Holocene is the post-glacial era in which we have been living for the last 10,000 – 12,000, during which, accelerated by industrial revolutions, human activity has become an extremely important geological and morphological force (Will, Crutzen and McNeill 2007, 615).

Today, according to the adopted classification, we live in the Anthropocene era, distinct from the Holocene, in which human activity has become so comprehensive and intense that it competes with natural forces in shaping and defining the environmental qualities of the planet Earth. Anthropocene can be said to have started with the widespread global use of fossil fuels, and the current phase can be defined as the Petrocene. The level of total world consumption of primary energy from

non-renewable sources is 85%. Subsidies for oil, coal and natural gas rose to a record 7 trillion dollars (Black, Parry and Vernon 2023). This is 7.1% of the global gross domestic product and more than governments spend annually on education (4.3%) and is about two-thirds of their spending on health care (10.9%). In other words, this petro-dependence is not just a factual, but also a social, political and economic creation/construct.

Initially, from an epistemological point of view, the concept of energy is associated with Aristotle's philosophy (Heurtebise 2020, 102–103). He distinguishes between the potentiality or *dunamis* (δύναμις), which refers to potential energy and the actuality or *energeia* (ἐνέργεια), which refers to kinetic energy. Our running *dunamis*, for instance, also exists when we sit, or even when we sleep, while our running energy is manifested when we run, is expressed by running. Consistent with Aristotle's teleological understanding of nature, matter has a natural tendency towards materialization, while effectiveness represents its goal and perfection. In modern physics, energy is the ability to do work. Potential energy is a consequence of a relative position of an object in relation to other objects, while kinetic energy is a consequence of the body or particle motion. Energy can change its form, but in a closed system, the total amount of energy cannot change. Our understanding of energy is based on the idea of transformation of material potentials of natural resources into a socio-economically active and productive work.

According to Timothy Mitchell, coal, as the pivotal energy factor of industrialized countries in the period from 1880 to the First World War, served as a socio-economic catalyst of the process of democratization and general progress (Mitchell 2011, 26–27). Namely, through the control of the energy system workers acquired and expanded their right to vote, right to political organizing, creation of workers' trade unions and strikes, i.e. the possibility of sabotaging the energy infrastructure. This enabled the initiation and relative development of the welfare state: the eight-hour working day and social insurance programs, including coverage of occupational accidents, illness and unemployment, as well as public pensions. It also covered women's movements against the exclusion of women from public political life. Mitchell calls this political constellation welfare democracy (Mitchell 2009, 406, 422).

The possibility of obstructing the energy flows of an economy which is primarily coal-based by an organized labor force has become an effective way of, if not appreciating, then of asserting their demands.

Mitchell's approach to democracy is based on the approach of Jacques Rancière, who defines it either as a tendency towards egalitarianism or as control of that tendency (2009). With this in mind, it seems that the situation with the oil regime is quite different than with coal. It is an energy resource whose exploitation requires fewer workers with a higher percentage of highly qualified engineers and managers. In addition, its distribution logistics is significantly smaller, given that it is in a liquid, rather than solid, state. These changes have resulted in the energy grid being less sensitive to political demands of those who enable and maintain it (Mitchell 2011, 38–39). However, this apparent logistical simplicity should not obscure the extraordinary technological complexity of the oil industry, which depends on highly specialized extraction technologies, sophisticated transportation systems, complex infrastructures, and a skilled workforce required for its continuous operation. The exercise of political power has become much more limited, while ordinary people are more exposed to technocratic and plutocratic interests. Therefore, different types of energy, in keeping with their primary features, can be used differently in a competitive political process. The Middle East oil fields became the main instrument of British imperialists for manipulating the domestic coal policies. In the Navy, Winston Churchill, establishing the Royal Commission on Fuel and Engines in the Admiralty, intentionally and consciously replaced steam engines with internal combustion engines, for fear of possible strikes (Mitchell 2011, 63). The UK politicians have ever since had a phobia of oil supplies being cut off, like an energy “petro-castration” syndrome (Maugeri 2006, 259).

Mitchell argues that economy is a discursive act that saw its materialist reinterpretation on the eve of the Second World War according to the above-mentioned energy inversion. It became a sphere governed by expert calculations and therefore immune to egalitarian principles. It became an expression of “petroknowledge/petroepistemology” (cf. Mitchell 2011, 139). As such, defined by cheap and ample oil supplies, it enabled the post-war Keynesian economics. Understanding economy as a process of monetary circulation meant that it could expand without physically increasing. Earlier physical components of wealth and growth of an economy (industrial expansion, conquest of new colonies, gold reserves, exploitation of new ore reserves, etc.) were replaced by calculation of national income, gross domestic product, which had no clear limits. It was no longer a measure of accumulation of physical

wealth, but a measure of the frequency and speed of exchange of paper money regardless of any physical and territorial limits. Oil played a significant part there, on two levels (Mitchell 2011, 139–140): (1) its price was constantly declining, despite significant fluctuations and temporary increases caused by geopolitical crises, supply disruptions, and market instability; and (2) because of its relative abundance and low transportation costs, its price neglected the depletion of natural resources. An impression was constructed that oil-based wealth and production can last forever.

According to Karl Polanyi, embeddedness/rootedness of economy means that it is impregnated with social relations, that it is not a separate sphere, a contrast to society as a whole (Machado 2011). Modern economy is socially uninstalled/uprooted by the automatism of market regulation/price creation, so market societies are self-destructive. However, the dynamics of modern market societies is marked by the dialectic of “two-way/double movement” (Polanyi 2001 [1944], 136). One direction is its orientation towards social marketization, the other – orientation towards social protectionism. This also applies to carbon/hydrocarbon democracy through the premise of society’s control over distortive market processes. Western democracies’ oil dependence is marked by the coexistence with its undemocratic opposite in the Middle East countries. At the same time, the influence of oil on democracy is generated by neo-colonial elites and not by actions of satellite states of the “imperial hinterland/periphery”.

The use of oil embargo as an instrument of Arab nationalism in the pursuit of political concessions and privileges never actually materialized (Mitchell 2011, 174–175). Rather than being explained exclusively by Arab nationalism, the political economy of oil emerged from the intersection of nationalist ambitions, global capitalist imperatives, great-power rivalry, and domestic regime interests. Thus, the famous embargo from 1973–1974 was pure delusion/fabrication. While Saudi Arabia and Kuwait reduced their production, other countries increased it (Iran, Libya, Iraq and Algeria). The oil supply chain of highly developed capitalist carbon/hydrocarbon democracies was unbroken. Moreover, that artificial/manipulative energy crisis served as an ideological framework for the defense of neoliberalism and the nullification of insistence on Keynesian welfare. Combining McDonaldisation, as the global power of modern capitalism and jihad, as different tribal particularisms that resist capitalist uniformity and homogenization, Mitchell introduced

the neologism “McJihad” (2011, 203–204). It is an era where, in certain critical situations, the complex capitalist machinery can be operational only through the recognition and adoption of the social force and moral vertical of the Islamic or other types of conservatism. It is a confirmation of the existing imperial model and the power of capital which, in order to exist, must rely on external social forces that are characterized by divergent types of motivations, energies, methods and goals.

In that regard, one of the core issues is the relationship between oil as a natural wealth and democratization processes in states of imperial periphery that are its major exporters. Namely, political science research shows a direct link between a country’s democracy and an increase in its income, so it would be logical to assume that oil is a democratically oriented propulsive social/political force (Ross 2001, 325). However, this proposition does not hold as straightforwardly in resource-dependent economies, where abundant resource rents reshape the political and institutional incentives that ordinarily connect democratization with economic growth. Although it would be helpful in scanning and predicting political problems of a wide range of states from Venezuela, Nigeria and Indonesia to the countries of Central Asia, most of the research deals with the Middle East. Anyway, the findings are usually negative: oil obstructs the democratic, liberal forms of governance/government and the overall economic development. In order to understand all that, it is necessary to elaborate, in its broad outlines, the rentier state theory, derived from the theory of modernization (Ross 2001; Beblawi and Luciani 1987; Walker 2023).

Simply put, rentier states/economies rely on compensation derived from their ownership of natural resources, on an external rent that cannot be equated with either profit or wages. In a rentier state/economy, the production of wealth is reduced to a small portion of society, while its larger part is involved in its distribution and consumption (Beblawi 1987, 51–52). However, there is no such thing as a pure rentier economy. The government is the main recipient of external rent through export and corporate taxes and state-owned enterprises. Its political power stems from that fact. Such a state/economy creates a specific rentier mentality. Its primary trait is that income, wages or wealth are not causally related to work or risk, but to chance, conjecture or situation. The countries of the Middle East are a perfect example of rentier states. During the 1980s, 90% of budget inflows were revenues from oil (Beblawi 1987, 53). Late rentier states differ from the early ones because they achieve

their stability outside the classic isolationist model of buying obedience and loyalty. They have opened up to foreign capital, as non-bureaucratic, transparent, safe and business-friendly states, in an attempt to attract direct investment, trade and tourism (Walker 2023, 2).

There are three important complementary consequences of political and economic oil ‘rentierism’ that sustain, stabilize and prolong undemocratic and authoritarian regimes in Middle East and all other states that derive their functioning from natural/mineral wealth: the “rentier effect”, “repression effect” and “modernization effect” (Ross 2001, 332–337). The rentier effect implies low or no taxation as a method of gaining political consent and tolerance. The repression effect manifests a state in which rentier wealth serves to consolidate the repressive state apparatus and institutions that prevent or weaken demands for democratization. The modernization effect is related to social and political stagnation and underdevelopment due to rents as obstacles to democratic impulses.

The Middle East economy of a late rentier state is no longer based solely and exclusively on oil and gas, but is led/driven by oil and gas (Gray 2011, 23–36). It is diversified and partially marketized. The companies that are being established are still owned by the state, but they were not created and organized by political, but by professional economic logic. The late rentier state strives for efficient development and economic policy, has a proactive approach to the fiscal and monetary policy, trade policy, post-industrial sector strategies, labor market policies, etc. It is still undemocratic but responds to basic social needs. Its foreign policy acknowledges globalization processes with certain protectionist elements. It exercises soft power, works towards regional stability and is not oriented exclusively towards the (neo-)colonial capitalist empires, like the UK and US, but also turned towards China and Russia.

It should be added that, as a rule, expansive colonialism was founded on extreme greed aimed at total control and ruthless exploitation of natural resources (Mukoyama 2024, 1–19). This refers in particular to colonial oil policies. The process of decolonization did not always proceed as a simple transformation of colonies into sovereign states. Frequently, it meant merging several territories into a federal political format suitable for manipulation by the colonial metropolis, which was particularly true for decolonizing strategies of the British Empire. However, some territories managed to avoid such political fate. Oil

production during the colonial period and the protectorate system, a proxy colonial administration through local rulers with internal sovereignty and protection from external and internal threats, led to the creation of states which would not have existed otherwise, and which extracted their statehood primarily from their petro-wealth (as was the case with Qatar, Brunei or Bahrain). Oil became the main instrument of opposing the imposed imperial and political fusion with neighboring areas, the propulsive element of separate statehood. It is thus possible, on the one hand, to talk about the amalgamating oil sovereignty – a prevalent expression of the intentions of colonial metropolises and regional powers and, on the other, about the separate oil sovereignty of smaller decolonized entities/territories.

INTERNATIONAL CARBON/HYDROCARBON POLICIES: CONCEPTUAL ASSUMPTIONS

Classical, traditional realism represents the reflection of political life based on the premises of conservatively positioned human nature (Stojanović and Štrbac 2009). All individuals are treated as selfish and greedy, potentially aggressive and immoral/unethical when faced with limited resources of some kind. States' reaction is, if we disregard different regime ideologies or particular state reasons, always initiated by identical human motivation, so they are all in a "meta-situation" of permanent and inevitable struggle for power. Neo-realism abandons the notion of human nature as a dominant factor and bases its observations on the attributes of the international political system (Waltz 1979). It starts from the fact that states in an anarchic system owe their survival mainly to themselves, that they must rely on their own capacities. The key moment in the self-help system is the weighing or balancing of capacities/powers. That balance frames intentions, so imbalance results in opening the space for aggression. In order to reach a certain level of security, states accumulate resources and the achieved level of military and economic power profiles their mutual relations. While classical realism is an expression of the situation in which "Man is a wolf to man", neo-realism is an expression of the situation in which "State is a wolf to state". For neo-classical realists, the body of domestic political processes is manifested as a transmission mechanism that channels, transmits and directs political impacts in response to external forces (Rose 1998). Despite the fact that neo-classical realism recognizes the

value and priority of relative material power as a basic parameter of a state's foreign and security policy, it also underscores the historical contingency and relevance of the current foreign policy implementation.

For realists, on the whole, the attitude to fossil fuels, as extremely important energy sources, lies in the causal nexus with the national interests of states primarily focused on power and survival. Having or not having oil, coal and natural gas resources is what definitely makes a country more or less independent. They are of vital importance in terms of survival and economic welfare of states. The realist theoretical perspective imposes competition for carbon resources, carbon/energy dependence and resource/carbon nationalism as the main issues. Any country that has fossil fuel resources can turn them into "hydrocarbon/energy weapons" with a tendency to impose some kind of "petro-imperialism". Every state, especially a great power, that does not have adequate reserves, must fight for fossil fuels, especially oil, in order to sustain or secure further development of its economy. Their metanarrative is a world in a constant struggle over and for carbon resources. That usually amounts to the designing of balance/imbalance between carbon exporting states and carbon importing states, to a zero-sum game where one wins when another loses. We can identify the following key assumptions of realists regarding carbon/petro energy (cf. Dannreuther 2010): (1) the notion that the primary elements of national power are linked to access to and control of carbon/petro resources; (2) that these resources are limited; and (3) that an increasing number of different types of international conflicts arise from the possibility/impossibility of accessing and controlling them.

There are different ways of classifying the causal mechanisms linking the global petro-industry with international conflicts. Thus, according to one classification, there are eight specific mechanisms (Colgan 2013, 151–169): (1) wars for resources, where states attempt to seize oil reserves (UK invasion on Mesopotamia at the end of the First World War, the Iran-Iraq war, the 1932–1935 war between Bolivia and Paraguay, etc.); (2) conflicts over potential dominance in the oil market (US intervention in the 1990–1991 Iraq-Kuwait war, etc.); (3) conflicts initiated by the presence of foreign workers or companies, creating dissatisfaction of state or non-state actors (Iranian hostage crisis from 1980, etc.); (4) petro-aggressions, where oil facilitates domestic political control over aggressive leaders (the case of Saddam Hussein and Ayatollah Khomeini); (5) financing (petro-)insurgencies (US and

Saudi Arabia's assistance to the Mujahideen in Afghanistan, etc.); (7) control over transit sea routes and oil pipelines (deployment of UK and US navy, etc.); and (8) the absence of multilateral cooperation can be expanded, intensified or undermine efforts geared at preventing international conflicts (China's stance towards Sudan and Iran, etc.).

According to another classification, instead of the implementation of classic oil wars, we can distinguish four new types of military oil conflicts associated with states rich in fossil fuels (Meierding 2020, 61–81). These are: (1) oil spats; (2) “red herrings”; (3) oil campaigns; and (4) oil gambits. Oil spats are minor oil-related disputes that do not escalate into wider and more serious state confrontations (the 2014 disagreements between China and Vietnam over a drilling platform in the South China Sea, etc.). “Red Herrings” are conflicts that take place on or over territories rich in fossil fuels, but that are not motivated by the same but some other political, economic, strategic or symbolic motives (the Falklands War, war between Cameroon and Nigeria, etc.). Oil campaigns are large-scale conflicts aimed at the takeover of foreign oil reserves that take place within wars whose causes are unrelated to oil aspirations (Japanese and German attempts to seize oil fields during World War II, etc.). Under this classification, we can only find a single example for the oil gambit, a strictly oil war. It is Saddam Hussein's invasion of Kuwait. The formal reason for this was the acquisition of resources, but it was actually an attempt to achieve higher political goals.

In contrast to neo-realists “of all colors”, who take the existence of a certain level of security threats as a constant, which results in their preoccupation with the abilities to face them, (neo-)liberals focus on state intentions as the main factor of international security (Stojanović and Štrbac 2009). They firmly believe in the independent effects of state intentions: benevolent political aspirations will not push the state into upscaling its offensive capacities and, accordingly, state ambitions generate abilities. In addition to their trust in institutions, the market and international cooperation, the most important element of the (neo-) liberal concept of security is the fact that the indigenous nature and intentions of actors define their international behavior. Consistent with the liberal (democratic) theory of peace, liberal democracies do not wage war against each other, so an increase in peace and security can be perceived through the process of democratization. The point of the liberal understanding of security is that it is not nations that go to war, but governments.

The liberal view of international energy policies implies the framing of energy relations by various institutions and organizations, which involves a wide range of both state and non-state entities. Strategies that transform energy and petro-relations are positive sum games, or win-win situations where everybody stands to gain something. In this regard, the concept of energy diplomacy is particularly interesting. We can define it as the use of foreign policy to ensure access to energy resources, i.e. oil, coal and natural gas abroad and to promote cooperation in the energy, i.e. carbon/hydrocarbon sector (Goldthau 2010, 28). It suggests that the main driving force behind the agreements on oil, coal and gas is not necessarily the maximization of business opportunities, but national security goals, and they do not reflect the pursuit of economic, but rather political, logic.

When we focus on the constructivist study of security, we can identify two approaches (Katzenstein 1996; Adler and Barnett 1998). First, it is the assumption that state actors view security as something that can be achieved through community rather than power. The community precedes the threat, it cannot be created by one. Therefore, security is something that can be constructed, so insecurity is not simply a given/pre-existing condition of the international system. Second, it is the assumption that national security interests are defined by actors who respond to authentic cultural factors. This, of course, does not mean that power, conventionally defined as the sum of material capacities, is a marginal factor for the analysis of national security, but that the linkage of the state and other actors with power and security helps us to understand and explain their behavior. The world is not seen through the ontological prism of givenness, but through the ontological prism of becoming.

Unlike conventional constructivists who see the international system as an objective social fact/given, the radical strand accepts the postmodernist pragmatism and is concerned with how the existence of the world is told through signs, discourses and narratives (Adler 2013, 122). Critical constructivists accept the post-structuralist non-essentialist understanding of threats by elucidating the constitution of domains: inside-outside, us-others and domestic-foreign through an authentic linguistic-symbolic elaboration of the dangers of a specific national community. From this angle, security is the first and foremost performative discourse for the establishment of a certain political order (Klein 1994, 10). Based on the aforesaid, we can define securitization

as the sum of mutually intertwined practices and processes and their generation, dissemination and reception in terms of threat creation (Balzacq 2010, XIII; Buzan, Wæver and de Wilde 1998). In other words, marking something as a security issue/problem inevitably makes it one.

If we applied that to relations concerning fossil fuels or energy in general, securitization provides us with an analytical framework for understanding their deficit as a threat to national security or as a political issue *par excellence*. This also includes the possibility of detecting particular tactics and strategies related to the extraction, production, distribution and consumption of energy/fossil fuels. Simultaneously, at the level of prioritizing only type of political reaction over another, this also emphasizes the importance of identity within the formulation and implementation of international energy/fossil fuel policies. Acceptance of one or more identities of the actors of these policies suggests that energy relations are an expression of multidimensional and dynamic social contexts and processes.

For realists, carbon fuels are securitized as security issues *par excellence*, as strategic commodities whose deficit or surplus defines the position, power and influence of states. As such, realist and liberal approaches are metanarratives that marginalize social processes that enable them, through which they are constructed. The reality of production and consumption of fossil fuels are material characteristics whose meaning and valuation is prescribed by a particular type of energy (meta-) narrative, the logic of appropriation. Their important assumption is that carbon/hydrocarbon identities are based on the idea that fossil fuels cannot be taken as ordinary, but as extraordinary commodities, as a prerequisite for all other goods (Kuteleva 2022). A whole range of distinct public, as well as private cultural, economic and political perceptions give them multiple symbolic meanings. However, their competitiveness ends when one of them becomes socially and politically prevalent. It is then possible to talk about a particular energy/carbon paradigm.

CONCLUSION

The narrative should be treated as an epistemological category (Stojanović 2013, 15–16). Similarly to the concepts of time and space, a narrative can be understood as something that is not a feature of our

experience. It can be defined as something that is abstract, as “empty” coordinates of the cognitive field within which we discover the world, as a contentless form that our perception imposes on the “bare” flow of reality, providing it with an intelligible empirical order. The point is not that we ‘talk’ the world, that we tell stories about the world in order to understand it, but that the world shows itself to us in the form of stories: that the world ‘talks’ us. It is a kind of “epistemological finality”, not only in the sense that there is no narrator outside the narrative space (let’s say that the narrator can also be the Truth), but that it is impossible to conceive the world outside narrativity without this product or expression of imagination ending as a story, since the narrative itself is narrative in nature.

With that in mind, this paper defines the fable of the way in which fossil fuels “talk” democracy and state. The carbon/hydrocarbon state narrative is not a theoretical democratic metanarrative. It is not coded in a way that allows it to explain democracy as such, but to profile the specific set of symbolic and non-symbolic relations designed between carbon/hydrocarbon fuels and a certain type of democratic and non-democratic policies. The point is that the modes of democracy that emerged around the middle of last century were made possible by the imperial/colonial monopoly over the exploitation of energy obtained from limited/scarcely global supplies of fossil fuels and complex socio-technological assemblages required for its production, distribution and consumption. Energy/carbon policies are of vital importance to the state survival and social welfare. It should be added that the concept of security can never be defined in a scientifically neutral way, in a value vacuum, because it must be detected in a broader and often antagonistic approach to the social reality and the crucial elements that constitute it.

This paper also generally suggests the importance and distinctiveness of the approach to the issues of fossil fuels from the perspective of carbon/hydrocarbon discursive/metanarrative policies. The emphasis is on the social logic of the construction of energy, i.e. carbon/hydrocarbon relations, on the attributes of socio-cultural-symbolical contexts. At the same time, regardless of the imperial or colonial history of particular states, it is not possible to talk about their common petro-identity. In that context, fossil fuels are instrumentalized as a relevant factor of their national development, sovereignty, legitimacy and power. Apart from focusing on the state, an analysis of energy

discourses/metanarratives should also encompass both intra-state and transnational actors.

LITERATURE/REFERENCES

- Adler, Emanuel, and Michael Barnett. 1998. „A framework for the study of security communities,” in Adler, Emanuel and Barnett, Michael (eds) *Security Communities*. Cambridge University Press, Cambridge, 29–65.
- Adler, Emanuel. 2013. “Constructivism in international relations: sources, contributions, and debates,” in Carlsnaes, Walter, Risse, Thomas and Simmons, Beth A. (eds.) *Handbook of international relations*. London: SAGE, 112–145.
- Balzacq, Thierry. 2010. *Understanding securitisation theory: how security problems emerge and dissolve*. London: Routledge.
- Beblawi, Hazem and Luciani, Giacomo, eds. 1987. *The Rentier State*. Nes York: Croom Helm.
- Beblawi, Hazem. 1987. “The Rentier State in the Arab World,” in Beblawi, Hazem and Luciani, Giacomo, eds. 1987. *The Rentier State*. Nes York: Croom Helm, 49–63.
- Black, Simon, Parry, Ian and Vernon, Nate (2023, August 24) “Fossil Fuel Subsidies Surged to Record \$7 Trillion,” *International Monetary Fund Blog*. Available at: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/08/24/fossil-fuel-subsidies-surged-to-record-7-trillion#:~:text=Fossil-fuel%20subsidies%20surged%20to,economic%20recovery%20from%20the%20pandemic>.
- Bridge, Gavin, and Philippe Le Billion. 2017. *Oil*. Cambridge: Polity Press.
- Buzan, Barry, Wæver, Ole and de Wilde, Jaap. 1998. *Security: a new framework for analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Colgan, Jeff D. 2013. “Fueling the Fire: Pathways from Oil to War,” *International Security* 38 (2):147–180. doi: 10.1162/ISEC_a_00135
- Dannreuther, Roland. 2010. “International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict,” *Polinares EU Policy on Natural Resources Working Paper* 8: 1–24. <https://studylib.net/doc/8824990/international-relations-theories--energy--minerals>.
- Elliott, David. 1997. *Energy, Society and Environment: Technology for a Sustainable Future*. London: Routledge.

- Energy Institute. 2024. *Statistical Review of World Energy 2024*. London: Energy Institute.
- Goldthau, Andreas. 2010. "Energy Diplomacy in Trade and Investment of Oil and Gas," in *Global Energy Governance: The New Rules of the Game*, eds. Goldthau, Andreas and Witte, Jan Martin. Berlin: Global Public Policy Institute, 25–49.
- Gray, Matthew. 2011. "A Theory of "Late Rentierism" in the Arab States of the Gulf," Center for International and Regional Studies Georgetown University School of Foreign Service in Qatar, *Occasional Paper 7*: 1–44.
- Heinberg, Richard. 2003. *The Party's Over: Oil, War and the Fate of Industrial*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Heurtebise, Jean-Yves. 2020. "Philosophy of energy and energy transition in the age of the petro-Anthropocene," *Journal of World Energy Law and Business* 13 (2): 100–113. doi: 10.1093/jwelb/jwaa012.
- Katzenstein, Peter. 1996. „Introduction: Alternative Perspectives on National Security.“ in Katzenstein, Peter (ed) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press, New York, 1–32.
- Klein, Bradley S. 1994. *Strategic Studies and World Order: The Global Politics of Deterrence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuteleva, Anna. 2022. *China's Energy Security and Relations with Petrostates: Oil as an Idea*. London: Routledge.
- Machado, Nuno Miguel Cardoso. 2011. "Karl Polanyi and the New Economic Sociology: Notes on the Concept of (Dis)embeddedness," *RCCS Annual Review* 3: 119–140. doi: 10.4000/rccsar.309.
- Maugeri, Leonardo. 2006. *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*. Westport: Praeger.
- Meierding, Emily. 2020. *The Oil Wars Myth: Petroleum and the Causes of International Conflict*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mitchell, Timothy. 2009. "Carbon Democracy," *Economy and Society* 38(3): 399–432. doi: 10.1080/03085140903020598
- Mitchell, Timothy. 2011. *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*. London: Verso.
- Mukoyama, Naosuke. 2024. *Fueling Sovereignty: Colonial Oil and the Creation of Unlikely States*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Polanyi, Karl (2001 [1944]) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press Books.
- Rancière, Jacques (2009) *Hatred of democracy*. London: Verso.
- Rose, Gideon. 1998. „Neo-classical Realism and Theories of Foreign Policy.“ *World Politics* 51(1): 144–172.
- Ross, Michael L. 2001. “Does Oil Hinder Democracy?” *World Politics* 53(3): 325–361.
- Sieferle, Rolf Peter. 2001. *The Subterranean Forest: Energy Systems and the Industrial Revolution*. Cambridge: The White Horse Press.
- Smil, Vaclav. 2022. *How the World Really Works: The Science Behind How We Got Here and Where We’re Going*. New York: Viking.
- Steffen, Will, Grinevald, Jacques, Crutzen, Paul and McNeill, John. 2011. “The Anthropocene: conceptual and historical perspectives,” *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 369: 842–867. doi: 10.1098/rsta.2010.0327.
- Steffen, Will, Crutzen, Paul J. and McNeill, John R. 2007. “The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?” *Ambio* 36 (8): 614–621.
- Stojanović, Đorđe and Štrbac, Katarina. 2009. Globalne bezbednosne transformacije: eksplanatorni potencijal savremenih pristupa međunarodnoj bezbednosti. *Srpska politička misao* 16(4): 201–226
- Stojanović, Đorđe. 2013. “Traktat o postmodernizmu, društvu i politici: Quaecumque ab x dicta essent, commentitia esse,” *Srpska politička misao* 41 (3): 11–56.
- U.S. Energy Information Administration. 2023/2024. *Renewable Energy Explained*. Washington, DC: U.S. Department of Energy.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of international politics*. New York: McGraw-Hill.
- Walker, Scott. 2023. “Rentier State Theory 50 years on: new developments.” *Frontiers in Political Science* 5: 1–6. doi: 10.3389/fpos.2023.1120439.
- Yergin, Daniel. 1991. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. New York: Simon & Schuster.

Ђорђе Стојановић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИКЕ КАРБОНСКИХ/ УГЉОВОДОНИЧКИХ ДЕМОКРАТИЈА: НАФТА КАО ПОЛИТИЧКИ (МЕТА-)НАРАТИВ

Резиме

Овај рад се бави метанаративним значајем карбонских/угљоводоничних енергената, фосилних горива, за, са једне стране, теорију демократије и, са друге стране, њиховом метанаративном позицијом у оквиру најважнијих теорија безбедности међународних/међудржавних односа. Рад је студија о томе како чињенице у форми одређених теорија покрећу карбонске/угљеноводоничне наративе демократије и међународних односа. Када говоримо о карбонским/угљоводоничним демократијама ми заправо анализирамо различита демократска устројства произашла на преваленцији политичког дискурса угља или нафте. Док је први енергент омогућио форсирање егалитаризма, други је демократију изложио технократским и плутократским тенденцијама. Симултано, рад се бави и са недемократским потенцијалима рентијерских држава. На нивоу међународног система, из реалистичког ракурса, борба за карбонске ресурсе, карбонску/енергетску зависност и ресурсни/карбонски национализам је есецијално питање моћи и благостања једне државе. Либерално поимање међународних енергетских политика подразумева тржишно и кооперативно дизајнирање енергетских односа од стране различитих државних и недржавних институција и организација. Из конструктивистичког угла, у фокусу је петро-секуритизација и читав низ засебних како јавних тако и приватних културалних, економских и политичких перцепција које нафти дају вишесекторна контекстуално-симболичка значења.

* Имејл адреса: georgikus@gmail.com; ORCID:0000-0002-6417-0346.

Кључне речи: карбонске/угљоводоничне демократије, рентијерске државе, петро-секуритизација, петро-империјализам, енергетска безбедност, петро-ратови.

* Овај рад је примљен 26. фебруар 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јула 2026. године.

*Владица Тодоровић**
Независни истраживач

КОМУНИСТИЧКИ АТЕИЗАМ И ИСЛАМСКА РЕЛИГИЈА КАО ФАКТОРИ ОДВАЈАЊА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД СРБИЈЕ

Сажетак

Комунисти су 1943. на другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) поделили државу на шест република и одредили будуће републичке границе. Ову одлуку спровели су у дело када су освојили власт 1945. а онда су и Србију поделили, као једину републику у СФРЈ, давајући разне облике територијалне аутономије Војводини и Косову и Метохији (КиМ) 1945, 1963. и 1974. у оквиру Србије. Војводина и КиМ биле су аутономије у оквиру Србије, са својом администрацијом, и могле су прегласавати Србију у власти на нивоу СФРЈ, јер су као и Србија након 1974. имале један глас у југословенској федерацији. Посебан проблем био је са КиМ, где је живела мањина Срба, и где је ова територија временом добијала ингеренције републике и за време владавине Комунистичке партије и Савеза комуниста, одвајала се од Србије. Претпостављамо да су комунисти у складу са својом антисрпском и атеистичком идеологијом за време своје власти од 1945. до 1990. одвајали КиМ од Србије. Али од пада комунизма у Европи када се распала СФРЈ, Сједињене Америчке Државе (САД) су због своје политике подршке муслиманима у Европи, најпре давале политичку подршку косовским Албанцима,

* Имејл адреса: vladicatorovic72@gmail.com; ORCID: 0009-0001-5766-628X.

потом 1999. преко НАТО ратовале на страни Албанаца против Србије, са крајем рата окупирале својом војском и војском својих савезника КиМ, а 2008. прогласиле независност КИМ, коју су пратили савезници САД и бројне друге земље. У раду је кориштена метода анализе садржаја како би дошли до фактора који су довели до одвајања КиМ од Србије, а кориштена је и компаративна метода, а би упоредили услове који су довели до одвајања КиМ од Србије за време владавине Комунистичке партије Југославије и Савеза комуниста Југославије, која је промовисала државни атеизам, за време своје власти од 1945. до 1990. као и период након 1990. када је исламска религија Албанаца, определила најјачу светску силу Сједињене Америчке Државе, да се у косовском сукобу ставе на страну муслимана Албанаца против православних Срба.

Кључне речи: Косово и Метохија, Србија, атеизам, религија, ислам комунизам, рат, међународни односи.

УВОД

Област Косово и Метохија добила је територијалну аутономију у комунистичкој Југославији, коју није добила у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији од 1918. до 1941. Тада су на власти биле српска династија Карађорђевић и српске странке, попут Народне радикалне странке и Демократске странке, које су разумеле српску историју, и религију и значај КиМ за српску историју и за православну религију, са бројним манастирима и црквама. Држава је и када је била Краљевина, дељена је на области и бановине, али албанска мањина није добила територијалну аутономију као за време владавине комуниста од 1945. до 1990. Када је 1945. дошла на власт, Комунистичка партија Југославије, која касније мења име у Савез комуниста Југославије, којој је религија била опијум за народ и где су временом већински Срби у држави денационализовани и постајали атеизирани Југословени, где председник државе који је био доживотни председник, није био припадник српске нације, притом рођен у Хрватској, и у Првом светском рату као војник у аустроугарској војсци учесник у рату против српске војске, КиМ је добило територијалну аутономију. Тада је почело одвајање КиМ од Србије. Дакле, са комунистима

на власти, који су доделили територијалну аутономију и институције овом делу српске територије са албанском већином, која је у комунизму развијала додељене институције, и огромним наталитетом стварала услове за одвајање од Србије. Србија је била федерална република, а власт у републици чинили су атеизирани Срби, укључујући и оне Србе који су били функционери на савезном нивоу, и који су деценијама прихватили комунистичку идеологију и изгубили утемељење у српској нацији. Онда су они могли прихватити да се кроз аутономију одваја КиМ од Србије. Милан Ст. Протић пише: „Први међу Србима који су се усудили да погазе православље и одбаце га од себе били су комунисти. Пре њих левичари јесу одрицали водећу улогу цркве и донекле одбацивали хришћански поглед на свет. Али, пре појаве комуниста, ни они најгласнији, нису имали храбрости, ни воље да избришу православно уверење као историјски облик Српства. Одлуком да нападну православље, комунисти су се истовремено одrekli и Српства. Опредељујући се за револуцију, интернационализам и оданост првој земљи социјализма, комунисти пореклом Срби, једноставно су престали да припадају Српству. И то својом слободном одлуком” (Protić 1994, 315). У тим околностима српским комунистима била је важнија Југославија од Србије, за разлику од неспрских комуниста, којима су своје републике биле важније од Југославије, што се и видело када се ова држава распала почетком 90-тих.

У Југославији након другог светског рата у вишенационалној и вишерелигијској држави промовисан је државни атеизам, који је представљао порицање и сузбијање религије, да се не би у вишенационалној и вишерелигијској држави подстицао национализам и нарушило, прокламовано братство и јединство, нација и народности.

Иван Цвитковић наводи да је о односу комунизма према атеизму писао и високи комунистички функционер Едвард Кардељ: „Ми комунисти смо атеисти, али атеизам није наша религија и зато нисмо вјерски нетрпељиви. Ми смо нетрпељиви само онда када неко покуша искористити вјеру у реакционарне и антисоцијалистичке циљеве као што смо увијек нетрпељиви кад је у питању опасност која угрожава тековине социјалистичке револуције” (Cvitković 1989, 58).

За време владавине комуниста од 1945. до 1990. Српска православна црква налазила се под притиском режима. Истакнути теолог Николај Велимировић, епископ охридски и жички, након Другог светског рата, за време кога је најпре био у интернацији у манастиру Љубостиња, потом заточен у логору Дахау, није желео да се врати у домовину, и отишао је у САД, где је и преминуо 1956. Велибор Џомић пише о положају СПЦ у Митрополији црногорско-приморској: „Митрополит Арсеније Браваревић је 1945. године као администратор загребачке митрополије рекао да је католичка црква за време рата учинила велика зла православном живљу, а комунисти су се тога сетили 10 година касније. Тиме Митрополит Арсеније Браваревић изазвао верску мржњу кажњиву на основу члана 119. кривичног закона Црне Горе (Džomić 2003, 32). Један од водећих духовника у православљу и професор на Богословском факултету у Београду, Јустин Поповић, натеран је од стране режима да се 1948. са факултета повуче у манастир Ћелије код Ваљева, где је и живео до краја живота 1979. Након рата за патријарха био је изабран Викентије Проданов, који је био патријарх од 1950. до 1958. Епископ шумадијски Сава пише: „Патријарх Викентије је умро под врло загонетним околностима, убрзо после редовног заседања Светог архијерејског сабора на коме није призната тзв. „Македонска православна црква”. У сваком случају, његова смрт није била природна” (Episkop šumadijski Sava 1996, 79). За следећег патријарха био је изабран Герман, који је био патријарх од 1958–1990. у дугом периоду владавине комуниста, када СПЦ није превише била присутна у јавности. Комунистичка власт је у СПЦ видела извор великосрпске идеологије, док је однос према Римокатоличкој цркви био блажи. Драгољуб Живојиновић пише о периоду након Другог светског рата: „Под притиском САД, западних земаља и јавног мњења у свету, као и потребе да обезбеди њихову подршку и помоћ у сукобу са СССР-ом, југословенски режим је постепено ублажавао своје држање према Цркви. Сарадња са САД довела је до условног ослобађања надбискупа Степинаца и његовог пребацивања из Лепоглаве у Крашић. Иако су Ватикан, као и сам Степинац, захтевали његов повратак на надбискупску столицу у Загребу, дипломатија САД и југословенска влада биле су сагласне да је то неприхватљиво (Živojinović 2007, 420).

У Југославији након другог светског рата кориштена је синтагма народ и народности, уместо нација и националне

мањине. Термин народ представљао је југословенске народе, а термин народност националне мањине. У држави формираној 1918. народи су били: Срби, Хрвати и Словенци. Зато је држава названа Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. У комунистичкој Југославији 1945. Македонцима, Црногорцима и нешто касније Муслиманима са великим почетним словом М, који су били сврстани у Србе пре 1945. признат је статус народа. Народности су биле националне групе које нису по пореклу припадале југословенским народима, већ су имале своје националне државе, попут Албанаца, који су имали Албанију. Албанци који су представљали већину на КиМ, имали су политичку аутономију, али без права на отцепљење.

Падом комунизма крајем 80-тих и распадом СФРЈ почетком 90.-тих, створили су се услови за америчку помоћ Албанцима у правцу добијања независности тзв. Косова. Америчка политика од стварања Израела нарочито од 1967. окруженог стотинама милиона муслимана је јасна. Мирољуб Јевтић пише да САД због подршке Израелу у сукобима са околним муслиманским државама, на другим местима подржавају муслимане када су у сукобу са хришћанима, и нејеврејима.¹ Џорџ Буш млађи (*George Bush*) председник САД од

¹ Мирољуб Јевтић пише: „Највећи грех од свих, који су САД починиле према муслиманима, јесте ситуација у Палестини. За муслимане Јерусалим је треће свето место после Меке и Медине. То је место из кога је Мухамед на своме крилатом коњу Бураку одлетео у седмо небо. У част тог путовања, које се на арапском назива мираџ, на месту поласка у небо подигнута је џамија Ал Акса. Све то, не би био неки проблем, да Ал Акса није подигнута на месту где је некада био срушени Соломонов храм. Што је посебно важно и последњи остатак Соломоновог храма, Зид плача, за муслимане јесте место где се Бурак одмарао. Религиозни Јевреји у идеји свога повратка у обећану земљу морају да обнове храм да би испунили веру. Зато су вођени сви ратови око источног Јерусалима, где се Ал Акса налази. Од јунског рата 1967. године Ал Акса је у поседу Израела и муслимани не могу да је користе онако како би по прописима своје вере морали. Са друге стране са јеврејске тачке гледишта није могуће остварити јеврејство у свој његовој пуноћи ако се не обнови Соломонов храм. Да би се обновио Соломонов храм мора се срушити Ал Акса. А то би за муслимане био смак света. Зато Израел, мада контролише брдо храма не сме ништа да предузме на његовом рушењу. У страху од Јахвеовог гнева, зато што ништа не предузимају на обнови храма, сваке године религиозни Јевреји крену са пијучима ка Ал Акси. Тамо их сачекају религиозни муслимани они се мало туку и после интервенције полиције свако се врати на почетни положај. И тако сви умирују савест да су учинили све што су могли и све иде по старом, али напетост расте. Муслимани знају да Израел,

2000. до 2008. у мемоарима пише о политици САД према Израелу: „Све од када је председник Хари Труман одбио савет свог државног секретара и признао Израел 1948, Америка је била најбољи пријатељ јеврејске државе. Отишао сам с уверењем да имамо одговорност за очување снажне везе” (Виш 2011, 406). И када су хришћани у Европи савезници САД, морају да излазе у сусрет муслиманима, као у Северној Македонији која је практично федерализована у корист албанске мањине. Ако државе на миран начин не излазе у сусрет муслиманима, онда силом, војним средствима се натерају на уступке и поразе у рату од стране САД. Косовски Албанци себе су видели, као неког ко ће ујединити остале Албанце. „Предраг Симић, питао је једног албанског политичара шта је циљ албанских националиста на Косову: стварање „Велике Албаније” или “Великог Косова”? Одговор је био неочекиван: „Шта мислиш, ко је кога требало да присаједини у Немачкој после пада Берлинског зида: Западна Немачка Источну Немачку или обрнуто? Природно је да развијенији део нације припоји мање развијени део а у случају Албанаца развијенији део је Косово које је уосталом, и историјска колевка албанске националне идеје” (Simić 2000, 23–24).

КОСОВО И МЕТОХИЈА ОД 1945. ДО 1990.

Комунистичка партија Југославије дошла је на власт 1945. без демократских избора, војним средствима и револуцијом. Област КиМ у тренутку преузимања власти Комунистичке партије имала је албанску већину, коју је повећавала у наредним деценијама.

Табела 1. Попис становништва 1948.

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	498 242 (68,46%)	171 911 (23,62%)	28 050 (3,86%)

Извор: (Protić 2015, 250)

упркос све своје храбрости, вештине, снаге и мудрости никада не би могао да опстане да иза њега не стоје САД. Зато муслимани с правом оптужују САД за све своје проблеме. Зато су Американци направили стратегију, свуда где су немуслимати-нејевреји у сукобу са исламом, САД стоје на страни муслимана (Jevtić 2007, 307–308).

Табела 2. Попис становништва 1953.

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	524 559 (64,91%)	189 969 (23,51%)	31 343 (3,88%)

Извор: (Protić 2015, 250)

Табела 3. Попис становништва 1961.

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	646 604 (67,08)	227 016 (23,55)	37 558 (3,9%)

Извор: (Protić 2015, 251)

Табела 4. Попис становништва 1971.

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	916 168 (73,7)	228 264 (18, 4%)	31 555 (2,5%)

Извор: (Protić 2015, 251)

Табела 5. Попис становништва 1981.

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	1.226 736 (77,42%)	209 498 (13,2%)	27 028 (1,7%)

Извор: (Protić 2015, 252)

Табела 6. Попис становништва 1991. (Бојкот Албанаца – прорачун).

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	1 596 072 (81,6%)	194 190 (9,9%)	20 365 (1,04%)

Извор: (Protić 2015, 252)

Табела 7. Попис становништва 2011. (Бојкот Срба).

Националност	Албанци	Срби	Црногорци
Укупно	1 616 869 (92,9%)	25 532 (1,5%)	Без евиденције

Извор: (Protić 2015, 252)

Из пописа становништва издвојили смо Албанце, Србе и Црногорце, мада је било и других пописаних заједница. Црногорци су спадали у српску нацију пре Другог светског рата, док су након Другог светског рата од стране комуниста признати за посебну нацију.

Из пописа становништва на КиМ видимо да се албанско становништво драстично повећава 70-тих година, наталитетом, али и усељавањем из Албаније, а српско становништво почиње да се смањује, мањим наталитетом, али и исељавањем у ужу Србију и у иностранство. Под комунистичком влашћу стварали су се услови да КиМ постане најпре, административна област, касније и покрајина.

Под утицајем комунистичке власти, српско становништво се након Другог светског рата убрзано атеизирало, за разлику од албанског становништва. О томе Игор Вукадиновић пише: „На попису 1953. године 12,8% становништва Ужје Србије, међу Србима изјаснило се као атеисти, односно да су „без вере”. У Војводини 13,4% становништва, у Хрватској међу Србима 23,9%, у Босни и Херцеговини међу Србима 17,8%. На Косову и Метохији међу косовским Албанцима било је тек 2,3% становништва, а међу Србима 17,3%” (Vukadinović 2021, 392).

Војислав Коштуница пише: „У време доношења Устава из 1946. у неким својим јавним иступима југословенски званичници су доказивали (нарочито на примеру Далмације, којој су одрицали право на аутономију) да се предложеним федералним уређењем, а пре свега границама, несрпски народи не смеју цепати, а српски народ мора цепати, како би се сузбио његов наводни хегемонизам, али заправо демократска државотворна традиција и антикомунизам” (Koštunica 2000, 12).

Душан Батаковић пише: “Косово и Метохија је најпре била аутономна област у саставу Србије (1946), да би по Уставу од 1963. добило статус аутономне покрајине. Модел национал – комунизма зацртан уставним амандманима 1968. међу Албанцима на Косову и Метохији био је схваћен као дуго очекивана прилика за коначни обрачун са Србима” (Bataković 2000, 360). Уставом 1974. област КиМ била је и обележја слична републици.

Едвард Кардељ у разговору са Стаљином 1947. најавио је да комунисти желе да реше питање КиМ, делећи Србију: „Код нас на територији Косова и Метохије и дан данас има више Албанаца него Срба. Ми мислимо касније, кад се боље повежемо с Албанцима (у

Албанији), да им уступимо те територије” (Bataković 2000, 346). Семјуел Хантингтон (*Samuel Huntington*), добро је размео косовски проблем: „Косово је била аутономна покрајина унутар републике Србије и имало је права једнака правима осталих шест република, осим права на отцепљење. Становништво Косова 1962. се састојало од 67% албанских муслимана и 24% православних Срба. Ипак, албанска стопа рађања била је највећа у Европи и Косово је постало најгушће насељена област у Југославији. До осамдесетих близу 50% Албанаца било је млађе од 20 година. Суочавајући се са тим бројевима, Срби су напуштали Косово и боље економске услове тражили у Београду и другим местима. Као резултат тога, на Косову је 1991. било 90% муслимана и 10% Срба” (Huntington 2000, 289). Али, Албанци нису се задовољили статусом покрајине. Небојша Владисављевић пише: „Статус републике био је веома битан у социјалистичкој Југославији пошто су републике схваћене као државе конститутивних народа. Савезни устав је обезбедио право на самоопредељење само тим народима мада се подразумевало да њихово отцепљење није могуће. Између 1967. и 1974. године Косово и Војводина – раније тек административне области у Србији – стичу статус сличан републикама, а Србија ефективно губи контролу над тим деловима територије. Такође, назив Метохија, део српског православног наслеђа, избрисан је из званичног назива покрајине” (Vladisavljević 2020, 117). Дејан Јовић пише: „Албанци нису били задовољни статусом у Југославији, с обзиром на своју бројност и очекивали су значајнији статус, републику уместо покрајине. “Косово није било једнако другима. У политичком смислу било је скоро једнако, али то скоро није било довољно. Све док су и физички мање нације имале републику, а Албанци само покрајину, мало је значило што се апсолутна разлика између политичког статуса република и покрајина смањила на једну или двије – углавном декларативне – формулације” (Jović 2023, 334). Са протоком времена и повећањем броја албанске популације расле су тензије на КиМ. Албанска студентска популација предузела је радикалније кораке у правцу незадовољства тадашњом ситуацијом на КиМ.

Демонстрације у Приштини 11. марта 1981. почеле су у мензи у Студентском центру: „Тек, један студент је бесно преврнуо послужавник. Групица око њега га је подржала. Почели су да преврћу столове и узвикују „Услови”. Придружили су им

се бројни гласови. Окупљени су студенти су се запутили према центру града, успут позивајући друге да им се придруже. Испред Скупштине САП Косово у групи их је већ било неколико стотина. Зачуле су се паролe: „Хоћемо дела, а не речи!”, „Неко у фотељама, неко без хлеба!”, „Докле у подрумима?”, „Доле буржоазија!” Део масе је повремено узвикивао „Јединство”, мислећи на јединство Косова и Абаније” (Ristanović 2020, 181–182). Полиција је разбила демонстрације.

Године 1987. априла месеца, Слободан Милошевић посетио је Косово поље и окупљеном народу изговорио касније чувену реченицу: „Нико не сме да вас бије”. Антибирокаратска револуција почела је у септембру 1988. а завршила се у јануару 1989. што је допринело успону Милошевића. Захтеване су промене уставних положаја аутономних покрајина Војводине и КиМ. Милошевић се понашао као човек из народа, за разлику од већине комунистичких политичара, и који се за разлику од њих заинтересовао за статус Срба на КиМ.

Амерички конгресмени били су добро упознати са политиком САД у правцу подршке муслиманима у Европи. Ворен Цимерман, тадашњи амерички амбасадор у Југославији пише: „У време мог повратка 1989. Косово је постало најозбиљнији европски проблем у погледу људских права западно од Совјетског Савеза. Забринутост је била највећа у САД. Угледни чланови Конгреса, предвођени сенатором Робертом Долем (републиканац из Канзаса) и конгресменом Томом Лантошем (демократа из Калифорније), упозоравали су да Милошевићев приступ Косову може да нанесе штету односима САД са Југославијом” (Zimmerman 2003, 8). Подршка муслиманима се видела и непосредно пред распад Југославије, а наводни мотив забринутости за њихов положај је пре свега политика инспирисана националним интересима САД у односима са муслиманским светом, а због помоћи Израелу у сукобима са муслиманима.

КОСОВО И МЕТОХИЈА ОД 1990.

Најавом распада СФРЈ, компликовала се политичка ситуација и на КиМ, између муслиманских Албанаца и православних Срба, у ситуацији када је религија имала све више одлучујућу улогу у међународним односима.

Албанско становништво на КиМ је и у време пада комунизма било веома религиозно. „Једно истраживање религиозности, спроведено непосредно пред вишестраначке изборе 1990. године у Центру за политиколошка истраживања Института друштвених наука, показује да је на Космету две трећине становништва религиозно, а од њих 70 одсто чине Шиптари” (Jevtić 2009, 277). Албански политичари предузимали су кораке ка независности покрајине. „Делегати тадашње скупштине Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова и Метохије тајно су се састали 2. јула 1990. године и усвојили су тзв. Декларацију о независности Косова, а затим 7. септембра 1990. у Качанику Устав Републике Косово” (Petrović i Rašković-Talović 2024, 92–93). Јула месеца 1990. покрајинска скупштина на Косову донела је тзв. Уставну декларацију којом је Косово проглашено равноправним субјектом у југословенској федерацији. Међутим, јула месеца 1990. Скупштина Србије донела је специјалне законе којима је укинула косовски парламент и владу, и којима је на КиМ увела тзв. режим посебне управе. Године 1990. 28. септембра донесен је нови устав, који је задржао организацију Србије на моделу са две аутономне покрајине, Војводином и КиМ. Али је обим надлежности аутономних покрајина смањен, са вођењем више централистичке политике, него у ранијем периоду. Косовски Албанци су потом одговорили штрајковима, и демонстрацијама, јер су схватили да би укидање аутономије КиМ по Уставу из 1974. представљало смањење достигнутог нивоа државности.

Потом, маја месеца 1992. Албанци су одржали „изборе за председника” и „парламент” самопроглашене „Републике Косово”. „Председник” Косова је постао Ибрахим Ругова, председник странке Демократски савез Косова”. Албанци су се понашали као конститутивни елемент СФРЈ, која се распала, и да су у тој ситуацији и они имали право на независну државу. Зато су тражили подршку међу исламским државама и у САД, најмоћнијој држави, а на КиМ су покушавали да изграде паралелне институције, своје изборе, свог председника, представљајући ову ситуацију као неку врсту српског апартхејда према Албанцима.

Албанци на КиМ су у великој већини муслимани, припадници религије која је непопуларна у западном римокатоличком и протестантском свету. Зато се њихов лидер из 90-тих, Ибрахим Ругова представљао као западно оријентисан, и да је наводно са

ислама прешао у римокатолицизам, а што је требало да буде увод у израженију приврженост муслиманског албанског становништва са КиМ према римокатолицизму.

Професор Јевтић пише: „Посебно значајна манипулација јесте изјава која се после Руговине смрти раширила да је он прешао у римокатоличку веру и добио име Петар... Пример Ругове је требало да послужи као савршен. Ибрахим који умире као Петар. А не сахрањује се ни са једним верским обележјем. Савршено за све. Муслимани знају да се није крстио већ се послужио чистим такијахом, правом да се користи неистином у име тријумфа ислама” (Jevtić 2007, 314–315). Професор Јевтић наставља: „Љуш Ђерђи је 1991. повезао Ругову са папом Јованом Павлом II. Приштинска штампа је јавила да је он крстио Ругову и дао му име Петар. У интервјуу за париски „Л Монд” Ђерђи је рекао да је приштинска штампа „искривила његове речи”. Дон Ђерђи је у ствари рекао: „Ибрахим Ругова није никада рекао да ли је или није приступио католичкој цркви. Он је бранио њене вредности, није ли то најбитније? Закључио је Дон Ђерђи. Дакле крштење је напосто измишљено исто као и име Петар, да би се стекла слика о Албанцима као о римокатолицима, дакле блиским Риму, за разлику од Срба којима је идеал Москва” (Jevtić 2007, 316). Али, римокатолика на КиМ само је око 20 000 хиљада, рачунајући и Хрвате у селу Јањево и околини, који се константно исељавају у Хрватску.

Важан део процеса одвајања КиМ од Србије је улога Организација исламске конференције, која окупља све земље са исламском већином становништва, и која лобира за њихове интересе.

„Циљеви ове организације дефинисани су на састанку Међународног савета за џамије у Меки у Саудијској Арабији од 1–5.02.1992. Тада су донете следеће одлуке:

1. Да БИХ буде призната као независна држава у границама које је дефинисао АВНОЈ.
2. Да се помогне Албанцима Космета да формирају сопствену политичку заједницу.
3. Да се призна политичка аутономија Рашке области.
4. Да се Македонија преуреди у смислу поделе суверенитета између муслимана и Македонаца” (Jevtić 2007, 311). Видимо да се до данас није остварила само трећа тачка.

СТАВОВИ ВЕЛИКИХ СИЛА О СТАТУСУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Већ почетком 90-тих чак су и председници САД, најављивали у корист Албанаца војну интервенцију на КиМ, јер је таква политика у складу са америчким националним интересима, подршке муслиманима у Европи.

Весли Кларк, у том тренутку командант НАТО снага за Европу у мемоарима наводи део разговора са Крисом Хилом, у том тренутку америчким амбасадором у Бившој Југословенској Републици Македонији и специјалним изаслаником за Косово: „Крис Хил је намеравао у Стејт департменту да нагласи потребу за пооштравањем тзв. божићног упозорења које је у децембру 1992. године српском руководству дао тадашњи председник Џорџ Буш, који је између осталог рекао да ће „у случају избијања сукоба на Косову као последице српског деловања, САД бити спремне да употребе војну силу против Срба на Косову и у самој Србији” (Klarck 2003, 142). Председник САД, Бил Клинтон 1993. је изјавио: „Америчка политика према Косову није се променила. У случају конфликта на Косову, који би био изазван неком акцијом са српске стране, САД су спремне да пошаљу своје војне снаге против Срба на Косову и шире у Србији” (Jevtić 2007, 301). А америчка администрација била је арбитар који ће одлучити ко је изазвао немире, и због ислама навијајући за албанску страну.

Момир Булатовић у том тренутку председник Црне Горе, писао је у мемоарима о састанку у САД из септембра 1996. са саветницима за националну безбедност у административној згради Беле куће, где му је речено да треба да се дистанцира од Милошевића. Тада му је још речено: „Србија ће се, веома брзо, суочити са великим проблемима на Косову. Тамо ће избити оружани сукоби и, на крају, биће стационирано око педесет хиљада америчких војника. Америка планира значајно и дугорочно војно присуство на овом подручју” (Bulatović 2004, 236).

Француска политика следила је интересе САД. „Упркос што су француске дипломате и службе безбедности биле у основи “потпуно подељене између две линије: оне традиционално просрпске, и друге: про-НАТО, оно што је одлучило да превлада управо про-НАТО струја, са министром одбране А. Ришаром на челу, и да Француска заузме „проинтервенционистичку” позицију

је, с једне стране, бахатост и тврдоглавост Милошевића, тј, његов „мултирецидивизам” (Ибер Ведрин) и с друге, још важније-узимајући у обзир да Балкан и Србија не представљају никакав виталан улог за Француску” (Mladenović 2023, 103).

Марти Ахтисари (*Martti Ahtisaari*), специјални изасланик Уједињених нација за Косово, пише о конференцији о Рамбујеу 1999: „Кад је конференција почела Контакт група је већ имала спремљен план и намеравала је да натера сукобљене стране да га прихвате. Према том плану политичко питање косовске кризе би се решило проширењем аутономије Косова, а после три године одржала би се међународна конференција на којој би била донета одлука о статусу Косова. Та одлука требало је да буде базирана на “вољи народа”. Један од начина да се утврди воља народа је референдум. На територији на којој скоро 90 процената становништва чине Албанци, ова одредба Рамбујеовског споразума значила би, наравно, проглашење очекиване независности” (Ahtisari 2001, 38–39). „Медлин Олбрајт (*Madeleine Albright*) државни секретар Сједињених Држава, истакла је: „Јасно смо дали до знања Милошевићу и Косоварима да не подржавамо независност Косова, да желимо Србију ван Косова, а не Косово ван Србије” (Lindzi 2011, 34). У првој фази да, али касније би био организован референдум о независности. Уосталом, ако Србија не би имала значајнија овлашћења на КиМ, и пре референдума, шта је то него независност.

Медлин Олбрајт у мемоарима пише: „Увече 23. марта, генерални секретар НАТО пакта Солана наредио је генералу Весли Кларку да иницира ваздушне операције. То је било после поноћи. Отишла сам кући исцрпљена, а онда остала будна до касно гледајући на телевизији вести. Замало сам заспала када је zazвонио телефон. Био је то председник. Рекао је: „Ми радимо праву ствар овде. Имамо дуг пут да пређемо, и ово неће бити брзо завршено, али заиста мислим да смо исцрпили све алтернативе”. Заједно смо обрадили напоре да би пронашли дипломатско решење, укључујући петнаест путовања које сам имала за Европу да консултујем савезнике претходне године... Председник је рекао поново, „Мислим да радимо праву ствар”. „Да господине председниче,” кажем, “радимо” (Albright 2003, 407). За бомбардовање Србије, претходила је медијска припрема. Тако је Њујорк Тајмс (*New York Times*) писао: „У малтене сваком тексту јасно се истиче да су Срби злотвори и силници, да је њихово понашање бестијално и неконтролисано, те

да их држава штити и подстиче у звјерствима. Албанци су, са друге стране, мета напада и мученици” (Savić 2025, 51). Борис Јељцин, председник Русије у мемоарима писао је о телефонском разговору 24. марта 1999. са Билом Клинтоном, председником САД. Клинтон је говорио Јељцину да ће Милошевић нарушити Руско-америчке односе. Али и још нешто: „Клинтон је навео још један, за мене најозбиљнији аргумент: Милошевић је последњи комунистички диктатор који жели да поруши савез између Русије и Европе, који се залаже против демократизације континента” (Jeļcin 2002, 270). САД су користиле и тај аргумент да је Милошевић комуниста.

Некадашњи премијер и министар спољних послова Турске, Ахмет Давутоглу пише о турској политици у којој КиМ, представља важан део: „Темељ политичког утицаја Турске на Балкану јесу муслиманске заједнице, баштиници Османског царства... Пре свега у земљама у којима су муслимани, природни савезници Турске у већини (Босна и Албанија) појавила се воља да се ова историјска повезаност претвори у природни савез. Турске и муслиманске мањине у Бугарској, Грчкој, Македонији, у Санџаку, Косову и у Румунији такође представљају значајне елементе турске политике према Балкану” (Davutoglu 2014, 134). Бивша немачка премијерка, Ангела Меркел пише о војном ангажовању Немачке у косовској кризи: „У марту 1999. године Бундесвер је, са својим Ратним ваздухопловством, први пут у историји постојања учествовао у борбеној акцији. Као део операције НАТО-а Савезничка сила, ваздухопловне оружане снаге бориле су се против српске и југословенске војске председника Слободана Милошевића, која је сурово поступала према албанском становништву у покрајини Косово, присиливши га на бежање како би се спречила независност Косова” (Merkel 2025, 583). Алистер Кембел (*Alastair Campbell*), директор за комуникације и стратегију британског премијера Тони Блера пише 14. априла 1999.: „Да је Блер поново разговарао са бившом премијерком Маргарет Тачер о Косову, и да је она рекла да не може да разуме зашто Клинтон јаче не бомбардује Србе” (Campbell 2007, 376).

Моћне западне земље предвођење САД без изузетка биле су против Србије и на страни косовских Албанаца. „Агресија НАТО савеза на Савезну Републику Југославију 1999. године, у контексту апсолутне доминације САД као једине светске суперсиле и „политичког понижавања” Народне Републике Кине

и Руске Федерације, обележила је врхунац пост-хладноратовског „униполарног момента” (Mitić 2025, 14).

Године 1999. од 24. марта до 10. јуна, дошло је до бомбардовања Србије и делимично Црне Горе. Након нешто мање од три месеца НАТО бомбардовања дошло је до повлачења Војске Југославије и српске полиције са КиМ. После рата 2000. догодила се смена режима Социјалистичке партије Србије. Нова власт Демократске опозиције Србије очекивала је повољније околности решавања косовског питања. Али америчка администрација имала је своје националне интересе, које је стављала изнад свега. Премијер Србије Зоран Ђинђић је 2003. пред напад САД на Ирак покренуо питање решавања статуса КиМ: „Реаговао сам и упозорио да ће Београд – ако нам се буду отимали Косово и Метохија у име етничког права Албанаца и принципа самоопредељења, са игнорисањем граница и суверенитета СРЈ и Србије тражити нови Дејтон” (Đinđić 2003, 430–431). Године 2008. дошло је од стране САД и савезника проглашење независности тзв. Косова. Ни власт Српске напредне странке од 2012. са новим приступом подизања преговора са албанском страном на виши политички ниво, није могла превише учинити у правцу решења косовског питања у српском интересу. “Према писању приштинског дневног листа „Коха”, појавио се нон-пејпер 2, француско-немачки документ који за Србе предвиђа „аутономни округ северног Косова”, у складу са законима и уставом тзв. Косова. Према том нон-пејперу Српска православна црква имала би „привилеговани статус”, док би Србија, након ратификације правно обавезујућег споразума, била у обавези да не омета чланство Косова у међународним и регионалним организацијама. Ова формулација садржана је у Вашингтонском споразуму, који је председник Вучић потписао, у организацији америчког председника Доналда Трампа, са премијером тзв. Косова Абдулахом Хотијем” (Subotić 2021, 54).

ЗАКЉУЧАК

Комунистичка власт, изашла из Другог светског рата, није водила рачуна о српским националним интересима. Поделила је Србију на три дела, и дозвољавала имиграцију Албанаца из Албаније на КиМ. Политичари из СПС-а су били мало освешћенији Срби за разлику од првих комуниста из периода пре 90-тих, јер

се распала СФРЈ и схватили су да та држава не постоји већ постоји Србија, њихова ужа домовина. Али оптерећени својом бившом комунистичком идеологијом, која се распала у Европи, идеологијом повезаном са комунистичким атеизмом, они су бранили интересе Србије, углавном без успеха, јер су због своје комунистичке идеологије, сада разблажене, били лака мета за пропаганду од стране САД и њихових савезника, да и војно не само политички буду против Србије.

Када се распао комунистички систем крајем 80-тих, наступио је нови светски поредак, у коме су САД доминирале светском политиком. Косово се уклапало у амерички национални интерес, као и Босна и Херцеговина, где је живео велики број муслимана, а не нека претерана мржња против православног српског народа, иако се православни Срби идентификују са православном Русијом, геополитичким конкурентом Запада. На Блиском истоку су за САД лоши муслимани у: Ирану, Ираку, Авганистану, Сирији, а у Европи су добри муслимани у Руској федерацији, БиХ, КиМ.

Најмоћнија светска држава након Хладног рата, САД подржавала је војно и политички независност КиМ, као и БиХ од 1992. до 1995. због подршке Израелу који је у сукобу са суседним муслиманским државама. Заузврат САД подржавају муслиманске народе у Европи. Религија дуго има значај у политици, и помоћу религије и политике могуће је лакше разумети међународне односе. Не могу САД свуда по целом свету ратовати против муслимана, као на Блиском истоку. Муслимана је у светској популацији преко две милијарде становника, са тенденцијом даљег раста, зато их САД не желе као непријатеље. Муслимани због подршке САД, Израелу и због израелске контроле Јерусалима, сматрају САД за непријатеља, јер без САД, Израел не би могао контролисати Јерусалим, који је треће свето место ислама. Али САД се позивају на пример Европе где подржавају муслимане. Муслимани у Европи су у праву, када су у сукобу са хришћанским православним Србима, и у БиХ и на КиМ.

Косово је морало имати границе да би могло од САД добити независност, границе које су одређене без сагласности српског народа, у комунистичкој диктатури. И онда су САД имале су основ за независност КиМ у америчком тумачењу: границе, албанску већинску аутономну националну заједницу и власт, коју је 1990. укинула Србија. У тим границама Албанци су већина, дакле границе су кључ, јер је компликованије да граница није било и

да су их Американци требали стварати, најпре кроз аутономну област, мирним путем уз сагласност Србије и дуже би трајао процес независности тзв. Косова.

Римокатоличка црква учествовала је у косовском проблему, преко Вићенца Паље из колегијума Светог Еуђидија, ватиканског реда и посредовала 1998. око споразума о нормализацији образовања на КиМ, који су тада одвојено потписали Слободан Милошевић и Ибрахим Ругова. Ватикан до данас није признао независност тзв. Косова. Српска православна црква, и тадашњи епископ рашко-призренски Артемије покушавали су да црквеном дипломатијом утичу на дешавања на КиМ, и пре рата 1999. и након рата јер црква је остала са својим народом на КиМ. Све ово нам говори да је КиМ и верско питање, место где се сусрећу интереси ислама, јудаизма, римокатолицизма, православља, али и протестантизма, преко утицајних земаља са овом религијском већином.

Власт СПС-а изгубила је рат са НАТО на КиМ 1999. а власт ДОС-а после 2000. није могла спречити признање независности тзв. Косова 2008. од стране САД и њених савезника. Данашња власт СНС-а у Србији у ситуацији признате независности од стране пре свега САД, претпостављамо жели неку врсту поделе кроз Заједницу српских општина, плус специјалан статус за манастире. Какво било решење треба бити без столице у УН за тзв. Косово, што је по нама и главни мотив колективног запада који наводно наставља преговоре очекујући признање тзв. Косова од стране Србије, што би требало да буде „црвена” линија Србије према тзв. Косову.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ahtisari, Marti. 2001. *Misija u Beogradu*. Beograd: Filip Višnjić.
- Albright, Madeleine. 2003. *Madam secretary - a memoir*. London: Macmillan.
- Bataković, Dušan. 2000. *Nova istorija srpskog naroda*. Beograd: Naš Dom.
- Bulatović, Momir. 2004. *Pravila ćutanja*. Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Buš V, Džordž. 2011. *Trenuci odluke-memoari*. Beograd: Knjiga komerc.
- Cvitković, Ivan. 1989. *Savez komunista i religija*. Sarajevo: NIŠRO “Oslobođenje”.

- Campbell, Alastair. 2007. *Blair years*. London: Hutchinson.
- Davutoglu, Ahmet. 2014. *Strategijska dubina*. Beograd: Službeni glasnik.
- Džomić, Velibor. 2003. *Stradanje srbske crkve od komunista. I tom*. Cetinje: Svetigora.
- Đinđić, Zoran. 2003. *Srbija u Evropi*. Beograd: Tanjug.
- Episkop šumadijski, Sava. 1996. *Srpski jerarsi*. Beograd: Evro.
- Hantington, Semjuel. 2000. *Sukob civilizacija*. Podgorica: CID.
- Jeljein, Boris. 2002. *Predsednički maraton*. Beograd: BMG.
- Jevtić, Miroljub. 2007. *Religija kao činilac opredeljenja zapada u prilog albanskog secesionizma*. Beograd: SANU.
- Jevtić, Miroljub. 2009. *Politikologija religije*. Beograd: Centar za proučavanje religije i versku toleranciju.
- Jović, Dejan. 2023. *Uvod u Jugoslaviju*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Koštunica, Vojislav. 2000. *Između sile i prava-kosovski zapisi*. Beograd, Valjevo, Srbinje: Univerzitetski obrazovani pravoslavni bogoslovi: Hilendarski fond: Zadužbina "Nikolaj Velimirović i Justin Popović".
- Klark, Vesli. 2003. *Moderno ratovanje*. Beograd: Samizdat B92.
- Mladenović, Ivica. 2023. *Sva naša (ne)razumevanja-francuski inelektualci i ratovi za jugoslovensko nasleđe (1991–1999)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Mitić, Aleksandar. 2025. „Evolucija strateške komunikacione kampanje NATO tokom agresije 1999.“ *Političke revija* 84 (2): 13–42. doi: 10.5937/pr84-58293.
- Merkel, Angela. 2025. *Sloboda*. Beograd: Kontrast.
- Lindzi Ker, Dzejms. 2011. *Kosovo-put ka osporenoj državnosti na Balkanu*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Protić, St. Milan. 1994. *Uspon i pad srpske ideje*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti-Balkanološki institut.
- Protić, St. Milan. 2015. *Velika iluzija-Život i smrt Jugoslavije*. Beograd: Clorgraf.
- Petrović, Zoran, i Violeta Rašković-Talović. 2024. "Političko-bezbednosne refleksije albanskog terorizma na Republiku Srbiju." *Srpska politička misao* 88 (6): 79–99. doi: 10.5937/spm88-54494.
- Ristanović, Petar. 2020. *Kosovsko pitanje 1974–1989*. Beograd: Informatika, Novi Sad: Prometej.
- Simić, Predrag. 2000. *Put u Rambuje-Kosovska kriza 1995-2000*. Beograd: Nea.

- Subotić, Momčilo. 2021. „Non pejperi” o statusu Kosova i Metohije.” *Politička revija* 68 (2): 51–68. doi: 10.22182/pr.6822021.2.
- Savić, Aleksandra. 2025. “The New York Times o bombardovanju SR Jugoslavije 1999. godine.” *Srpska politička misao* 89 (1): 39–61. doi: 10.5937//spm89-53421.
- Vladislavljević, Nebojša. 2020. *Antibirokratska revolucija*. Beograd: Arhipelag.
- Vukadinović, Igor. 2021. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Zimmerman, Voren. 2003. *Poreklo jedne katastrofe – Jugoslavija i njeni rušitelji*. Beograd: Dan Graf.
- Živojinović, R. Dragoljub. 2007. *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*. Beograd: Službeni glasnik.

*Vladica Todorović**
Independent researcher

COMMUNIST ATHEISM AND ISLAMIC RELIGION FACTORS THE SEPARATION OF KOSOVO AND METOHİJA FROM SERBIA

Resume

The atheistic communists claimed that religion was the opium for the people. Firstly, they granted Kosovo and Metohija were granted autonomous status in 1946. In 1963, it was granted province status, which subsequently became autonomous. In 1974, Kosovo and Metohija formed their own institutions. During the breakup of the SFRY, a new world order was created. Religion had a major impact on the late 1980s politics. The Yugoslav state was disintegrating. The SPS, which succeeded the communists in Serbia in the 1990s, was helpless against the US preservation policy of the status of Kosovo and Metohija. In 2000, the DOS government that followed, or the SNS government post-2012, was also powerless. The US, which supports Muslims in Europe, in accordance with its national interests, intervened in the Kosovo crisis following the collapse of the SFRY. It backed the Muslim Albanians both politically before 1999 and militarily with the NATO intervention in 1999, and politically after that by recognising the independence of Kosovo and Metohija in 2008.

Keywords: Kosovo and Metohija, Serbia, atheism, religion, Islam, communism, war, international relations.

* Email address: vladicatodorovic72@gmail.com; ORCID: 0009-0001-5766-628X.

** Овај рад је примљен 5. марта 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. маја 2026. године.

*Миломир Исаиловић**

Министарство одбране

*Дејан Михајловић***

*Универзитет одбране у Београду,
Школа националне одбране*

ИЗРАЕЛСКИ КОНЦЕПТ КАМПАЊЕ ИЗМЕЂУ РАТОВА: РАЗВОЈ, ДОМЕТИ И ОГРАНИЧЕЊА

Сажетак

Кампања између ратова представља један од кључних концепата савремене безбедносне мисли Израела, развијен као одговор на промене у регионалном безбедносном окружењу након Другог либанског рата 2006. године. Концепт подразумева континуирано деловање испод прага отвореног оружаног сукоба ради слабљења противника и очувања стратегијске предности. Посебан значај има интеграција обавештајних, ваздушних, сајбер и тајних активности у јединствен мултидоменски модел употребе силе. Са друге стране истовремено се указује на структурна ограничења концепта и ризике који произилазе из дугорочног ослањања на деловање испод прага рата. Кампања између ратова представља ефикасан инструмент управљања претњама у сивој зони, али не и потпуну замену за класичну стратегијску припрему за рат. Анализа је фокусирана на период пре октобра 2023. године, али познавање концепта кампање између ратова представља кључ за тумачење савременог израелског стратешког размишљања и начина

* Имејл адреса: milomir.isailovic@mod.gov.rs.

** Имејл адреса: dejan_miha@yahoo.com.

на који Израел обликује безбедносно окружење, што омогућава боље разумевање како актуелних тако и будућих поступања Израела.

Кључне речи: кампања између ратова; одвраћање; Израелске одбрамбене снаге, Израел; управљање конфликтом; хибридни рат; Блиски исток; обавештајно-безбедносни систем.

УВОД

Израелска безбедносна стратегија у првим деценијама 21. века у значајној мери је обликована концептом Кампање између ратова (КИР; *хебр. תוכנית ליה הכרעמה*), који је настао као институционални одговор на промену карактера претњи и трансформацију регионалног безбедносног окружења након Другог либанског рата 2006. године. Суочен са јачањем недржавних актера, развојем ракетних и асиметричних способности и све израженијим деловањем Ирана кроз мрежу прокси структура, Израел је развио модел континуираног деловања испод прага отвореног рата са циљем очувања стратегијске иницијативе.

За разлику од класичне дихотомије рат–мир, КИР почива на претпоставци да период између великих сукоба представља динамичну и конкурентну фазу у којој противници настоје да акумулирају војне, технолошке и организационе предности. У том контексту, концепт се заснива на логици динамичког одвраћања — проактивном, континуираном и прецизно дозираном деловању усмереном на ометање процеса јачања противника пре него што они достигну ниво који би захтевао шири ратни ангажман. (Eisenkot and Siboni 2019; IDF Strategy 2018; Danchev 1999).

У оперативном смислу, Кампања између ратова реализује се кроз мултидоменски приступ који обједињује висококвалитетне обавештајне податке, прецизне ваздушне ударе, сајбер активности, специјалне операције и дипломатско управљање ескалацијом. Такав модел омогућио је Израелу да у бројним случајевима успори трансфер напредног наоружања, ограничи војно утврђивање противника и одложи избијање ширег сукоба, уз релативно ниску цену у сопственим губицима.

Дугорочно ослањање на деловање испод прага рата носи и одређена структурна ограничења. Посебно се истиче ризик да противник периоде релативног затишја искористи за адаптацију, организационо учење и акумулацију способности које временом могу умањити ефекте одвраћања. Ово питање добија на значају у аренама у којима су просторни, политички и оперативни услови мање погодни за континуирано прикривено деловање (Dado Center 2024; Shelah, Valensi 2023; Inbar, Shamir 2014).

Циљ рада је да анализира настанак, теоријско-доктринарне основе и практичну примену израелске Кампање између ратова у периоду од 2006. до октобра 2023. године. Посебан фокус усмерен је на однос између оперативних домета концепта и његових уочених стратешких ограничења, као и на питање у којој мери КИР може представљати одржив модел управљања претњама у савременом безбедносном окружењу.

Разумевање концепта кампање између ратова представља кључ за тумачење савременог израелског стратешког размишљања и начина на који Израел обликује безбедносно окружење у условима континуираних претњи. Анализа овог концепта омогућава не само боље разумевање узрока и карактера безбедносних догађаја на Блиском истоку након 7. октобра 2023. године, већ и идентификацију дубљих структурних процеса који одређују динамику регионалних сукоба. У том смислу, КИР се не може посматрати искључиво као оперативни модел деловања, већ као шири стратегијски оквир који обликује перцепцију претњи, избор инструмената силе и границе између мира и рата у савременом безбедносном окружењу.

НАСТАНАК КОНЦЕПТА КАМПАЊЕ ИЗМЕЂУ РАТОВА

Од свог оснивања, Држава Израел функционише у условима перманентне безбедносне угрожености, што је довело до обликовања специфичног модела војног деловања заснованог на смењивању две међусобно повезане фазе. Прва је била припрема за ратове, која је обухватала развој јачања сопствених капацитета за набавку и развој наоружања, као и константно унапређење обуке, организационих и функционалних способности оружане силе и становништва у целини. Друга фаза односила се на директну примену војне силе

у ратним условима и пружање подршке борбеним операцијама (Eisenkot and Siboni 2019).

Истовремено, природа претњи усмерених ка израелској безбедности доживљавала је дубоке промене. Слабљење арапских држава и њихових оружаних снага довело је до новог безбедносног окружења у којем су се конвенционалне и неконвенционалне (попут терористичких и паравојних организација) развијале паралелно. Иако је Израел и даље имао изразиту војну надмоћ, нови изазови и Други либански рат 2006. године подстакли су Израелске одбрамбене снаге (ИОС) да осмисле нови концепт интегрисаног превентивног деловања: Кампања између ратова.

Овај концепт представља темељну промену у начину функционисања израелског безбедносног апарата и један је од кључних фактора релативне стабилности коју је Израел уживао све до октобра 2023. године. За разлику од претходног приступа који је подразумевао или припрему за рат или вођење отворених борбених операција, Кампања између ратова почива на проактивним, офанзивним активностима заснованим на изузетно квалитетним обавештајним подацима и тајним дејствима.

Њени основни циљеви су јасно дефинисани:

- Одложити рат и одвратити непријатеље сталним слабљењем њихових офанзивних, организацијских и одбрамбених капацитета.
- Појачати легитимитет Израела за употребу силе, а истовремено умањити легитимитет непријатеља, делимично откривањем тајних војних активности које крше међународно право.
- Створити повољне услове за израелске одбрамбене снаге ако до рата коначно дође. (Eisenkot and Siboni 2019)

Историјски развој концепта кампање између ратова

Израелске одбрамбене снаге (ИОС) традиционално делују на принципу офанзивне оријентације, полазећи од уверења да је напад најбоља одбрана. Ова доктрина огледала се не само у великим ратним операцијама, већ и у свакодневним безбедносним активностима. Моше Дајан, начелник Генералштаба током Синајске кампање 1956. године, а касније министар одбране у време

Шестодневног и Јомкипурског рата, сажето је изразио овај став: „Иако се израелска војска назива ‘одбрамбена’, она није армија која се води искључиво дефанзивним начелима... једноставно речено, Израелске одбрамбене снаге су у својој суштини нападно оријентисана војска – у размишљању, планирању и деловању, и то је дубоко укоревљено у њеној природи и духу” (Gluska, 2007, vi.).

У контексту свакодневне безбедности, овај приступ најјасније је долазио до изражаја током операција одмазде педесетих година. Иако су оне формално представљале одговор на нападе инфилтрираних група са територије Јордана и Египта, њихова сврха била је вишеслојна: подизање борбеног морала трупа, стицање ратног искуства за елитне јединице и припрема командног кадра за будуће сукобе. Израелска војна команда истовремено је ова дејства повезивала са концептом одвраћања, чији је циљ био одлагање, ако већ не и спречавање, следећег неизбежног ратног обрачуна. Ефекат одвраћања требало је постићи демонстрацијом војне моћи и доследном применом казнене политике према свим непријатељским активностима (Shelah 2023, 18–19).

У једном од својих предавања официрима ИОС-а, под насловом „Операције одмазде као средство за обезбеђивање мира”, Моше Дајан је сажето дефинисао њихов циљ као „казну и одвраћање”. Он је том приликом истакао да исходи „мањих борби дуж границе или изван ње имају велики значај за свакодневну безбедност, за то како Арапи процењују израелску снагу и како Израел сам себе посматра”. Дајан је нагласио да Израел мора наметнути високу цену за проливену крв, цену коју ни арапска села, ни војске, ни владе неће бити спремне да плате, те да ће се арапске државе уздржавати од рата само ако су уверене да ће се суочити са жестоким и за њих неповољним последицама (Shelah, Valensi 2023, 19).

Улога операција одмазде као централног средства израелске безбедносне политике – од раних педесетих година, преко Шестодневног рата, па и касније – приметно подсећа на данашњи став ИОС-а према Кампањи између ратова. У оба случаја реч је о офанзивном приступу који подразумева преношење борбених активности на непријатељску територију, коришћење елитних јединица како би се истовремено постигли оперативни резултати и изградиле шире војне способности, демонстрацију силе ради одвраћања противника и, бар декларативно, деловање испод прага

отвореног рата. Суштина овог модела јесте настојање да се одложи избијање наредног великог сукоба и да Израел у њега, ако већ мора доћи, уђе из повољније позиције (Shelah, Valensi, 2023, 19).

И сама терминологија операција одмазде служила је као оправдање њиховог постојања, како за унутрашњу, тако и за међународну јавност: оне су представљане и доживљаване као реакција на нападе терориста или провокације непријатељских снага. Израел се одлучивао на активне, силом поткрепљене покушаје да противнику спречи прибављање нових војних способности у ситуацијама у којима је постојала реална опасност да противник дође до оружја које би могло да наруши стратешку равнотежу и угрози израелску позадину. У тим случајевима Израел је прибегавао превентивним акцијама, најчешће прикривеним или једнократним, високо специјализованим операцијама.

Пример таквог приступа био је случај немачких научника који су почетком шездесетих година у Египту радили на развоју ракета земља–земља великог домета. Мосад је против њих предузео низ мера, од насилних, као што су писма-бомбе, до метода компромитовања – укључујући медијско разоткривање њихових активности у Израелу и иностранству и политички притисак на владу Савезне Републике Немачке, у операцији познатој као „*Damocles*”. (За детаљније погледати: Israel Intelligence Heritage & Commemoration Center, “Operation Damocles and the German Scientists in Egypt”, на хебрејском) У сличном контексту, у складу са Бегоновом доктрином, Израел је извео и ваздушне ударе на ирачки нуклеарни реактор Осирак 1981. године, као и на реактор који је Сирија градила у Деир ел-Зору 2007. године, спречивши на тај начин трансформацију регионалног биланса моћи (Yadlin, 2018).

Технолошки развој довео је до изражене асиметрије, која је суштински изменила услове у којима се води кампања. Израел располаже надмоћним капацитетима – у мери која понекад делује потпуно једнострано – у области ваздухопловства, оклопних система, обавештајних способности и прецизног наоружања. Поред тога, ИОС су развиле борбене доктрине засноване на концептима произашлих из Револуције у војним пословима (*Revolution in Military Affairs*), општег појма који означава дубоке промене у карактеру ратовања настале услед напретка у развоју прецизног и далекометног оружја, рачунарских технологија и ратовања заснованог на мрежно повезаним системима (Raphael, 2015).

Технолошке и оперативне промене у ИОС последњих деценија створиле су темеље за Кампању између ратова. Уместо ослањања на копнене снаге, фокус је померен на обавештајне податке, ваздушне ударе и употребу прецизног наоружања, што омогућава ширење домета операција, избегавање израелских губитака и минимизирање цивилних жртава (што очигледно није први приоритет израелских безбедносних снага). Ови процеси су се наставили у акцијама ИОС у Либану и Појасу Газе током 21. века, где је избегавање дуготрајних, интензивних копнених ратова постало приоритет.

Уместо потпуног уништења противника, циљ је постао наношење ограничене и периодичне штете – стратегија позната као „кошење траве” (*“mowing the lawn”*) – која настоји да одржи привремено одвраћање и спречи јачање непријатеља без уласка у тотални рат (Inbar, Shamir 2014). Овај приступ је посебно видљив на Западној обали, где ИОС свакодневним превентивним деловањем настоји да спречи појаву нових претњи и одржи контролу над ситуацијом. Иако су се непријатељ и облик ратовања променили, основна логика је остала иста: текуће операције служе не само за очување безбедности у мирнодопским условима, већ и као припрема да Израел, уколико сукоб ипак избије, уђе у рат у што повољнијим условима (Shelah, Valensi, 2023, 23).

Израелски концепт деловања испод прага рата разумљив је само ако се у први план стави улога израелске обавештајно-безбедносне заједнице у систему националне безбедности. Обавештајне активности представљају кључни елемент израелског система националне безбедности, омогућавајући благовремено уочавање претњи, подршку процесу доношења одлука и ефикасно деловање државних институција. Израелска обавештајна заједница организована је кроз више специјализованих служби – пре свега војну обавештајну службу АМАН, унутрашњу безбедносну службу ШАБАК и спољну обавештајну службу Мосад – које покривају различите домене претњи и делују координисано у функцији укупне националне безбедности. Овакав институционални оквир, заснован на континуираном прикупљању, анализи и дистрибуцији обавештајних података, омогућава Израелу да развија стратегије које се ослањају на рано упозоравање, селективну употребу силе и контролу ризика ескалације у сложенем безбедносном окружењу (Eisenkot and Siboni 2019; IDF 2018; Shelah et al. 2023).

ТЕОРЕТСКИ И ДОКТРИНАРНИ ОКВИР КАМПАЊЕ ИЗМЕЂУ РАТОВА

Израелска војна стратегија почива на моделу „три плус један” стуба: рано упозоравање, одвраћање, одлучујућа победа и одбрана. Логика овог приступа заснива се на чињеници да Израел, као држава ограничених територијалних и демографских ресурса, настоји да одложи избијање рата путем одвраћања противника, истовремено непрекидно надгледајући безбедносно окружење како би што раније уочио знаке могуће агресије (Eisenkot and Siboni 2019).

Када се појаве наговештаји претње, Израел настоји да делује превентивно, изводећи ударе којима онеспособљава противника и пребацује ратна дејства на његову територију, како би заштитио сопствену позадину (IDF Strategy 2018). Израел није у могућности да води дуготрајан конвенционални рат без исцрпљивања својих ресурса, па стога тежи брзој и одлучујућој победи која би окончала сукоб под условима повољним по њега. Такав приступ подразумева елиминисање способности и воље противника да настави борбу, чиме се Израел враћа у стање релативне стабилности, односно ниво рутинске безбедности.

Четврти стуб стратегије – одбрана – ушао је у израелску доктрину као одговор на растућу опасност од балистичких ракета, а у последње време и беспилотних летелица, које могу директно да угрозе израелску територију. За разлику од класичних ратова у раним деценијама постојања државе, савремени противник више не мора да пробије фронт или стекне превласт у ваздуху да би наносио штету Израелу, сада је у стању да угрози цивилно становништво без суочавања са израелским оружаним снагама на бојишту (Csepregi 2024).

Време великих оклопних продора у дубину територије противника, опкољавања његових снага и коришћења заузетог простора као адута у преговорима о примирју или миру било је мање значајно од оног тренутка када су главни изазов Израелу постали недржавни актери и хибридне терористичке организације попут Хамаса и Хезболаха. У условима асиметричних конфликта, израелске оружане снаге уздржавале су се од освајања територија, што је било уобичајено у ранијим арапско-израелским ратовима. Уместо тога, усмериле су се на употребу прецизног ватреног

деловања ради уништавања непријатељске инфраструктуре и борбених капацитета, са циљем да се противнику одузме могућност да представља непосредну претњу (Inbar, Shamir 2014).

Поред развоја нових војних способности, у складу са Стратегијом ИОС из 2018. године, као и пратећим програмима модернизације, Израел је истовремено настојао да успори јачање Ирана и његових прокси структура, које су означене за директну претњу безбедности и постојању Државе. Кампања између ратова и у овом случају нашла је своју одлучујућу примену. То је подразумевало прецизне кинетичке ударе на иранске, сиријске и капацитете Хезболаха – укључујући лансирне положаје, складишта ракета, војне базе и друге елементе војне инфраструктуре – као и циљани атентати / селективне ликвидације војних званичника и нуклеарних научника и сајбер операције усмерене пре свега против иранског нуклеарног програма, са циљем да се испуне, претходно наведени разлози увођења КИР, ради задржавања доминације и опште сигурности Израела.

ТЕОРЕТСКЕ ОСНОВЕ ИЗРАЕЛСКЕ КАМПАЊЕ ИЗМЕЂУ РАТОВА

У савременој израелској војној литератури ретко се експлицитно позивају на класичне или савремене војне мислиоце, али је очигледно да бројни оперативни и стратегијски концепти Израелских одбрамбених снага почивају на теоријским постулатима које су они формулисали. Иако се Харт, Сун Цу, Дуе или Клаузевиц не наводе директно као ауторитети, њихови принципи – попут индиректног прилаза, превентивне доминације, употребе ваздушне моћи и схватања рата као политичког инструмента – препознатљиви су у практичним решењима, оперативним процедурама и доктринарном развоју Кампање између ратова.

У савременом израелском концепту Кампање између ратова могу се препознати јасни одједи Сун Цуове стратегијске мисли, нарочито његовог начела да је „највећа победа она која се постиже без борбе”. КИР није усмерена ка отвореном, класичном сукобу, већ практикује сталну, прецизну и контролисану примену силе са циљем да непријатељ буде ослабљен, ограничен и дестабилизован пре него што стекне капацитет за реалну претњу. Уместо тежње за одлучујућом битком, Израел кроз КИР настоји да противнику одузме

иницијативу, наруши његове планове и деловање, и тиме га доведе у позицију у којој рат више није рационална опција. На тај начин, КИР се показује као модерна, технолошки посредована примена Сун Цу принципа – ратовање засновано на обмани, превенцији, информационој надмоћи и селективној употреби силе – у којем је стратешки циљ да се непријатељ порази, не уништавањем, већ укидањем могућности да уопште постане претња (Sun Cu 2012).

Промишљање израелске стратегије кроз призму Клаузевицеве теорије показује да савремени изазови с којима се Израел суочава у основи доводе у питање применљивост класичног модела рата као одлучујућег оружаног сукоба између држава. Савремено ратовање, нарочито у израелском контексту, више није усредсређено на фронталну битку, уништавање противничке војске и постизање коначног исхода у кратком року, већ на континуиране, прецизне и често тајне операције које служе одлагању, потискивању и онемогућавању противникових способности. Управо Кампања између ратова представља највидљивији пример ове трансформације: она одступа од идеја Клазевица „одлучујуће победе” и рата као јасно дефинисаног догађаја, замењујући га дугорочним низом контролисаних офанзивних поступака, сајбер напада и прецизних удара, којима Израел настоји да нанесе штету противнику, с којим формално није у рату. Иако ИОС не доводи до коначног слома непријатеља, она омогућава Израелу да непрекидно обликује безбедносно окружење, задржи иницијативу и не дозволи да се претња развије до нивоа који би захтевао тоталну мобилизацију. На тај начин КИР показује границе Клаузевицеве доктрине у ери асиметричних и хибридних конфликта, али истовремено задржава његову суштинску логику да су војна средства наставак политике другим средствима – само у измењеној, технолошки посредованој и стално активираној форми која одговара безбедносним реалностима 21. века (Kober 2011).

Концепт Кампање између ратова у великој мери одражава основне постулате ваздухопловне теорије Ђулија Дуе, који је сматрао да ће се карактер будућих ратова променити у корист ваздушне моћи и удара у дубину непријатељске територије. Дуе је истицао да је суштина стратегијске надмоћи у способности да се паралишу противникови капацитети пре него што дође до отвореног сукоба, чиме се врши притисак на његову политичку

вољу без потребе за масовном окупацијом или дуготрајним копненим операцијама (Douhet 2019, 94–95, 249–250).

Израелска Кампања између ратова управо реализује ову логику: кроз употребу ваздушних удара, обавештајних и сајбер операција, као и прецизног наоружања, ИОС настоје да систематски наруше способности Ирана и његових прокси структура, али без уласка у формални рат. На тај начин, КИР не само да модернизује Дуетову визију доминације из ваздуха, већ је прилагођава асиметричним конфликтима 21. века, где није постизање коначне победе на бојном пољу, већ трајно одузимање противнику иницијативе и способности да прети израелској националној безбедности.

Израелска Кампања између ратова у значајној мери одражава стратешку логику Лидела Харта (*B.H. Liddell Hart*), посебно његову теорију индиректног прилаза као најефикаснијег начина за постизање стратешке предности. Харт је тврдио да се највећи успех у рату постиже избегавањем директног удара на најјаче тачке противника, већ делујући на оне елементе његове моћи који су осетљиви, неочекивани или логистички кључни (Danchev 1999, 296–322).

Израел је управо кроз КИР поступао у складу са тим принципом: уместо отворене конфронтације са Ираном или Хезболахом (после 2023. године ушао је у директан сукоб, али када је одговарало Израелу), он настоји да постепено и прецизно наруши њихову инфраструктуру, блокира развој критичних капацитета и контролише темпо ескалације. Циљ КИР није да постигне одлучујући пораз непријатеља, већ да га држи у стању трајне стратешке непотпуности, чиме се Израелу омогућава да одржава иницијативу и избегне услове који би могли водити у рат. У том смислу, КИР представља институционализовану и технолошки унапређену варијанту Хартовог индиректног прилаза: елиминисање претње не фронталним сукобом, већ ускраћивањем непријатељу могућности да уопште дође у позицију у којој би рат био рационалан избор.

ПРИМЕНА КАМПАЊЕ ИЗМЕЂУ РАТОВА

Кампања између ратова у оперативном смислу почива на комбинацији обавештајних података и прецизних кинетичких

удара, пре свега из ваздуха. Израел користи мрежу обавештајних служби (војна, спољна и унутрашња), техничке изворе, беспилотне платформе и сајбер капацитете како би у реалном времену пратио трансфер наоружања, размештај иранских и прокси снага и критичну инфраструктуру. На основу тога спроводе се прецизни ваздушни удари на складишта ракета, лансирне положаје, командна места и конвоје. Сајбер операције и тајне акције (укључујући саботаже и циљана убиства) су ниског интензитета, али високо утицајан део исте логике – нанесена штета противнику, без формалног уласка у рат.

У Сирији (до 2023. године) КИР се манифестује као серија удара на иранско војно утврђивање, инфраструктуру Хезболаха и линије снабдевања – од аеродрома и складишта до конвоја наоружања, при чему је Израел настојао да спречи стварање новог фронта на Голану и масовно размештање прецизно навођених ракета у Либану. У Либану (до 2023. године), иако је отворени сукоб са Хезболахом релативно ретко, КИР има превентивну функцију: праћење и повремена дејства против развоја ракетног и тунелског система, као и обавештајно праћење командне структуре. У Појасу Газе (до 2023. године), елементи КИР виде се у периодичним ударима на инфраструктуру Хамаса и Палестинског исламског дихада, који треба да „кошењем траве” задрже њихове капацитете на нивоу који не угрожава фундаменталну безбедност Израела. Коначно, у односу на Иран, КИР обухвата и сајбер нападе, саботаже и (према страним изворима) операције усмерене против нуклеарног програма и високих кадрова одбрамбеног комплекса.

У периоду од 2013. до 2023. године, Сирија представља један од главних арена примене Кампање између ратова. Израел је изводио често тајне ваздушне ударе на иранске, про-иранске и позиције Хезболаха на територији Сирије и то: на складишта оружја, лансирне положаје, логистичке коридоре и базе за превоз и складиштење напредних ракета.

Циљ ових операција није био освајање територије већ уништавање непријатељског потенцијала, спречавање трансфера „*game-changing*”¹ наоружања ка недржавним актерима и одржавање стратегијске превласти (Eisenstadt 2017).

¹ У периоду од 2019. до 2023. године у израелским безбедносним круговима

Овај начин деловања — прецизни, периодични удари, рад обавештајних служби, без формалног ратног стања — илуструје суштину КИР: не рат за освајање, већ стална кампања ради минимизације претње и одлагања сукоба (Shelah et al. 2023).

Израел у стратешком и безбедносном промишљању доживљава Иран као егзистенцијалну претњу, пре свега због комбинације идеолошке мотивације Техерана, његовог ракетног и нуклеарног програма и шире мреже регионалних прокси актера. Према израелској перцепцији, Иран не делује само као држава-супарник већ као центар који финансира, наоружава и оперативно усмерава организације попут Хезболаха, Палестинског исламског цихада, али и Хамаса, чији је примарни циљ слабљење и дугорочно подривање израелске безбедности. Оно што Израел највише забрињава јесте нуклеарни програм Ирана, будући да поседовање нуклеарног оружја од стране режима који не признаје право Израела на постојање, представља по мишљењу израелских стратегијских кругова, директну опасност за опстанак државе.

Управо из тог разлога Израел је током протеклих деценија прибегао специјалним, тајним и неконвенционалним операцијама како би успорио или онемогућио ирански нуклеарни напредак. Најпознатији примери таквих активности укључују употребу компјутерског црва *Stuxnet* (Brandon 2012), који је озбиљно оштетио постројења у Натанцу, затим убиства иранских нуклеарних научника повезаних са нуклеарним програмом (Andrew 2020), као и елиминацију кључних личности у иранском безбедносно-војном апарату, укључујући и генерале Корпуса чувара исламске револуције задужене за регионалне операције (Reuters 2022). За Израел, ове акције нису изоловани инциденти, већ део ширег, дуготрајног настојања да се спречи Иран да стекне способности које би му омогућиле да промени стратешку равнотежу на Блиском истоку и, у крајњем исходу, доведе у питање саму егзистенцију јеврејске државе.

У почетку је КИР имао за циљ да спречи пренос напредног наоружања на Хезболаха и обузда иранско и прокси јачање на

тврдили су да Хезболах поседује више од 150.000 ракета којима може да гађа било коју тачку на територији Израела. Тада су тврдили да би „*game-changing*” био да значајан број од тих ракете унапреде у прецизно вођену муницију.

територији Сирије, али су се временом циљеви проширили — до степена да се КИР почео посматрати не само као средство за сузбијање транспорта оружја, већ као шире деловање против иранске глобалне мреже у региону. Током тог периода, Иран и његови савезници су консолидовали „осовину отпора”, што је додатно подигло ризик од истовремених конфликата на више фронтова. Иако је КИР показала способност Израела да спроводи прецизне ваздушне, обавештајне и сајбер акције са минималним израелским губицима, Институт за безбедносне студије (INSS) у 2023. упозорава да континуирана опсесија овим обликом сукоба — усмереног на смањење непријатељских капацитета — може дугорочно наштетити продуктивној спремности на велики рат. Из тога се намеће несавршенство КИР, односно њена апсолутна непримењивост у свим околностима, те да је неопходно прегледати и ревидирати циљеве и границе КИР, посебно у односу на Иран, како би Израелска стратегија остала ефикасна и одржива (Shelah Valensi 2023, 63–64).

У периоду после Либанског рата 2006. године Израел је, у оквиру КИР, тежиште деловања према Хезболаху и иранском војном присуству на северном фронту померио са класичне копнене офанзиве на проактивне, прецизне и обавештајно засноване операције. Циљ таквог приступа није било освајање територије, већ одлагање рата, одвраћање противника и систематско слабљење његове војне изградње, средстава и способности, посебно у погледу тунела, прецизних ракета и капацитета који би могли угрозити израелску позадину (Eisenkot and Siboni 2019).

Као део КИР, Израел је више пута уништавао складишта оружја, ракетне лансиране положаје и логистичке капацитете Хезболаха у јужном Либану, и то често путем тајних акција и ваздушних удара, а не отворених копнених интервенција. Такав приступ омогућава да се „прича о миру” одржава формално, док се истовремено употребљена сила држи испод прага рата, што смањује ризик од пуне ескалације.

Важно је да КИР у Либану представља мултидимензионалну стратегију: обједињује обавештајне податке, ваздушне ударе, тактичке саботаже и психолошку компоненту — са идејом да се немилитарна и јавна цена за Хезболаха и његове актере подигне довољно да чак и грађани Либана почну да врше притиске на своје лидере да одустану од конфронтације (Cseregi 2024).

Међутим, аутори који анализирају КИР указују и на њена ограничења: тачније – да, иако су успеси у смањењу противничких капацитета били значајни, КИР не може у потпуности да замени класичну припремљеност за рат. Континуирана тактика „удари-избегавај рат” носи ризик сталне ескалације и погрешних процена, уколико противник одлучи да прихвати високу цену, довешће до рата (Dado Center 2024).

ЗАКЉУЧАК

Концепт Кампање између ратова (КИР) није настао одједном, већ као постепени одговор на промену природе претњи које окружују Израел. Овај концепт је настао као покушај да се кроз прецизне, континуиране и често тајне акције, испод прага отвореног рата, редукују способности непријатеља, одложи ескалација и одржи израелска стратешка предност.

Током више од једне деценије, КИР је остварио значајне резултате. Израел је успео да нанесе велику материјалну и оперативну штету својим непријатељима, посебно Хезболаху, Хамасу и иранским прокси структурама, уништавајући складишта оружја, логистичке објекте, командне центре и делове система који би могли угрозити израелску безбедност. Ово је омогућило да многе претње не ескалирају у рат великих размера и да Израел задржи иницијативу у региону, што је представљало значајну заштиту у периоду када се свет суочио са експанзијом хибридних и асиметричних конфликта.

Међутим, упркос бројним тактичким и оперативним успесима, Кампања између ратова није успела да спречи највећи стратешки шок у савременој историји Израела – напад Хамаса 7. октобра 2023. године. Овај догађај показао је ограничења доктрине која је, у тежњи ка минимизацији сукоба и сталном ослањању на прецизне ударе, недовољно посветила пажњу дубинским променама у способностима и намерама противника, посебно у домену обавештајне процене и маскиране војне припреме непријатеља. Израел је тако, упркос успешном смањивању непријатељских капацитета, приморан да поново преиспита неке од основних постулата своје стратегије.

Ипак, не може се занемарити чињеница да је управо КИР омогућио да Израел у тренутку избијања рата буде технолошки,

тактички и оперативно далеко спремнији него што би био без оваквог приступа. Дугогодишње смањивање способности Хезболаха и Хамаса, контрола иранских регионалних активности и стално унапређивање обавештајног апарата створили су предуслове који су Израелу омогућили да релативно брзо пређе из шока у организовану војну акцију. Стога, Кампања између ратова остаје парадигма чији су резултати двоструки: она је доказала да Израел може пројектовати силу и у миру и подићи цену сваког будућег сукоба, али је истовремено показала да се ниједна стратегија не сме посматрати као трајна гаранција безбедности у динамичном и идеолошки набијеном блискоисточном простору.

Дадо Центар израелске војске тврди да је дугогодишња успешна примена КИР створила уверење да је овај модел довољан за контролу претњи и да ће спречити избијање рата. Та перцепција довела је до занемаривања могућности великог изненађења.

Кампања између ратова може се тумачити као синтеза Клаузевицеве политичке логике рата, идеје победе без отворене битке Сун Цуа, Дусове доминације удара из ваздуха и Хартове стратегије индиректног приступа, прилагођене асиметричним сукобима 21. века.

Израелска кампања између ратова може бити делотворна као привремена, адаптивна и реактивна стратегија — али као дугорочна и самостална стратегија она мора бити допуњена политичком визијом. У супротном, постоји опасност да ће се циклус ескалација, одмазди и противудара претворити у континуирани рат, са непредвидивим последицама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Csepregi, Zsolt. 2024. "The The Israeli Way of War:: How Israel Would Wage a 'War for Existence' against a Peer Competitor", AARMS – Academic and Applied Research in Military and Public Management Science. Posljednji pristup 7. april 2026. https://real.mtak.hu/194204/1/03_csepregi_35-56_AARMS_2024_1.pdf.
- Dado Center. 2024. "Swords of Iron" War – Special Issue, Dado Center Journal, Ministry of Defense, Israel, Posljednji pristup 7. april 2026. <https://www.idf.il/media/if4fnlaz/swords-of-iron-war-%D7%91%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%A7%D7%98%D7%>

- 91%D7%99%D7%9D-%D7%9C%D7%90%D7%AA%D7%A8-28-10-24-%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99-1.pdf.
- Danchev, Alex. 1999. "Liddell Hart's Big Idea," *War in History* 6, no. 3, Posljednji pristup 7. april 2026. <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/14965921.pdf>.
- Douhet, Giulio. 2019. "The Command of the Air", Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, Posljednji pristup 7. april 2026. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/AUPress/Books/B_0160_DOUHET_THE_COMMAND_OF_THE_AIR.pdf.
- Eisenkot Gadi, Siboni Gabi. 2019. "The Campaign Between Wars: How Israel Rethought Its Strategy to Counter Iran's Malign Regional Influence", Washington Institute, 4. September 2019. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/campaign-between-wars-how-israel-rethought-its-strategy-counter-irans-malign>.
- Eisenstadt, Michael. 2017. "Military Strikes on Syria: Historical Lessons and Implications," The Washington Institute for Near East Policy. April 7, 2017. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/military-strikes-syria-historical-lessons-and-implications>.
- Gluska, Ami. 2007. *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War: Government, Armed Forces and Defence Policy 1963–1967*, London–New York, Routledge.
- Hanna, Andrew. 2020. "Part 5: Assassinations of Iran Nuclear Scientists", United States Institute of Peace, Iran Primer, December 2, 2020. <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/nov/30/part-2-iran-nuclear-scientist%E2%80%99s-assassination>.
- IDF Strategy 2018. Posljednji pristup 7. april 2026. <https://www.idf.il/media/3cdhcgro/strategy.pdf>.
- Inbar, Efraim, Shamir, Eitan. 2013. "'Mowing the Grass': Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict," *Journal of Strategic Studies* 10 October 2013 <https://doi.org/10.1080/01402390.2013.830972>.
- Israel Intelligence Heritage & Commemoration Center. n.d. "Operation Damocles and the German scientists in Egypt." Posljednji pristup 7. april 2026. https://www.intelligence.org.il/?module=articles&item_id=16&article_id=31&art_category_id=7.
- Kober, Avi. 2011. "Clausewitz and 21st Century Israeli Military Thinking and Practice". Posljednji pristup 7. april 2026. <https://clausewitzstudies.org/bibl/Kober-ClausewitzAnd21stCenturyIsrael.pdf>.

- Marcus Raphael David. 2015. "The Israeli Revolution in Military Affairs and the Road to the 2006 Lebanon War." In *Reassessing the Revolution in Military Affairs* eds. Jeffrey Collins and Andrew Futter, 92–111. London.
- Reuters. 2022. "Revolutionary Guards say colonel assassinated in Tehran" Reuters. May 22, 2022. <https://www.reuters.com/world/middle-east/shiite-shrine-defender-assassinated-tehran-tasnim-2022-05-22/>.
- Shelah, Ofer, Valensi, Carmit 2023. "The Campaign between Warsat a Crossroads" 2013-2023: What Lies Ahead?", *INSS Memorandum* 227, November 2023. https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2023/11/Memo_227_ShelahValensi_ENG.pdf.
- Cu, Sun n.d. Umeće Ratovanja. Posljednji pristup 7. april 2026. http://www.globalbook.rs/uploads/1/1/3/2/11327145/sun_tzu_-_umece_ratovanja.pdf.
- Valeriano, Brandon, Maness, Ryan. 2012. "The Fog of Cyberwar: Why the Threat Doesn't Live Up to the Hype", *Foreign Affairs*. November 21, 2012 <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-11-21/fog-cyberwar?>.
- Yadlin, Amos. 2018. "The Begin Doctrine: The Lessons of Osirak and Deir ez-Zor", *INSS Insight* No. 1037, March 21, 2018. <https://www.inss.org.il/publication/the-begin-doctrine-the-lessons-of-osirak-and-deir-ez-zor/>.

Milomir Isailović*

Ministry of Defence

Dejan Mihajlović**

*University of Defense in Belgrade,
School of National Defense*

THE ISRAELI CAMPAIGN BETWEEN THE WARS CONCEPT: EVOLUTION, SCOPE, AND LIMITATIONS

Resume

The Campaign Between the Wars (CBW) is one of the central concepts of contemporary Israeli security strategy, developed in response to the evolving threats Israel has faced since the beginning of the 21st century. Rather than adhering to the traditional dichotomy between war and peace, Israeli strategic thinking has gradually adopted an approach that views the space between major conflicts as an active operational arena. The core logic of the CBW lies in continuous action below the threshold of open warfare, aimed at preventing or slowing the accumulation of adversary capabilities, delaying the outbreak of larger conflicts, and shaping favourable conditions should war ultimately occur.

The concept took its modern form in the aftermath of the Second Lebanon War in 2006, when it became evident that non-state actors, particularly Hezbollah and Hamas, could develop significant offensive capabilities during periods of relative calm. In response, the Israel Defence Forces developed a multidomain model integrating intelligence activities, precision airstrikes, cyber operations, special operations, and diplomatic engagement. In this sense, the CBW functions as a proactive instrument for shaping the security environment rather than merely reacting to emerging threats.

From a theoretical perspective, the concept draws on elements from several classical schools of strategic thought. It incorporates Sun

* Email address: milomir.isailovic@mod.gov.rs.

** Email address: dejan_miha@yahoo.com.

Tzu's emphasis on achieving victory without decisive battle, Douhet's logic of striking deep into the enemy's system, and Liddell Hart's indirect approach. At the same time, it departs from Clausewitz's paradigm of war as a clearly bounded event culminating in decisive victory. Instead, Israeli practice points toward a model of sustained, controlled, and often covert use of force.

Operationally, the CBW has been most prominently applied in Syria, where Israel has conducted continuous strikes against Iranian infrastructure and weapons transfers to Hezbollah, aiming to prevent the emergence of a new front in the north. A similar logic has been applied in relation to Lebanon and Iran's broader regional presence. In the Gaza Strip, however, specific structural conditions—high population density, immediate proximity to Israeli territory, and a low threshold for escalation—have limited the consistent application of the concept.

Although the CBW has, in many cases, enabled Israel to maintain operational initiative, delay conflicts, and degrade adversary capabilities at relatively low cost, its limitations have also become apparent. Prolonged reliance on below-threshold operations carries the risk of misjudging adversary intentions, gradual erosion of deterrence, and the accumulation of threats that may ultimately escape control. Contemporary analyses, therefore, suggest that while the CBW is an effective instrument for managing threats in the grey zone, it cannot serve as a substitute for classical strategic preparation for war.

Although the analysis focuses on the period before October 2023, an understanding of the Campaign Between the Wars concept is essential for a systematic examination of contemporary Israeli strategic thinking and the manner in which Israel shapes its security environment, thereby facilitating a more comprehensive assessment of both its current and prospective strategic conduct.

Keywords: Campaign Between the Wars; deterrence; Israel Defence Forces (IDF); Israel; conflict management; hybrid warfare; Middle East; intelligence and security system.

* Овај рад је примљен 8. април 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јула 2026. године.

*Ивана Влашковић**

Институт за политичке студије, Београд

ОНТИЧКО УПРОСТОРАВАЊЕ БАЛКАНСКОГ ИДЕНТИТЕТА У ВИРТУЕЛНОМ ПРОСТОРУ**

Сажетак

Истраживање се бави онтичким упросторавањем балканског идентитета у виртуелном простору, кроз проучавање дигиталне сфере, односно тачно одређених профила и садржаја на друштвеним мрежама. Полазно истраживачко питање гласи: да ли виртуелни простори, када се третирају као аналитички релевантни у односу на реалне, могу учествовати у конституисању онтичких простора који артикулишу и стабилизују идентитетске обрасце? Главна хипотеза је да одређени профили и симболичко представљање на интернету не само да одражавају постојеће културолошке карактеристике, већ и доприносе њиховом даљем преношењу и обликовању, због чега могу служити као средина за онтичко упросторавање балканског идентитета. Контекст истраживања заснован је на савременим токовима и трендовима на друштвеним мрежама, који се све чешће преносе у сферу политичких наука и постају важан ресурс за разумевање колективних идентитета. У раду се анализирају конкретни примери, попут профила Балкански отац (*Balkan Dad*) и Американац (*Justus Reid*), који репродукују садржаје претежно на енглеском језику, као и Крушевац гето, чији садржај

* Имејл адреса: ivana.vlaskovic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0006-0778-7653.

** Овај рад представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

је локалног карактера, али са којим се идентификује значајан број људи. Поменути профили кроз хумор, стереотипе, језик и локалне обрасце артикулишу препознатљив балкански код и добијају широку друштвену видљивост. Закључак је да посматрани профили не представљају самосталне онтичке просторе, већ да, захваљујући својој популарности функционишу као виртуелни простори у којима се одвија онтичко упросторавање балканског идентитета. На тај начин је омогућено да ови садржаји пређу оквире забаве и постану релевантни индикатори културолошког и идентитетског позиционирања Балкана у дигиталном окружењу.

Кључне речи: онтичко упросторавање, онтички простори, идентитет, Балкан, друштвене мреже, виртуелни простори.

УВОД

У савременом дигиталном добу, границе између стварног и виртуелног простора¹ све су порозније. Управо у тим новим, виртуелним просторима појављују се специфични облици друштвених односа који не само да рефлектују, већ и активно обликују културне обрасце. У том контексту, поставља се питање да ли виртуелни простори, када се третирају као аналитички релевантни у односу на реалне, могу учествовати у конституисању онтичких простора који артикулишу и стабилизују идентитетске обрасце.

Полазећи од овог питања, рад има за циљ да испита на који начин дигитални садржаји и профили на друштвеним мрежама учествују у процесу онтичког упросторавања (*ontic spacing*) балканског идентитета. Након разматрања значаја виртуелних простора, пажња ће бити посвећена појму идентитета, као и перцепцији балканског идентитета. Онтички простори, односно онтичко упросторавање балканског идентитета представља централни део рада, у ком ће бити извршена мала и компаративна

¹ У овом раду термини виртуелно и дигитално употребљавају се као синоними, док се израз сајбер простор односи на конкретне активности у интернет окружењу.

нализа (*small-N comparative analysis*) два тикток (*TikTok*) и једног инстаграм (*Instagram*) профила, са циљем упоређивања стратегија самопредстављања и изградње идентитета у дигиталном простору.

Овом истраживању ћемо приступити из конструктивистичке перспективе, присвајањем схватања „да друштва креативно измишљају различите друштвено конструисане идентитете и веровања” (Durkheim [1893] 1984 према Parsons 2018, 76). Признајемо ограничење двоструке херменеутике, да је свет интерпретиран од стране актера, а да њихову интерпретацију тумаче посматрачи (Lowndes, Marsh, and Stoker 2018, 9).

ОДНОС ВИРТУЕЛНОГ И СТВАРНОГ СВЕТА

Аргументација о веродостојности интернет садржаја као дела материјалне стварности може се усмерити у четири правца, кроз: (1) концепт дигиталних артефаката, (2) аналогију са дигиталним идентитетом, (3) просторну онтологију, и (4) анализу временаведеног на друштвеним мрежама.

Постоје научни радови који за циљ имају проучавање дигиталних артефаката (видети Skågeby 2015; Lyman and Kahle 1998; Andersen 2022), што отвара бројне могућности за истраживање у савременом добу. Маркс Вартофски (*Marx W. Wartofsky*) као артефакте посматра све оно што људска бића стварају трансформацијом себе и природе (Wartofsky 1979, xiii). Он разликује три различите врсте артефаката: (1) примарне – директно се користе у производњи, попут оруђа и оружја, (2) секундарне – користе се у очувању и преношењу вештина, попут различитих упутстава и модела, и (3) терцијарне – омогућавају машту и прелазак граница стварног света, а присутни су у уметности (202–210). Профили и садржаји на друштвеним мрежама не спадају у примарне артефакте, зато што се не користе директно у производњи. Међутим, уколико се користе за преношење вештина или имају уметнички изражај, могу се декларисати као секундарни или терцијарни (виртуелни) артефакти. Такође, 1998. године је разматрано да ли различити садржаји доступни на вебу (*World Wide Web*) могу бити посматрани као културни артефакти, због њихове иновативности и оригиналности (Lyman and Kahle 1998). Две деценије касније, након настанка нових апликација и ширења њихове доступности, можемо рећи да је оригиналност постала кључ

деловања свих људи укључених у дигитално комуницирање. Самим тим, проучавање дигиталних садржаја постаје обавеза истраживача у области друштвених наука, што води и наредном аргументу о дигиталним идентитетима.

Шери Туркле (*Sherry Turkle*) проучавала је концепт идентитета у ери интернета, а 2011. године је издала књигу *Сами заједно*, која обрађује проблем све веће зависности од технологије и све мање значајних интеракција међу људима (Turkle 2011b). Туркле пише како компјутери нису само средства која користимо и да више не постоји однос машина–човек, већ да је готово увек реч о стварању простора за интеракцију више милиона људи, те да управо због тога и можемо говорити о сајбер простору (*cyberspace*) (Turkle 2011a, 9–10). Појам сајбер простор омогућава посматрање виртуелних простора као реалних облика друштвене стварности. У дигиталном простору омогућено је конструисање и реконструисање сопства карактеристично за постмодерни свет (180), због чега је могућ и рад на позитивнијем позиционирању балканског идентитета у (виртуелном) свету. Иако је тачно да се на сајбер простор углавном гледа ескапистички (242), он у све већој мери креира реални живот (младих) људи, кроз потрошачку културу и трендове, чиме се обликују животни стилови, ставови и идентитети (Omerović 2021, 67–68). Туркле би рекла да компјутери (и друштвене мреже) не обављају само задатке за наш рачун, већ утичу и на нас саме, обликујући наше размишљање о себи и свету око нас (Turkle 2011a, 26). Наше дигиталне персоне, како их она назива, постале су јако битан део свакодневног живота. Међутим, непрестане промене карактеристичне за 21. век доводе до и појачане потребе за онтолошком сигурношћу, која се читава у активносима корисника друштвених мрежа, попут Фејсбука (*Facebook*) и Јутјуба (*YouTube*) (Areni 2019). Могућност праћења активности на друштвеним мрежама кроз дуге временске периоде омогућава повезивање тренутног са некадашњим, односно успостављање континуитета сопства, а самим тим и онтолошке сигурности (Areni 2019, 89–91).

Теодор Шацки (*Theodore R. Schatzki*) у свом раду о просторној онтологији наводи да „Људски животи суштински и непрестано отварају простор места, без потребе да га ико ствара” (Schatzki 1991, 657). Последично, простор који није део објективне стварности, може постати део друштвене реалности. Додатно, он у свом раду

истражује начине на које људи стварају географију, од којих треба поменути само заузимање простора и одређивање места и окружења за спровођење одређених циљева пројеката и деловања, а затим и њихово спровођење (Schatzki 1991, 657). Односно, он говори да се простори дефинишу на основу људских активности, те је тако кревет дефинисан као место за спавање (Schatzki 1991, 655). Том логиком, друштвене мреже се могу дефинисати као места за дигиталну интеракцију, односно као места за дружење, шалу, изношење мишљења и пропаганду. Показатељ исправности изнете тврдње огледа се у томе што су друштвене мреже постале „животни простор” (*Liebesraum*) крајње деснице, услед успона неолибералног поретка (види Kisić-Merino 2025). Он као такав омогућава доступност различитих перспектива и опција, али се најчешће претвара у љубав према истом (Kisić-Merino 2025), због чега је онлајн присуство политичких опција неопходност за успешну кампању. С обзиром на број активности доступан у сајбер простору, време које се у њему проводи експоненцијално расте.

Људи скоро свих старосних категорија, а млади најчешће, све више сати проводе у сурфовању интернетом. Време provedено за телефоном варира од 2,5 до 4,5 сата (видети Berchtold *et al.* 2018; UNICEF, n.d.; Gaya *et al.* 2023). Уколико урачунамо и остале електронске уређаје, време provedено испред екрана иде и до 10 сати на дневном нивоу, што премашује просечно радно време за готово два сата. Некадашњи простори за окупљање људи попут кафића или централних тргова више не обављају своју функцију као раније, већ су део својих задужења пренели на сајбер простор, у ком је појам граница нешто флуиднији, а људи могу да буду верзија себе коју су одабрали (Turkle 2011a, 177–179). Уколико време provedено у сајбер простору настави да експоненцијално расте, заправо ће све мање простора остати за интеракције у простору који се традиционално сматра реалним, што говори у прилог легитимности посматрања интернет садржаја као дела материјалне стварности.

Категоризација виртуелних садржаја као секундарних и терцијарних артефаката омогућава њихово даље проучавање и концептуализацију као средине за онтичко упросторавање идентитета. У контексту балканског идентитета, који је несталан и избегаван, виртуелни простори могу постати арене у којима се тај идентитет поново обликује и потврђује.

ИДЕНТИТЕТ

Идентитет представља феномен који егзистира и интерагује на психолошком (појединачном) и друштвеном (заједничком) нивоу (Erikson [1968] 1994, 23). Развојем друштвених наука је питање идентитета заокупило пажњу различитих грана, због чега се данас посматра као интердисциплинарни предмет истраживања. Осим појединачног и друштвеног идентитета, могу се разликовати: културни (Hall [1994] 2015; Bhabha [1994] 2012), национални (Anderson [1983] 1991; Smit 1998), етнички (Barth 1969), религијски (Davie 1990), родни (Butler [1990] 2002), професионални (Goffman 1959), политички (Castells [1997] 2011) и дигитални идентитети (Turkle [1997] 2011a). Диференцијација идентитета проузроковала је ситуацију у којој истраживачи више не посматрају идентитет као суштинску и непроменљиву категорију, управо супротно, постало је јасно да се они „непрестано изграђују и остварују кроз узајамни утицај појединаца, група и њихових идеологија” (Ruano-Borbalan 2009, 6).

Балкански идентитет

Концептуализација балканског идентитета може да буде захтевна из најмање два разлога. Прво, не постоје јасне границе Балкана као регије, а све чешће се усвајају и нове географске одреднице за простор који би се могао назвати балканским, попут Југоисточне Европе или Западног Балкана (видети Đukanović 2020, 19–34). У овом раду се за балкански простор узимају територије бивших југословенских држава, као и Албанија, Бугарска, Румунија и Грчка. Премда је Словенија држава чланица ЕУ дуже од тридесет година, због чега се може очекивати да је направила културолошки искорак у односу на друге бивше републике, у обзир је узет став Марије Тодорове, која у својој књизи за балканске народе узима и Словенце, зато што се историја двадесетог века не може посматрати без целовите југословенске државе (Todorova 2006, 94).

Друго, чак и решавањем географске загонетке, тешко је дефинисати где се завршава национални идентитет, а где почиње један шири, у овом контексту регионални идентитет, мада наведени простори не представљају регион у формалном смислу. Сматрамо да се овај проблем дихотомије може превазићи истим путем

којим је Ентони Смит (*Anthony D. Smith*) покушао да утврди да ли је могуће постојање оригиналног европског идентитета, у контексту европских интеграција (Smith 1992). Почетна тачка проблематизације била је дефинисање европског културног идентитета, као осећаја заједничког континуитета и сећања, уз уверење о заједничкој судбини (Smith 1992, 58). Европски идентитет се може сместити између националног препорода и глобалних културних аспирација (Smith 1992, 67). Смит прихвата разлике у погледу језика, територија, економских и политичких система, закона и религије, али наглашава да исто тако постоје заједничка законска и политичка традиција, наслеђе, религија и култура (67–74). Премда звучи контрадикторно, заправо није неопходно учешће свих у сваком аспект заједничког наслеђа; управо супротно, довољно је учешће у неком од наведених сегмената (70). Закључак ових разматрања је да постоје вишеструки идентитети, који су чешће концентрични уместо сукобљени (67). Последично, иако балкански простор обухвата различите породице језика, територије, религије, економске и политичке системе, такође постоји заједничко наслеђе, култура и традиција.

У разматрање је потребно узети и ситуације у којима су национални и европски идентитет у сукобу, чиме се бавио Владимир Милић у свом истраживању 2005. и 2006. године на територији Војводине (Milić 2009). Аутор је дошао до закључка да су европски и национални идентитет релативно независни један од другог, при чему је њихова повезаност слаба, али негативна (217), што значи да јача идентификација са једним од ова два нивоа идентитета често подразумева слабију идентификацију са оним другим. Утврђено је да су национални идентитети позитивно корелирани са оријентацијом ка социјалној доминацији и колективном самопоштовању, а негативно корелирани према ставу о европским интеграцијама, уз напомену о националности испитаника, која може утицати на став о интеграцијама (217–218). Наиме, аутор наглашава да је национални идентитет био израженији код Срба, мада је реч о статистички не тако значајној вези (218). С друге стране, европски идентитет има другачији образац повезаности, он је негативно корелиран са оријентацијом ка социјалној доминацији, а позитивно са ставом према европским интеграцијама, уз поновну наизнак о разликама у националности становника (218).

У овом раду није могуће истражити корелате националног и балканског идентитета, али треба имати на уму потенцијална аналошка кретања повезаности по угледу на европски идентитет, уз једну разлику, балкански идентитет углавном има негативну конотацију, чиме ћемо се бавити у наредном делу рада. Додатно ограничење балканског идентитета је што му не конкурише само национални, већ и шири европски културни идентитет, што у контексту европских интеграција и негативне перцепције Балкана води већој популарности овог првог. Међутим, Балканско полуострво део је европског континента, а самим тим су и његова културна обележја део ширег европског културног простора, те их у идеалтипском друштву не треба гледати као конкуренте, већ само признати одређене различитости и обележја овог поднебља.

Перцепција балканског идентитета

Перцепције Балкана и балканског у очима развијених европских држава и друштава могу значајно утицати на потребу за одбацивањем балканског идентитета, зато што друштвени односи утичу на психички живот појединца (Ruano-Borbala 2009, 8). Додатно, појединци су врло често ухваћени у омчу верности и припадности, која им намеће одређену врсту понашања (Ruano-Borbala 2009, 8). У контексту друштвеног идентитета, то значи да појединци настоје да унапреде самопоштовање и ставове о друштвеној категорији којој припадају (Tajfel and Turner 2004, 283–284). Уколико су конотације друштвеног идентитета негативне, од чланова групе се могу очекивати покушаји да је избегну сврставањем у другу групу или појачани напори да постојећу групу учине позитивнијом (284). Пример избегавања идентификације са Балканом представља дефинисање Хрватске као средоземне, средњеевропске и подунавске земље иако се нешто мање од половине територије налази на Балканском полуострву (Ђукановић 2020, 25). Марија Ђорић пише како по уласку у ЕУ, свака земља балканске регије негира повезаност са њом (Ђорић 2024, 76–77). Ипак, постоје покушаји да се постојећа (балканска) друштвена категорија учини позитивнијом кроз хумор и издвајање из контекста, а пример за то су профили на друштвеним мрежама:

Балкански отац (*Balkan Dad*),² Крушевац гето и Американац (*Justus Reid*), што ће бити конкретизовано у наставку рада.

Балкански идентитет се налази на размеђи културног и друштвеног идентитета, где први представља припадност, а други потврђивање те припадности. Дакле, културна идентификација омогућава појединцу „добро функционисање свога ја приступом у једно симболично и виртуелно вечно тело” (Ruano-Borbalan 2009, 12), при чему виртуелно нема савремено дигитално значење, већ се може схватити као нематеријално тело. Остаје нејасно како је балканско нематеријално, културно и идентитетско, тело дефинисано, а то зависи од тога како ми себе видимо кроз друге. Односно, како бисмо дошли до тела сопства (или идентитета) треба „да замислимо како изгледамо у очима других; да замислимо како они процењују то што виде, и да развијемо неки осећај према себи, попут поноса или срама” (Cooley 1902, 152). У овом раду ће највише бити речи о начину на који замишљамо како изгледамо у очима других, на основу доступних података о значењу појмова који се везују за овај простор, као и тумачења релевантних аутора који су се тим питањима бавили. Осећај срама или поноса тумачи се кроз конклюдентне радње, односно кроз поступке који указују на покушаје одбацивања припадности идентитету или, супротно томе, на промовисање одређених културних образаца. Перцепција и самоперцепција се одражавају и у начину на који се говори о Балкану, што показује колики је значај језика као индикатора идентитетских пројекција.

Када је реч о самом имену Балкан и његовим изведеним придевима, у европским језицима срећу се различита вредносна одређења. У немачком, енглеском, италијанском и француском језику та одређења могу ићи од неутралних до пежоративних значења, док у руском језику имају искључиво неутрално значење (Todorova 2006, 95). У српскохрватском, румунском и грчком језику Балкан и његове варијације се користе са емотивним примесам, које могу бити погрдне или неутралне, док у турском и албанском нема погрдних значења (96). Бугарски је једини језик у ком се сем погрдних и неутралних конотација, могу наћи и позитивне,

² Назив профила *Balkan Dad* преведен је као Балкански отац, будући да тај облик више одговара балканском културном контексту него Балкански тата.

тако да балканција и балканика указују на независност, понос, храброст и част (96). Иако тумачење значења и дискурса које се придају одређеним речима може да укаже на залажење и у теорију постструктурализма, овде је циљ показати ретко позитиван контекст реферисања на Балканско полуострво, што је уско повезано са конструисањем негативне слике, која има утицај и на поменути осећај стида или срама.

Марија Тодорова у књизи *Имагинарни Балкан* покушава да докучи како је географски назив (Балканско полуострво) успео „да се преобрази у једну од најснажнијих погрдних етикета у историји” (Todorova 2006, 53). Након Првог светског рата настао је термин балканизација, који се користи као синоним за распарчавање великих територија и формирање нових слабих држава, иако се у тренутку настанка тог појма заправо одвијао процес супротан балканизацији – уједињење у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (96–97). Додатно, балканизација се у међувремену отргла од Балкана и постала синоним за летаргију, корупцију и лоше управљање у ширим светским оквирима (101). Због свега наведеног, Милица Бакић-Хејден (*Milica Bakić-Hayden*) пише о репродукцији оријентализма на Балкану и његовим варијацијама (Bakić-Hayden 2006; видети Said 2008; Fleming 2001). Тај концепт сугерише да се хијерархије моћи не одржавају само на глобалном плану, већ и унутар самог региона, где поједине државе или друштва настоје да се позиционирају као „мање балканска”. Ова динамика утиче на савремене политичке и идентитетске токове, нарочито у контексту европских интеграција и ширих геополитичких односа (Bakić-Hayden 1995, 917–931). Обим овог рада и његови циљеви не дозвољавају шире излагање о оријентализму и његовој репродукцији, те ћемо се, пре бављења онтичким просторима, осврнути на значај заједничке историје, памћења и подређеног положаја у односу на богатије и моћније. Уколико се ослоњемо на пример Ане Миксел (*Anne Muxel*) о породичном памћењу, које опстаје упркос нарушавању заједнице (Ruano-Borbalan 2009, 12),³

³ Пример породичног памћења које опстаје упркос нарушавању заједнице добија посебан значај у светлу распада југословенске државе и пратећих ратова. Међутим, ратови из деведесетих година прошлог века нису једини оружани сукоби у овом региону, управо супротно: „разноликост у погледу мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности је током бурне историје Балкана веома често била узрок настанка

можемо тврдити да чак и у тренутним геополитичким околностима постоји свест о заједничкој историји, са свим пукотинама и дисконтинуитетима, што додатно потврђује постојање балканског (културног) идентитета, односно конективне структуре у којој обитава „заједнички простор искуства, деловања и очекивања [...] који пружа осећај поверења и оријентације” (Assmann, 2005, str. 18 према Stanković i Topalović 2023, 127). Тренутне геополитичке околности су наглашене због различитости у погледу чланства у ЕУ: (1) Хрватска, Бугарска, Румунија, Словенија и Грчка су државе чланице ЕУ, а (2) актери западнобалканске шесторке⁴ се налазе у различитим фазама процеса европских интеграција. Осим тога, постоји разлика у погледу чланства у војним савезима, односно војне неутралности: (1) Грчка, Бугарска, Хрватска,⁵ Румунија, Словенија, Црна Гора, Северна Македонија и Албанија чланице су НАТО савеза (*North Atlantic Treaty Organization*), (2) Косово* због статусних проблема и Босна и Херцеговина услед подела у председништву нису чланице поменутог савеза, а (3) Србија је 2007. године прогласила војну неутралност (видети Bursać 2015). Иако на свест о заједничкој историји, традицији и култури не можемо указати кроз заједничку декларацију или неки сличан вид валидације, можемо признати да се она учитава кроз сличне мотиве у народним песмама и популарној култури, као и кроз реакције на њих.⁶

ОНТИЧКИ ПРОСТОРИ

Како би се одредило шта су онтички простори, потребно је најпре објаснити концепт онтолошке сигурности. Овај појам је развио Роналд Лејнг (*Ronald David Laing*), док га је у социолошки

дизинтегративних процеса који су неретко резултовали ратовима” (Stojadinović i Vukčević 2011, 97–98).

⁴ Важно је нагласити да је Западни Балкан формулисан као засебан регион, са присвојним придевом „западни”, како би се редефинисао однос са нечланицама ЕУ са наведеног простора (Đukanović 2020, 27).

⁵ О утицају уласка Хрватске у ЕУ И НАТО, видети: Rečević 2015.

* Све референце на Косово у овом документу треба да се разумеју у контексту Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација (1999).

⁶ Пример који потврђује изнету тврдњу је радња филма Чија је песма (Peeva 2003).

дискурс увео Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*) (Laing 1960; Ejodus 2017, 24). Према Гиденсу, онтолошка сигурност огледа се у поуздању у сопствени идентитет и у постојаност социјалног и материјалног окружења (Giddens 1991, 92 према Ejodus 2017, 24). Та сигурност се постиже кроз рутинизацију односа са значајним другима (Mitzen 2006, 342). Иако је рутинизација битна компонента онтолошке сигурности и стабилности друштвених односа, она може отежати њихову промену (343), што је значајно у контексту Балканског полуострва. Џенифер Мицен (*Jennifer Mitzen*) истиче да друштвени односи могу бити конфликтни или кооперативни (Mitzen 2006, 343), што применом на посматрани простор, упућује на закључак о доминацији конфликтних образаца. Константни сукоби и распарчавање територија обликовали су перцепцију културног идентитета као заосталог и трибалистичког.

Захваљујући Александру Венту (*Alexander Wendt*) и његовој дистинкцији између физичке и онтолошке сигурности, овај концепт усталио се као предмет истраживања и у науци о међународним односима (Ejodus 2017, 25). Разлика између ова два вида сигурности може довести до сукоба, односно потреба за онтолошком сигурношћу може довести до угрожавања физичке (Mitzen 2006, 342). Уколико се вратимо на сукобе из деведесетих на Балкану, уочићемо да су они настали управо из потребе за очувањем сопственог идентитета у новонасталим околностима, након пада Берлинског зида и краја Хладног рата. Иако у време писања овог рада нема отворених оружаних сукоба, у одређеним ситуацијама, попут предизборних кампања, успешно се користи реторика из деведесетих (Surlić, Lazarević, i Kolarski 2022). Овакво стање нам говори да још увек постоји неки вид онтолошке несигурности који на колективном и државном нивоу води „недоследности, двосмислености и дисонанци у наративима, а у пракси до избегавања и немогућности деловања” (Lupovici 2012 према Rumelili 2014, 2). Заправо, за сукобе у процесу решавања је карактеристична рањивост на распламсавање страхова, а могуће трајно решење подразумева формулисање алтернативних наратива и рутина (193–194). Потенцијални алтернативни пут би се могао наћи у прихватању ширег балканског културног идентитета, уз промену негативне у позитивну перцепцију, како код оних који се са њим идентификују, тако и код значајних других. Добар покушај таквог чињења представља деловање Балканског оца, Крушевац гета и Американца на друштвеним мрежама. Међутим, како би се

то деловање додатно испитало, ваља утврдити да ли се за њихове профиле може тврдити да доприносе онтичком упросторавању балканског идентитета у виртуелном простору?

Онтички простори према објашњењу Ејдуса представљају: „просторна [материјална] проширења колективног сопства која помажу државама да „изолију” инхерентно фрагментисану, оспоравану и контингентну природу својих идентитетских наратива и постигну осећај континуитета у свету” (Ejdus 2017, 24). Он полази од претпоставке да „онтички простори” настају дискурзивним повезивањем идентитета са материјалним окружењем (Ejdus 2020, 264–265). Материјално окружење се повезује са колективним идентитетом кроз: пројекцију (*projection*), интројекцију (*introjection*) и абјекцију (*abjection*) (265).

У овом раду се државе не посматрају као актери који настоје да потврде свој идентитет, будући да балкански идентитет превазилази националне границе. Материјално окружење сагледава се у савременијем контексту, где профили на друштвеним мрежама не представљају механизме онтичког упросторавања, већ контекст/ средину у којој се овај процес одвија, док се само онтичко упросторавање реализује кроз механизме пројекције, интројекције и абјекције.

Пројекција се може разумети као изношење сопства у спољашњи, материјални простор, који функционише попут екрана на који се идентитет свесно уписује (Ejdus 2020, 268 према Leach, 2006: 85). Она означава намерно и планско уписивање идентитетских садржаја у материјално окружење, при чему простор функционише као носилац унапред обликованих симболичких значења. Пример пројекције југословенског идентитета представља изградња зграда Генералштаба у Београду (Ejdus 2017, 30–32).

Интројекција подразумева апсорпцију простора у сам идентитет, најчешће кроз догађаје којима се том простору приписује симболичка вредност, без обзира на њихову историјску (не)тачност (Ejdus 2020, 268 према Leach 2006, 78). Зграда Генералштаба може се узети као пример и у овом случају, с тим што је реч о интројекцији рушевине настале НАТО бомбардовањем у српски идентитет (Ejdus 2017, 32–38).

Абјекција означава одбацивање одређеног простора из наратива сопства, иако он објективно припада том идентитетском оквиру. Пример таквог абјектираног простора јесте Црква

Христа Спаса у Приштини, коју Албанци на Косову и Метохији маргинализују због значења која се приписују њеној градњи, док је српска заједница одбацује због њеног незавршеног и нефункционалног статуса у садашњости (Ejduš 2020).

Уколико се сагледа доступна материјална стварност, не може се јасно идентификовати природно окружење или објекат који представља онтички простор балканског идентитета. Разлози за то су његове спорне границе и негативна перцепција. Због тога, у виртуелном простору, деловањем појединих актера настаје онтичко упросторавање балканског идентитета, који представља процес у оквиру којег се, кроз међудејство пројекције, интројекције и абјекције, идентитетски наративи повезују са одређеним локалитетима. Дакле, онтичко упросторавање се тумачи као стварање средине у којој се врши промена негативне у позитивну перцепцију, кроз прихватање ширег балканског идентитета, чиме се он додатно стабилизује.

Онтичко упросторавање представља важан концепт за аргументацију, јер би тврдња да су профили на друштвеним мрежама онтички простори идентитета имплицира да је група људи која се идентификује са Балканом и балканским идентитетом на одређени начин везана за ове профиле. Повезаност људи, онтичких простора и идентитета сама по себи није спорна. Међутим, овакво схватање би значило да би у случају гашења поменутих профила на друштвеним мрежама дошло до дестабилизације ових колективних идентитета, што није убедљива тврдња. Због тога је оправданије говорити о Балкану као онтичком простору, док профили попут Американца, Крушевац гета и Балканског оца функционишу као механизми којима се идентитетски наративи везују за одређене локалитете. На тај начин, они служе онтичком упросторавању балканског идентитета, а не као онтички простори сами по себи.

Емпиријска анализа: виртуелно онтичко упросторавање балканског идентитета

Загонетка ширег друштвеног значаја садржаја које деле Крушевац гето, Американац и Балкански отац појавила се много раније од концептуализације виртуелних онтичких простора кроз њихов лик и дело, те је управо из тог разлога признато ограничење двоструке херменеутике. Истраживање је спроведно кроз малу

и компаративну анализу два одабрана тикток и једног инстаграм профила у периоду од јануара 2023. године до јануара 2026. године.⁷

Анализа се заснива на квалитативном приступу, који обухвата анализу садржаја и дискурса објављених видео материјала. Јединицу анализе у овом раду представљају појединачни објављени садржаји (видео-записи и пратећи наративи) на проучаваним профилима. Анализа обухвата више десетина објава са сваког профила, одабраних са циљем обухвата различитих типова садржаја карактеристичних за проучавање профиле. Посматрани су начини на које се кроз визуелне и наративне елементе артикулишу представе о Балкану и припадности њему. Поред самог садржаја, за процену онтичког упросторавања балканског идентитета у виртуелном простору извршена је ограничена анализа рецепције публике кроз ангажованост у виду коментарисања.

Аналитички оквир за препознавање механизма онтичког упросторавања заснива се на идентификовању индикатора пројекције, интројекције и абјекције у анализираном дигиталном садржају. Пројекција је препозната у случајевима свесног и позитивног представљања балканских културних образаца, вредности и пракси као пожељних или аутентичних елемената колективног идентитета. Интројекција се идентификује у ситуацијама у којима долази до интернализације балканских културних образаца од стране креатора садржаја или публике, док се абјекција препознаје кроз реакције дистанцирања, одбацивања или негативног вредновања појединих аспеката представљеног балканског идентитета, најчешће у коментарима публике.

Приликом одабира профила и конкретних видео садржаја у обзир су узети показатељи видљивости и популарности профила, као што су број пратилаца, прегледа и дељења садржаја, будући да управо ови елементи указују на ширину досега и потенцијала за пројекцију сопственог идентитета у виртуелном простору. Одабир профила заснива се на њиховој препознатљивости, континуитету објављивања и способности да артикулишу различите аспекте балканског идентитета, како на локалном, тако и на глобалном нивоу. Будући да је реч о квалитативном и интерпретативном истраживању малог обима, налази рада немају претензију

⁷ Инстаграм профил који је анализиран је Крушевац гето, док су тикток профили Американац и Балкански отац.

статистичке репрезентативности, већ аналитичке и илустративне релевантности.

Американац и Балкански отац објављују садржај претежно на енглеском језику, док Крушевац гето највећи део свог садржаја пласира на српском. Садржај Крушевац гета примарно је разумљив публици из Србије, као и говорницима сродних језика у региону, али његова изражена локална обележја подразумевају да поједини сегменти могу остати нејасни чак и публици унутар граница Србије. Иако је реч о локално укорењеном профилу, његов значај превазилази уску заједницу, будући да доприноси видљивости и артикулацији културних образаца. Са друге стране, употреба енглеског језика код Американца и Балканског оца омогућава обраћање широј, транснационалној публици, укључујући и кориснике који не говоре локалне језике. На тај начин се ствара простор за повезивање различитих група, што се може уочити у коментарима, где корисници размењују искуства и препознају заједничке културне елементе.

Американац је током епидемије SARS-CoV-2 вируса своју Тикток каријеру започео певањем балканских хитова, што је привукло овдашње пратиоце (*Blic* 2023). Недуго затим одлучио је да посети Балкан, напустио је посао и продао свој стан (*Blic* 2023), а недавно се на овом простору настанио за стално. На његовим друштвеним мрежама доминирају садржаји који приказују сарадњу, заједништво, добро расположење, забаву и балканску гастрономску понуду, управо оно што га је првобитно и привукло. Његово деловање у сајбер простору отвара врата за артикулисање позитивније слике о балканском културном идентитету.

Крушевац гето је настао са намером приказивања локалног и провинцијског начина живота, али је убрзо стекао ширу популарност. Два креатора садржаја окупљена под именом Крушевац гето су током своје каријере реализовали неколико успешних представа, а имали су прилику и да са Питом Отвејем (*Pete Otway*) сниме неколико епизода серијала Гето ритам и Грејт Британ⁷ у Уједињеном Краљевству, као и да њега угосте у Србији (*Getokrusevac, n.d.*).

⁷ Назив серијала на Јутјубу је написан латиничним писмом у његовом говорном облику (*Geto Ritam i Grejt Britan*), што показује дословно поштовање основног правописног правила у српском језику: „Пиши као што говориш, читај као што је написано.”

Већ при првом сусрету представили су на хумористичан начин традицију сахране на нашем поднебљу, која подразумева и даћу, односно пикник на гробу преминулог (Getokrusevac, n.d.). У секцији коментара, како на конкретно поменутом видео садржају, тако и на многим другим, могу се прочитати поруке подршке, додатна објашњења појединих феномена, али и понос на национални српски и балкански културни идентитет. Ипак, будући да они на Инстаграму имају око 394.000 пратилаца (Getokrusevac, n.d.), много већи домет и значај за овај рад се приписује Балканском оцу који је на Тиктоку окупио више од 2,5 милиона људи (Balkandad, n.d.) и Американцу са 2,1 милионом људи (Reid, n.d.). Према категоризацији популарности инфлуенсера Крушевац гето припада макро инфлуенсерима, док су Балкански отац и Американац мега инфлуенсери (Hawley and Ismail 2024).

Балкански отац, иако рођен у Србији, одрастао је на Новом Зеланду, а затим је услед напредовања у каријери провео неко време у Аустралији. Одрастање у иностранству, са балканским родитељима, инспирисало га је да свету представи типичну балканску породицу, са фокусом на очинску фигуру. Његова популарност препозната је шире од друштвених мрежа, те је јавности постало познато да је „тренирао” Ђоковића, донео срећу Орловима у Риги и представио процес припреме киселог купуса и сарме на аустралијском каналу седам (Stanojčić 2024; B92.net 2025; Kurir Web 2026). Као мега инфлуенсер, током гостовања у емисији *150 минута*, Балкански отац је изјавио да је његов главни циљ промовисање Балкана на најбољи могући начин (*150 minuta* 2023), што значи да је креирање дигиталне персоне балканског културног идентитета било планирано и вешто спроведено.⁸ Његово признање о главном циљу деловања на друштвеним мрежама у потпуности коинцидира са хипотезом о садржају (и профилу) као својеврсној средини за упросторавање онтичког балканског идентитета. Он је балкански идентитет пројектовао на своју дигиталну персону, због чега се деловање Балканског оца може се превасходно тумачити кроз механизам пројекције. Елементи балканског културног идентитета свесно и плански су уписани у његову дигиталну персону, која

⁸ Балкански отац је приликом гостовања у поменутој емисији остао веран својој представи на друштвеним мрежама, те се тако појавио у тренерци, испод које је носио поткошуљу, као прави стереотип балканског оца (*150 minuta* 2023).

функционише као носилац симболичких значења доступних широј публици.

Сличан образац уочљив је и код профила Американца, с тим што се у његовом случају, поред пројекције, може идентификовати и снажан елемент интројекције. Наиме, његово постепено укључивање у балкански културни простор, од иницијалне фасцинације до трајног настајења, праћено је усвајањем културних пракси, вредности и начина живота, који се затим рефлектују у његовом дигиталном садржају. Балкански идентитет се у овом случају не само представља, већ и интернализује, чиме је заправо извршена интројекција. Иако пореклом Американац, апсорпцијом балканских културних образаца, односно идентитета, он ће остати познат као Американац који живи на Балкану.

Крушевац гето, са друге стране, представља пример у коме су присутни елементи пројекције и интројекције, али и абјекције. Пројекција се огледа у намерном истицању локалних културних образаца и стереотипа, док се интројекција може уочити у начину на који публика препознаје и прихвата ове садржаје као аутентичан израз сопственог искуства. Међутим, у појединим реакцијама публике јавља се и дистанцирање од оваквог приказа, уз оцене да је локални сентимент претерано карикан, што указује на присуство абјекције као механизма одбацивања одређених аспеката представљеног идентитета.

Како би неки простор постао онтички, потребно је да буде укључен у колективне наративе о самоидентитету (Ejdus 2017, 28). Будући да се бавимо културним идентитетом простора који није званично дефинисан као балкански, већ је то учињено за потребе овог рада, јако је тешко пратити наративе о самоидентификацији. Уколико би довољан показатељ био популарност на друштвеним мрежама, која се преноси и у реални простор, онда се може рећи да је тај услов испуњен. У супротном, закључује се да проучавани профили за сада представљају средину за онтичко упросторавање балканског идентитета, али не и за потпуно конституисање онтичког простора у виртуелном свету. Разлог за овакав закључак је и тај што немају сви људи приступ интернету, а чак и они који имају, можда не поседују профиле на Тиктоку и Инстаграму или се нису сусрели са проучаваним профилима. Такође, постављеној тези се може приговорити и из угла популарности, зато што је број пратилаца који се узима као довољан за титулу мега инфлуенсера (милион

пратилаца) тек нешто више од шестине становништва Републике Србије, а Балкан смо дефинисали као знатно шири простор.

Посматрано у целини, анализа показује да се виртуелно онтичко упросторавање балканског идентитета не одвија кроз један изолован механизам, већ кроз њихово међудејство. Профили на друштвеним мрежама функционишу као динамички медијатори у којима се идентитет истовремено пројектује, интернализује и, у одређеним сегментима, оспорава. Управо та процесуалност омогућава да се балкански идентитет у виртуелном простору не само репродукује, већ и континуирано реконструише и прилагођава различитим публикама и контекстима.

ЗАКЉУЧАК

Овај рад имао је за циљ да понуди теоријски и емпиријски оквир за разумевање начина на који се балкански идентитет артикулише и одржава у виртуелном простору. За почетак, значајно је узимање виртуелног простора и видео садржаја на друштвеним мрежама као аналитички релевантних у односу на реалне. Разлог за то је што у материјалној стварности не можемо јасно идентификовати простор који се везује за балкански идентитет *per se*.

Полазећи од увида теорије онтолошке сигурности и концепта онтичких простора, рад је направио корак даље, указујући да се у савременим условима дигиталне комуникације процеси везивања идентитета за „простор” не морају нужно одвијати у материјалном окружењу, већ и у виртуелним просторима. Теоријски допринос рада огледа се у одређењу онтичког упросторавања, где се профили (и садржаји) на друштвеним мрежама не тумаче као онтички простори сами по себи, већ као средина и контекст у ком се идентитетски наративи пројектују, интернализују и, у одређеним случајевима, оспоравају. На тај начин, концепт онтичког упросторавања проширен је на домен виртуелног, чиме се отвара могућност његове примене у анализи савремених облика комуникације и културне продукције.

Емпиријска анализа три одабрана профила показала је да се балкански идентитет у дигиталном простору артикулише кроз различите стратегије самопредстављања, које укључују употребу хумора, стереотипа и језичких образаца. У том процесу

уочено је деловање сва три механизма онтичког упросторавања – пројекције, интројекције и абјекције – што указује на динамичну и контингентну природу идентитетских наратива. Посебно је значајно да се ови процеси одвијају у интеракцији са публиком, чије реакције доприносе њиховој стабилизацији, али и оспоравању. У том контексту, балкански идентитет престаје да буде објекат спољне перцепције и постаје процес самопотврђивања унутар нових, виртуелних простора.

На крају, рад указује да се балкански идентитет у виртуелном простору не само рефлектује, већ и активно обликује, чиме се потврђује да дигитални актери и садржаји имају значајну улогу у процесима онтичког упросторавања. У будућим радовима било би вредно испитати да ли се остварени помаци у сајбер простору преливају на стварне друштвене односе. Наиме, виртуелна персона се може разликовати од реалне персоне, зато што сајбер простор пружа могућност људима да буду слободнији него што иначе јесу. Самим тим, иако на друштвеним мрежама постоје коментари подршке, лајкови и велики утицај, не мора значити да ће тако бити и у стварности или да ће утицати на друштвене односе у значајној мери.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Andersen, Jack. 2022. "Archiving, ordering, and searching: search engines, algorithms, databases, and deep mediatization." *Media, Culture & Society*: 1–16.
- Anderson, Benedict. [1983] 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York, London: Verso.
- Areni, Charles. 2019. "Ontological security as an unconscious motive of social media users." *Journal of Marketing Management* 35 (1): 75–96. doi: 10.1080/0267257X.2019.1580306
- Bakić-Hayden, Milica. 1995. "Nesting orientalisms: The case of former Yugoslavia." *Slavic review* 54 (4): 917–931.
- Bakić-Hayden, Milica. 2006. *Varijacije na temu 'Balkan.'* Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I.P. „Filip Višnjić.”
- Balkandad. n.d. *TikTok profile*. Last Accessed on October 21, 2025. <https://www.tiktok.com/@balkandad>

- Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Berchtold, Andre, Christina Akre, Yara Barrense-Dias, Gre'goire Zimmermann, and Joan-Carles Suri's [Berchtold *et al.*]. 2018. "Daily internet time: towards an evidence-based recommendation?" *The European Journal of Public Health* 28 (4): 647–651.
- Bhabha, Homi K. [1994] 2012. *The location of culture*. London: Routledge.
- Blic. 2023. „Amerikanac dao otkaz, prodao kuću i seli se na Balkan: Prvo došao u Srbiju.” 25.06.2023. Poslednji pristup 23. oktobar 2025. <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/amerikanac-dao-otkaz-prodao-kucu-i-seli-se-na-balkan/7p745es>
- Bursać, Dejan. 2015. „Da li se neutralnost kosi sa članstvom u Evropskoj uniji.” *Politika nacionalne bezbednosti* 6 (1): 139–152.
- Butler, Judith. [1990] 2002. *Gender trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
- B92.net. 2025. „Poznati tiktoker pratio Orlove: Doneo im sreću VIDEO.” 29.08.2025. Poslednji pristup 01.04.2026. <https://www.b92.net/zivot/aktuelno/159271/balkan-dad-uzivo-bodrio-orlove/vest>
- Castells, Manuel. [1997] 2011. *The power of identity*. Oxford: Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons.
- Cooley, Charles H. 1902. *Human Nature and Social Order*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Davie, Grace. 1990. "Believing without belonging: is this the future of religion in Britain?" *Social compass* 37 (4): 455–469.
- Dorić, Marija. 2024. „Balkan (i Zapadni Balkan) kao negativni politički pojmovi.” *Nacionalni interes* 47 (1): 73–90. doi: 10.5937/nint47-49319
- Đukanović, Dragan. 2020. *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2020)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ejdus, Filip. 2017. "“Not a heap stones”: material environments and ontological security in international relations.” *Cambridge Review of International Affairs* 30 (1): 23–43.
- Ejdus, Filip. 2020. "Abjection, materiality and ontological security: A study of the unfinished Church of Christ the Saviour in Pristina.” *Cooperation and Conflict* 56 (3): 264–285.
- Erikson, Erik H. [1968] 1994. *Identity: Youth and Crisis*. New York, London: W.W. Norton & Company.

- Fleming, Kathryn E. 2001. „Orientalizam, Balkan i balkanska istoriografija.” *Filozofija i društvo* 18: 11–32.
- Gaya, Anelise Reise, Rodolfo Brum, Keith Brites, Adroaldo Gaya, Letícia de Borba Schneiders, Miguel Angelo Duarte Junior, and José Francisco López-Gil [Gaya *et al.*]. 2023. “Electronic device and social network use and sleep outcomes among adolescents: the EHDLA study.” *BMC Public Health* 23 (1): 919.
- Getokrusevac. n.d. *Instagram profile*. Last Accessed on October 21, 2025. <https://www.instagram.com/getokrusevac>
- Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Bantam Doubleday Dell Publishing Group.
- Hall, Stuart. [1994] 2015. “Cultural Identity and Diaspora.” In *Colonial discourse and post-colonial theory*, eds. Patrick Williams and Laura Chrisman, 392–403. London: Routledge.
- Hawley, Michelle, and Kaya Ismail. 2024. “Types of Social Media Influencers: Mega, Macro, Micro and Nano.” *CMSWIRE*. 03.10.2024. Last Accessed on October 23, 2025. https://www.cmswire.com/digital-marketing/social-media-influencers-mega-macro-micro-or-nano/?utm_source
- Kurir Web. 2026. „OVO JE MILOŠ, NAŠA INTERNET SENZACIJA U AUSTRALIJI! On je Balkandad i prati ga 4 miliona ljudi! Uživo uvijao sarme na njihovoj TV, a sa njim i voditeljka! VIDEO.” 19.03.2026. Poslednji pristup 01.04.2026. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/9943692/ko-je-srbini-milos-nedeljkov-balkan-dad-kog-prati-4-miliona-ljudi>
- Kisić-Merino, Pasko. 2025. “LiebesraumSocial media as a space for the ontological (in)securitisation of the far-right.” *Journal of Digital Social Research* 7 (3): 67–89.
- Laing, Ronald David. 1960. *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. London: Penguin Books.
- Lowndes, Vivien, David Marsh, and Gerry Stoker. 2018. “Introduction.” In *Theory and Methods in Political Science*, eds. Vivien Lowndes, David Marsh and Gerry Stoker, 1–17. London: Palgrave Macmillan.
- Lyman, Peter, and Brewster Kahle. 1998. “Archiving digital cultural artifacts.” *D-lib Magazine* 4 (7).
- Mihić, Vladimir. 2009. „Da li smo i mi Evropljani? Povezanost i korelati evropskog i nacionalnog identiteta.” *Psihologija* 42 (2): 203–220.

- Mitzen, Jennifer. 2006. "Ontological security in world politics: State identity and the security dilemma." *European journal of international relations* 12 (3): 341–370.
- Omerović, Selma. 2021. „Virtuelni (online) identiteti i motivi mladih za korišćenje društvenih mreža.” Magistarski rad. Univerzitet u Sarajevu: Fakultet političkih nauka.
- Parsons, Craig. 2018. "Constructivism and Interpretive Theory." In *Theory and Methods in Political Science*, eds. Vivien Lowndes, David Marsh and Gerry Stoker, 75–92. London: Palgrave Macmillan.
- Peeva, Adela. 2003. *Whose Is This Song?* Documentary film. Bulgaria: Adela Media Film Production.
- Rečević, Tijana. 2015. „Uticaj hrvatskog ulaska u NATO i Evropsku uniju na bezbednost Balkana.” *Politika nacionalne bezbednosti* 6 (1): 119–138.
- Reid, Justus. n.d. *TikTok profile*. Last Accessed on October 21, 2025. https://www.tiktok.com/@justus_reid
- Ruano-Borbalan, Žan-Klod. 2009. „Igradnja identiteta.” U *Identitet (i): pojedinac grupa, društvo*, prir. Katrin Halpren i Žan-Klod Ruano-Borbalan, 5–16. Beograd: CLIO.
- Rumelili, Bahar. 2014. *Conflict resolution and ontological security: peace anxieties*. London: Routledge.
- Said, Edvard. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Schatzki, Theodore R. 1991. "Spatial ontology and explanation." *Annals of the Association of American Geographers* 81 (4): 650–670.
- Skågeby, Jörgen. 2015. "Interpreting online discussions: Connecting artifacts and experiences in user studies." *Interpreting* 20 (1): 115–129.
- Smit, Entoni. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Smith, Anthony D. 1992. "National identity and the idea of European unity." *International affairs* 68 (1): 55–76.
- Stanković, Đurica, i Milica Topalović. 2023. „Značaj kulture pamćenja za izgradnju kolektivnog identiteta i ontološke bezbednosti.” *Politička misao* 60 (3): 123–145.
- Stanojčić, Nemanja. 2024. „Đoković našao novog trenera: isplivao snimak, "Balkanski ćale" ga sprema za kraj sezone!” *Mondo*. 19.09.2024. Poslednji pristup 01.04.2026. <https://mondo.rs/Sport/Tenis/a1978398/balkandad-trenira-novaka-djokovica.html>

- Stojadinović, Miša, i Dejana Vukčević. 2011. „Problem očuvanja identiteta na Balkanu.” *Nacionalni interes* 10 (1): 87–100.
- Surlić, Stefan, Andrijana Lazarević, i Ljiljana Kolarski. 2022. „Integracija vs Suverenizacija. „Otvoreni Balkan” u okvirima statusnih i identitetskih sporova.” *Srpska politička misao* 77 (3): 57–78.
- Tajfel, Henri, and Joh Turner. 2004. “The social identity theory of intergroup behavior.” In *Political psychology: Key Readings*, eds. John T. Jost and Jim Sidanius, 276–293. New York: Psychology Press.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Turkle, Sherry. [1997] 2011a. *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon and Schuster.
- Turkle, Sherry. 2011b. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- UNICEF. n.d. „Internet and Digital Technology Use among Children and Youth in Serbia: Overview of EU Kids Online Survey Results.” Last Accessed on October 15, 2025. <https://www.unicef.org/serbia/en/internet-and-digital-technology-use-among-children-and-youth-serbia>
- Wartofsky, Marx W. 1979. *Models: Representation and the scientific understanding*. Dordrecht, Boston, London: D. Reidel Publishing Company.
- 150 minuta. 2023. „Kako Balkanci slave novogodišnje i božićne praznike?” YouTube. 29.12.2023. Last Accessed on October 21, 2025. https://www.youtube.com/watch?v=v_N1wcyYuKg

*Ivana Vlašković***Institute for Political Studies, Belgrade*

ONTIC SPACING OF BALKAN IDENTITY IN VIRTUAL SPACE**

Resume

The research examines the ontic spacing of Balkan identity in the virtual sphere by analysing the digital domain, specifically selected social media profiles and their content. The main research question is: can virtual spaces, when treated analytically alongside physical ones, participate in the constitution of ontic spaces that articulate and stabilise identity patterns? The central hypothesis is that certain online profiles and forms of symbolic representation not only reflect existing cultural characteristics but also contribute to their further transmission and shaping; therefore, they can serve as an environment for the ontic spacing of Balkan identity. The research context is grounded in contemporary trends on social media, which are increasingly entering the field of political science and becoming an important resource for understanding collective identities. The paper analyses specific examples, such as the profiles *Balkan Dad* and *Justus Reid*, which predominantly produce content in English, as well as *Kruševac Geto*, whose content is more locally oriented but resonates with a significant audience. Through humour, stereotypes, language, and local cultural patterns, these profiles articulate a recognisable Balkan code and achieve broad social visibility. The conclusion is that the analysed profiles do not constitute ontic spaces in themselves; rather, given their popularity, they function as virtual spaces within which the ontic spacing of Balkan identity unfolds. In this way, such content transcends the realm of entertainment and becomes

* Email address: ivana.vlaskovic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0006-0778-7653.

** This manuscript was presented at the conference “Perspectives of Political Science in Contemporary Society IV,” held on 4–5 December 2025 and organized by the Institute of Political Studies, Belgrade.

a relevant indicator of the Balkans' cultural and identity positioning in the digital environment.

Keywords: ontic spacing, ontic spaces, identity, Balkans, social media, virtual spaces.

Никола Лазих*

Институт за политичке студије, Београд

Габријела Грујић**

*Факултет за образовање учитеља и васпитача,
Универзитет у Београду*

МУЗИКА КАО ИНСТРУМЕНТ КОНСТРУКЦИЈЕ И АРТИКУЛАЦИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Предмет овог рада јесте анализа улоге музике у конструисању, артикулацији и репродукцији националног идентитета, док је циљ истраживања да се испита на који начин различити музички облици и праксе доприносе јачању осећаја националне припадности и очувању културног континуитета у Републици Србији. У раду се полази од становишта да национални идентитет није искључиво производ политичких институција, већ се обликује и посредством културних симбола, традиције, колективног памћења и различитих облика културне репрезентације, међу којима музика заузима значајно место. У теоријском делу рада анализирају се релевантни теоријски приступи који указују на значај и улогу музике у обликовању колективне припадности, одржавању националне свести и очувању културног континуитета. Емпиријски део рада заснива се на квантитативном теренском истраживању спроведеном 2026. године на репрезентативном узорку од 1.000 пунолетних

* Имејл адреса: nikola.lazic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0005-9965-4059.

** Имејл адреса: gabrijela.grujic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2083-5606.

грађана Републике Србије. Истраживањем су обухваћени ставови испитаника о значају музике у формирању националног идентитета, емоционалном односу према државној химни, музичким жанровима који највише подстичу осећај националне припадности, друштвеним контекстима у којима се овај осећај најинтензивније испољава, као и функцијама које музика има у процесу изградње и очувања националног идентитета. Резултати истраживања показују да испитаници највећи значај придају традиционалној народној музици, државној химни и родољубивим песмама, док се осећај националне припадности најчешће повезује са породичним окупљањима, слушањем државне химне и спортским догађајима. Највећи број испитаника препознаје очување традиције као најзначајнију функцију музике, што потврђује да музика у савременом српском друштву представља важан културни ресурс у процесима обликовања, очувања и репродукције националног идентитета.

Кључне речи: музика, национални идентитет, традиција, културно наслеђе, колективно сећање.

УВОД

Национални идентитет представља један од најзначајнијих облика колективног идентитета, јер омогућава појединцима да развију осећај припадности заједници коју повезују заједничка историја, култура, традиција, језик и систем вредности. Иако се његово формирање најчешће доводи у везу са политичким, историјским и институционалним процесима, национални идентитет се обликује и одржава посредством културних пракси кроз које се преносе заједнички симболи, вредности и колективно сећање. У том контексту, музика представља важан симболички културни ресурс који доприноси националној интеграцији, јачању осећаја припадности, очувању културног наслеђа и испољавању националног идентитета. Као универзални облик културне комуникације, она не само да преноси емоције и вредности већ и посредује у обликовању представа о заједничком пореклу, историјском искуству и колективној припадности.

Историјски посматрано, музика је имала значајну улогу у развоју и обликовању националне свести и јачању друштвене кохезије. Националне химне, традиционалне народне песме, родољубиве композиције, духовна музика и различити облици музичког стваралаштва временом су постали препознатљиви симболи националних заједница, омогућавајући појединцима да кроз заједничко музичко искуство развијају осећај припадности и заједништва. Међутим, савремени, процеси глобализације, дигитализације и интензивне културне размене отварају питање да ли музика и данас има исту улогу у обликовању националног идентитета као у претходним историјским периодима или се њене друштвене и културне функције мењају под утицајем савремених друштвених околности и нових културних токова. За основни предмет овог рада одредили смо анализу улоге музике у конструкцији и артикулацији националног идентитета, док је циљ рада да се, кроз анализу релевантних теоријских приступа и резултата спроведеног емпиријског истраживања, испита на који начин музика доприноси јачању осећаја националне припадности, очувању културног наслеђа и репродукцији националног идентитета. Посебна пажња посвећена је перцепцији музике као елемента националног идентитета, емоционалном односу према државној химни, музичким жанровима који највише подстичу осећај националне припадности, ситуацијама у којима се та припадност најинтензивније испољава, као и функцијама које музика има у процесу очувања и јачања националног идентитета.

Рад је конципиран у два међусобно повезана дела. У првом делу разматрају се најзначајнији теоријски приступи који објашњавају однос музике, културе и националног идентитета, док је други део посвећен анализи резултата спроведеног емпиријског истраживања. Повезивањем теоријске анализе и емпиријских налаза настоји се пружити целовитији увид у значај музике као културног ресурса у обликовању, очувању и јавној артикулацији националног идентитета у савременом српском друштву.

ТЕОРИЈСКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА

Према етносимболичком приступу, национални идентитет није искључиво последица политичких или економских процеса, већ се темељи на заједничком систему симбола, митова, колективног

сећања, вредности и традиције. Управо ови елементи обликују колективну свест, обезбеђују осећај историјског континуитета и омогућавају припадницима заједнице да сопствени народ доживе као јединствену историјску и културну целину. Из тог разлога разумевање националног идентитета подразумева анализу симболичког и културног простора једне заједнице, а не само њених политичких институција (Smith 2009, 25). У том контексту, Ентони Смит посебно истиче улогу културног стваралаштва у процесу обликовања националне свести. Према његовом схватању, уметници, писци и композитори одиграли су пресудну улогу у обликовању националне свести, јер су апстрактну идеју нације претворили у препознатљиве културне облике. Кроз музику, књижевност, сликарство и друге видове уметничког изражавања они су оживљавали историјске личности, митове, симболе и колективна сећања, чиме су национални идентитет учинили емотивно блиским и доступним широј јавности. На тај начин уметност није само одражавала национални идентитет већ је активно учествовала у његовом конструисању и учвршћивању (Smith 2009, 87). Из таквог схватања произлази да је национални идентитет динамична, а не статична категорија. Његова трајност почива на способности заједнице да посредством митова, симбола, традиције и различитих културних пракси непрестано обнавља колективно памћење и изнова тумачи сопствену прошлост. Управо захваљујући том процесу културне репродукције, свака генерација поново успоставља осећај заједничког порекла, историјске повезаности и припадности националној заједници (Smith 1999, 18).

Бенедикт Андерсон додатно развија идеју да се нација одржава захваљујући заједничким симболичким представама које њени припадници деле. Док Смит тежиште ставља на митове, традицију, колективно памћење и културно наслеђе као темеље националног идентитета, Андерсон објашњава механизме посредством којих ови симболички садржаји производе осећај припадности националној заједници. Према његовом схватању, нација није заснована на непосредним личним односима њених припадника, већ представља „замишљену заједницу” у којој појединци, иако се међусобно не познају, себе доживљавају као део исте политичке и културне целине. Тај осећај заједништва настаје кроз учешће у заједничком симболичком простору, који ствара свест о заједничкој историји, припадности и колективној судбини (Anderson 2006, 23–24). У

том контексту, Андерсон национализам посматра пре свега као културни феномен, а не искључиво као политичку идеологију. Његова снага произлази из способности да појединцима обезбеди осећај историјског континуитета, припадности и заједничке судбине, што објашњава трајност националног идентитета и његову снажну мобилизацијску моћ (Anderson 2006, 141–143). Посебан значај аутор придаје језику који, према његовом мишљењу, има јединствену способност да обликује ове замишљене заједнице, јер омогућава стварање осећаја заједништва међу људима који се никада нису срели. Као илустративан пример наводи заједничко извођење националне химне и других колективних песама, током којег непознати појединци истовремено изговарају исте речи и певају исту мелодију. У том тренутку национална заједница добија своју симболичку потврду, док заједничко музичко искуство учвршћује осећај припадности и колективног идентитета (Anderson 2006, 145).

Надовезујући се на Андерсоново схватање нације као замишљене заједнице која се одржава посредством заједничких симбола и културних пракси, Ерик Хобсбаум указује да модерне нације своје симболе, ритуале и церемоније не преузимају искључиво из далеке прошлости, већ их често свесно обликују и институционализују како би створиле утисак историјског континуитета. Управо кроз понављање симболичких пракси нове традиције стичу легитимитет и постепено постају прихваћене као аутентичан део националног наслеђа, иако су настале у савременом политичком и друштвеном контексту. Хобсбаум посебно истиче да периоди убрзаних друштвених промена стварају потребу за новим облицима колективне интеграције. У таквим околностима државе и политички актери развијају симболе, јавне свечаности и ритуале који доприносе јачању осећаја заједништва, лојалности и припадности. Значај ових пракси не произлази из историјске старости, већ из способности да обликују колективни идентитет и учврсте друштвену кохезију (Hobsbawm 1992). У том контексту, националне химне, јавне свечаности, заставе и други државни симболи постали су део ширег процеса конструисања националних традиција крајем XIX и почетком XX века. Њихова улога није била искључиво церемонијална, већ пре свега интегративна, јер су кроз своју масовну и институционализовану употребу доприносили изградњи заједничког идентитета и јачању лојалности према

националној држави. Из те перспективе, музика, а нарочито национална химна, постала је један од највидљивијих носилаца симболичке репрезентације нације (Hobsbawm 1992, 282).

Док Хобсбаум пажњу усмерава на процес институционализације симбола и традиција као механизма изградње националног идентитета, Стјуарт Хол тежиште помера ка начину на који се значења тих симбола непрестано производе и преобликују у процесима културне репрезентације. Полазећи од конструктивистичког схватања идентитета, Хол одбацује разумевање културног идентитета као непроменљиве и унапред дате категорије, истичући да се он континуирано обликује у зависности од историјских, друштвених и културних околности. Из такве перспективе, различити облици културног изражавања, укључујући и музику, могу се разумети као простори у којима се идентитет не само изражава, већ и производи и непрестано преобликује (Hall 1990, 223). У складу са тим, Хол културни идентитет не тумачи као повратак непромењеном пореклу, већ као резултат непрекидног дијалога између прошлости и садашњости. Наиме, према његовом схватању, идентитет се конституише посредством сећања, наратива, митова и различитих облика културне репрезентације, при чему прошлост нема фиксно и непроменљиво значење, већ се њен смисао непрестано изнова обликује у складу са савременим друштвеним и културним околностима. Из тог разлога, културне праксе, а међу њима и музика, имају значајну улогу у обликовању, преношењу и преиспитивању колективне припадности и културног идентитета (Hall 1990, 226).

Након разматрања улоге културних симбола и процеса репрезентације у обликовању националног идентитета, значајно је указати и на специфичности музике као посебног облика културног изражавања. У том контексту, Теодор Адорно полази од становишта да музика истовремено поседује универзални карактер и националне особености. Њена универзалност произлази из чињенице да музички језик превазилази језичке и националне границе, али се њено потпуно разумевање не може одвојити од културног и националног контекста у коме је настала. Национални елементи, према Адорну, не представљају спољашњи украс музичког дела, већ његову суштинску естетску компоненту, због чега се значење музичког израза у потпуности може разумети тек у оквиру националне културе из које произлази. Универзалност музике,

према томе, не настаје потискивањем националних особености, већ њиховим преображавањем у уметничку вредност која превазилази локалне оквири (Adorno 1976, 156–157). Анализирајући развој националних музичких школа током XIX века, Адорно истиче да је музика постепено постала једно од најважнијих средстава представљања и афирмације националних заједница. Док је у ранијим историјским периодима национални елемент представљао израз аутентичног културног искуства, са развојем модерних нација се све више претварао у идеолошки инструмент којим се наглашавају националне разлике и политички интереси. На тај начин национална музика престала је да буде само израз културне посебности и постала средство конструисања колективне свести, док су музички стилови и композиције попримили улогу симбола националног идентитета и политичке припадности (Adorno 1976, 163).

Полазећи од Адорновог становишта о двострукој природи музике као универзалног уметничког језика и носиоца националних особености, савремени аутори додатно наглашавају њену друштвену функцију у процесима конституисања идентитета. У том контексту, Томас Турино истиче да музика не представља само облик уметничког изражавања, већ и значајан друштвени ресурс посредством којег појединци и заједнице обликују, изражавају и учвршћују осећај припадности. Према његовом мишљењу, музичке праксе омогућавају повезивање индивидуалних искустава са колективним идентитетом и имају важну улогу у изградњи друштвене интеграције и заједништва. Посматрано из те перспективе, музичко учешће превазилази оквир естетског доживљаја, будући да кроз заједничко извођење омогућава развој осећаја међусобне повезаности и припадности. Заједничко музичко искуство стога функционише као механизам социјалне интеграције који истовремено обликује и индивидуалне и колективне облике идентитета (Turino 2008, 2–5). Турино додатно наглашава да музика делује као један од највидљивијих симболичких показатеља групне припадности. Одређени музички стилови, жанрови и начини извођења временом постају препознатљиви знаци друштвених група, јер кроз њих заједнице изражавају своје вредности, историјско искуство и колективни идентитет. Идентитет се, стога, не испољава искључиво кроз вербалне или политичке форме, већ и кроз музичке праксе које функционишу као симболички маркери

групне припадности. Турино истиче да музика има способност да истовремено изражава постојеће идентитете и да обликује нове облике колективне припадности. Због тога музичке праксе, према његовом схватању, нису само одраз друштвених односа, већ представљају активан механизам посредством којег се идентитети артикулишу, преговарају и јавно представљају (Turino 2008, 107).

Турино своју анализу усмерава ка национализму као специфичном облику колективне идентификације. Он указује да национализам не преузима локалне музичке традиције само ради њиховог очувања, већ зато што оне представљају симболе који омогућавају да се апстрактна идеја нације испуни емоционалним значењем. Управо зато традиционална музика, игра и други културни обрасци постају кључни ресурси у процесима изградње националног идентитета, јер стварају осећај заједничке припадности и континуитета. У том оквиру, национализам се не може посматрати као супротност космополитизму, већ као феномен који се развија унутар ширих транснационалних културних токова. Националне елите користе музичке и друге културне праксе како би повезале локалне традиције са националним пројектом, при чему музика постаје средство интеграције различитих друштвених група и посредник између локалног наслеђа и ширег националног оквира, као и средство интеграције различитих друштвених група (Turino 2000, 14–16).

Туриново разумевање музике као друштвеног ресурса који омогућава конституисање и артикулацију колективних идентитета, поједини аутори додатно проблематизују саму категорију *националне музике*, указујући на њену друштвену и политичку условљеност. У том контексту, Вонг истиче да оно што се у једном друштву означава као *национална музика* није унапред дато, већ представља резултат сложених друштвених и политичких процеса у којима различите друштвене групе настоје да сопствене музичке праксе представе као најверодостојнији израз националног идентитета. Начин на који се одређени музички жанрови укључују или искључују из националног музичког канона истовремено открива доминантне представе о томе ко припада нацији и како се она замишља. Национални музички симболи, стога, не одражавају хомогену националну културну целину, већ представљају простор у којем различите друштвене групе артикулишу сопствене визије националне припадности. Због тога музика не функционише само

као средство представљања нације, већ и као механизам кроз који се преговара о националном идентитету, друштвеним хијерархијама и културној припадности (Wong 2012, 4–9).

Сличну перспективу, али са нагласком на просторну димензију музичке праксе, развија Бејкерова која истиче да музика није само облик културне производње, већ и средство кроз које се обликују индивидуални и колективни идентитети у конкретним друштвеним и просторним контекстима. Наиме, музичке праксе повезане су са конкретним просторима у којима настају и изводе се, при чему градови представљају места у којима се формирају заједнице, развија осећај припадности и стварају симболичка значења која превазилазе искључиво економску улогу музике. На тај начин музика постаје важан елемент конструисања колективних идентитета, јер повезује културне, друштвене и просторне димензије колективног живота (Baker 2019, 21). Историјску димензију ових процеса илуструје Гутвирт показујући да музика у Шпанији XV века није представљала само уметнички или литургијски израз, већ и важан симбол етничког и верског идентитета. У контексту инквизиције, извођење јеврејских песама и литургијских мелодија ван богослужбеног окружења добијало је ново значење, јер је постајало средство очувања културног сећања и испољавања припадности заједници. На тај начин музика је превазилазила своју религијску функцију и постајала средство артикулације колективног идентитета у условима политичког и верског притиска (Gutwirth 1998, 177).

У наставку ових приступа који музичке праксе посматрају као простор артикулације и преговарања колективних идентитета, Болман проширује аналитички фокус на ритуалне и транснационалне контексте музичког искуства, посебно у оквиру ходочашћа. Он истиче да ходочашће није могуће замислити без музике, јер управо музичке праксе дају смисао и структуру самом путовању. Песме, молитве и други облици музичког изражавања не представљају само пратеће елементе ходочашћа, већ кључни медијум кроз који учесници конституишу заједничко искуство, повезују прошлост и садашњост и симболички изражавају припадност одређеној заједници. На тај начин музика постаје средство континуиране репродукције и ритуалне потврде колективног идентитета (Bohlman 1996, 376). Према Болману, музика има способност да превазилази политичке и националне границе стварајући простор

сусрета различитих језика, култура и традиција. У том процесу она не само да одражава постојеће друштвене односе, већ активно учествује у њиховом преобликовању, омогућавајући настанак нових облика колективне припадности и симболичко преиспитивање доминантних политичких и националних наратива (Bohlman 1996, 398).

Фабри указује да европска популарна музика није производ савремене глобализације нити искључиво англоамеричког утицаја, већ резултат дуготрајног процеса културних интеракција који траје још од XIX века. Према Фабрију, различите националне музичке традиције непрестано су утицале једна на другу, преузимајући, прилагођавајући и преобликујући музичке обрасце, при чему су управо ти процеси међусобних утицаја обликовали савремене музичке идентитете у Европи. Музички идентитети се, стога, не могу разумети као стабилне и затворене категорије, већ као динамични резултат сталних процеса имитације, адаптације и креативног укрштања различитих музичких култура. На тај начин нови жанрови и стилови настају не само кроз очување националних особености, већ и кроз њихово континуирано преиспитивање у контакту са другим музичким традицијама (Fabbri 2017, 118–124).

Фабријево разумевање музике као резултата дуготрајних процеса културне размене и хибридизације, у којима се музички идентитети континуирано преобликују кроз утицаје, имитације и адаптације, пружа основу да се анализа даље усмери ка питању начина на који се у оквиру тих процеса формирају симболичке границе, културне хијерархије и односи моћи. Управо у том смислу, Перковић указује да музичко стваралаштво не треба посматрати искључиво као естетске творевине, већ и као просторе у којима се обликују и репрезентују односи између сопственог и другог, центра и периферије, као и различити облици културног идентитета. Полазећи од постколонијалних студија и концепта балканизма, ауторка показује да музичке репрезентације учествују у конструисању колективних представа о националној и културној припадности, као и у обликовању симболичких граница између заједница (Perković 2017, 75). Мирјана Веселиновић-Хофман указује да музика никада не постоји изван друштвеног контекста, већ истовремено представља естетску и друштвену категорију. Као део ширег система вредности и идеологија, она може да афирмише, преиспитује или посредно обликује друштвене процесе,

због чега постаје важно средство артикулације колективних идеја и друштвених промена. Ауторка истиче да је музика, због своје истовремене естетске и друштвене природе, подложна политичкој инструментализацији. Политички системи могу да усмеравају музичко стваралаштво фаворизовањем одређених тема, музичких пракси и изражајних средстава која најделотворније преносе пожељне идеолошке и вредносне поруке, чиме музика добија важну улогу у обликовању колективне свести (Veselinović-Hofman 2017, 16–17).

На крају, настава музичке културе представља један од кључних институционалних простора у којем се остварује преношење културног наслеђа и развијање свести о националном идентитету. Кроз упознавање традиционалне народне музике, уметничког стваралаштва домаћих композитора, духовне музике и других облика националне музичке баштине ученици не усвајају искључиво музичка знања и вештине, већ развијају разумевање историјског и културног континуитета заједнице којој припадају. Истовремено, овакав приступ доприноси формирању позитивног односа према културном наслеђу, развоју осећаја припадности и разумевању националног идентитета као дела шире културне и образовне социјализације. У том смислу, настава музичке културе превазилази искључиво естетску функцију и постаје важан чинилац очувања културног памћења и међугенерациског преношења националних културних вредности (Belojica Pavlović i Cicović Sarajlic 2018, 65–66).

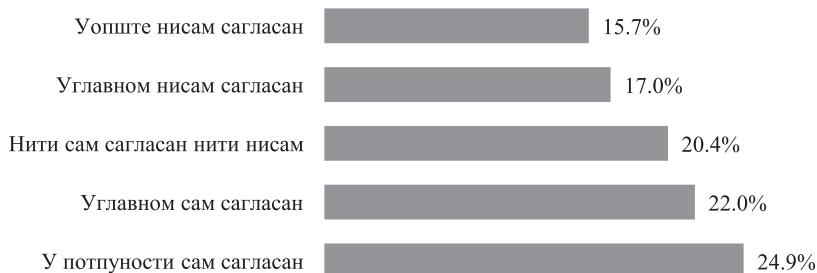
АНАЛИЗА ЕМПИРИЈСКИХ НАЛАЗА

Полазећи од теоријских приступа који музику посматрају као значајан чинилац конструисања, артикулације и репродукције националног идентитета, у емпиријском делу рада настоји се да се испита на који начин грађани Републике Србије перципирају улогу музике у очувању националне припадности, културног наслеђа и колективног памћења. Полазиште истраживања представљају теоријске поставке које национални идентитет тумаче као резултат историјских, културних и симболичких процеса, при чему музика има улогу медијума посредством којег се репродукују заједничке вредности, традиције и осећај припадности.

На основу теоријског оквира издвојено је пет операционалних димензија које обухватају различите аспекте односа музике и националног идентитета. Свака од њих заснива се на појединим теоријским приступима представљеним у претходном делу рада и операционализована је кроз одговарајућа истраживачка питања.

Истраживање је реализовано применом квантитативне методе на репрезентативном узорку од 1.000 пунолетних грађана Републике Србије. Подаци су прикупљени техником теренског анкетног испитивања, док је за њихову обраду примењена дескриптивна статистика и анализа дистрибуције одговора, са циљем испитивања образаца ставова испитаника о улози музике у конструисању и артикулацији националног идентитета.

Графикон 1. У којој мери сте сагласни са тврдњом
Музика је важан део националног идентитета једног народа.

На Графикону 1 приказана је расподела одговора испитаника у односу на тврдњу да је *музика важан део националног идентитета једног народа*. Анализа добијен података показује да испитаници у већој мери препознају музику као важан елемент националног идентитета него што одбацују такву тврдњу. Када се обједине категорије углавном сам сагласан и у потпуности сам сагласан, са наведеном тврдњом сагласно је 46.9% испитаника. Насупрот томе, обједињене категорије уопште нисам сагласан и углавном нисам сагласан чине 32.7% испитаника, док је 20.4% испитаника заузело неутралан став. Добијена расподела одговора указује да у испитиваној популацији преовладава перцепција музике као релевантног елемента националног идентитета, иако готово сваки пети испитаник не заузима јасан став о овом питању.

У контексту српског друштва, добијени налази могу се сагледати у оквиру чињенице да музика традиционално превазилази

оквире искључиво уметничке или забавне функције. Народне песме, традиционалне игре, духовна музика, родољубиве композиције и државна химна представљају важне елементе културног наслеђа кроз које се генерацијама преносе историјско памћење, заједничке вредности и осећај припадности националној заједници. Управо због тога музика у српском културном простору представља један од препознатљивих симбола националног идентитета, чија се улога не исцрпљује у естетском доживљају, већ обухвата културну, образовну и интегративну функцију. Истовремено, податак да је приближно трећина испитаника изразила неслагање, док је петина задржала неутралан став, указује на одсуство потпуног друштвеног консензуса у погледу значаја музике у обликовању националног идентитета. Оваква расподела одговора може се довести у везу са савременим трансформацијама културног окружења, које су обележене процесима глобализације, дигитализације и интензивне изложености глобалним музичким токовима. У таквим околностима музика код дела испитаника све више поприма карактер индивидуализованог културног израза и категорије личног укуса, док се њена функција симбола колективног идентитета делимично релативизује. Истовремено, чињеница да приближно половина испитаника препознаје њен значај у очувању националног идентитета указује да музика и даље задржава статус релевантног културног ресурса у процесима репродукције и испољавања националне припадности у савременом друштву.

Графикон 2. Када чујете државну химну Републике Србије
у којој мери осећате национални понос

На Графикону 2 приказана је расподела одговора испитаника у погледу емоционалног доживљаја државне химне, односно степена у којем њено слушање изазива осећај националног поноса. Резултати показују да код већине испитаника химна има изражен симболички и афективни значај. Када се обједине категорије у *веома великој мери* и у *великој мери*, национални понос приликом слушања химне осећа 48.3% испитаника. Насупрот томе, 34,9% испитаника *уопште не осећа* и у *малој мери осећа* национални понос док слуша државну химну. Категорију неутралног става, односно одговор да приликом слушања државне химне *нити осећају нити не осећају* национални понос, одабрало је 16,8% испитаника.

Оваква расподела одговора указује да државна химна за готово половину испитаника представља снажан национални симбол који подстиче осећај националног поноса и припадности националној заједници. Истовремено, чињеница да је више од трећине испитаника исказало слабо или никакво осећање националног поноса приликом слушања химне, док је сваки шести испитаник заузео неутралан став, указује на различит интензитет емоционалне идентификације са једним од најважнијих државних симбола. Овакав налаз упућује на закључак да, иако државна химна за значајан део грађана и даље представља снажан симбол националног идентитета, њена интегративна и мобилизацијска функција није подједнако изражена код свих испитаника.

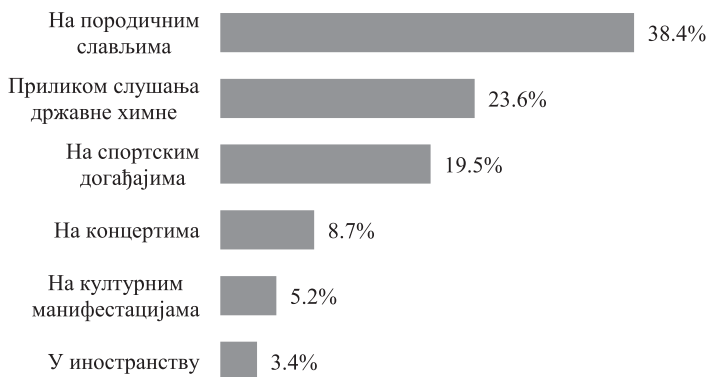
Графикон 3. Која врста музике највише буди осећај припадности Србији

На Графикону 3 приказана је расподела одговора испитаника на питање која врста музике код њих највише буди осећај припадности Србији. Резултати показују да се осећај националне припадности најчешће повезује са традиционалном народном музиком, коју је издвојило 32,4% испитаника. Следе државна химна (16,6%) и родољубиве песме (15,3%), што указује да испитаници националну припадност превасходно везују за музичке форме са израженим историјским, културним и симболичким значењем. Етно музика (10,3%) и староградска музика (9,8%) заузимају средишње место, док су савремени музички жанрови, попут рок музике домаћих извођача (6,1%) и поп музике домаћих извођача (4,3%), знатно ређе препознати као музички изрази националне припадности. Истовремено, 4,3% испитаника навело је да ниједна од понуђених врста музике код њих не буди осећај припадности Србији, док је 0,9% испитаника навело неки други одговор.

Добијени налази показују да традиционалне музичке форме и даље представљају доминантан симбол националне припадности, док савремени музички жанрови имају знатно мању идентитетску улогу. То значи да се у српском друштву национални идентитет и даље превасходно ослања на музичке форме које представљају део културног и историјског наслеђа. Традиционална народна музика вековима је била не само средство уметничког изражавања, већ и важан механизам очувања колективног идентитета и културних образаца. Кроз народне песме, игре и обичаје преносиле су се представе о заједничком пореклу, вредностима, историјским догађајима и националним херојима, због чега она и данас има снажан идентитетски потенцијал. Висока заступљеност државне химне и родољубивих песама додатно потврђује да музика у Србији није само културни производ, већ и важан симбол колективне припадности, који своју најјачу функцију остварује у ситуацијама обележавања државних празника, породичних окупљања, спортских догађаја и других колективних ритуала. Насупрот томе, савремени музички жанрови имају израженију забавну и индивидуалну функцију, због чега их испитаници у мањој мери повезују са националним идентитетом. Овакви резултати потврђују да, упркос процесима глобализације и све већој доступности различитих музичких садржаја, традиционалне музичке форме и даље задржавају централно место у симболичком обликовању и испољавању националне припадности у Србији.

Графикон 4. Ситуације у којима највише осећате повезаност са својом земљом

На Графикону 4 приказана је расподела одговора испитаника о ситуацијама у којима најинтензивније осећају повезаност са својом земљом. Резултати показују да се осећај националне припадности најчешће везује за породична славља (38,4%). На другом месту налази се слушање државне химне са 23,6%, док 19,5% испитаника издваја спортске догађаје као ситуације у којима је осећај припадности најизраженији. Знатно мањи број испитаника овај осећај повезује са концертима (8,7%), културним манифестацијама (5,2%) и боравком у иностранству (3,4%), док је 1,2% испитаника навело неке друге ситуације. Оваква структура добијених одговора указује да се у српском друштву музика као носилац националног идентитета пре свега доживљава у оквиру неформалних и традиционалних друштвених институција, а не искључиво кроз формалне културне или државне механизме. Осећај националне припадности најинтензивније испољава у оквиру породичних окупљања и колективних друштвених догађаја, односно у околностима које карактерише заједничко емоционално искуство и употреба препознатљивих националних симбола. Посебно је значајно што су породична славља издвојена као најчешћи контекст испољавања националне припадности, што упућује на закључак да породица и даље представља један од кључних простора преношења културног наслеђа, традиције и музичких образаца који доприносе очувању националног идентитета. У српском културном

контексту породична окупљања, а нарочито крсне славе, свадбе и друга породична обележавања, представљају простор у којима музика није само вид забаве, већ средство очувања колективног памћења, културног континуитета и међугенерациског преношења националних вредности. Посебан значај у том контексту има српско коло, које као традиционална музичко-плесна пракса симболизује заједништво, припадност и колективни идентитет. Његово извођење на породичним и друштвеним окупљањима не представља само очување фолклорне традиције, већ и активну репродукцију културних вредности и осећаја припадности националној заједници.

Висока заступљеност државне химне и спортских догађаја додатно потврђује да се национални идентитет интензивније испољава у ситуацијама које подразумевају колективно емоционално искуство. Док државна химна представља формални симбол државности и националног јединства, спортски догађаји омогућавају снажну идентификацију са националном заједницом кроз заједничку подршку репрезентацији, при чему музика има важну улогу у стварању атмосфере заједништва и колективне емоционалне мобилизације. Са друге стране, релативно мали значај концерата, културних манифестација и боравка у иностранству указује да испитаници осећај националне припадности не везују превасходно за институционализоване културне догађаје или специфичне животне околности, већ за свакодневне облике друштвеног живота у којима се музика природно интегрише у породичне и колективне ритуале. То нам говори да се у савременом српском друштву музика као инструмент артикулације националног идентитета најуспешније остварује кроз непосредно заједничко искуство и културне праксе које су дубоко укорене у традицији.

Графикон 5. Која је најважнија функција музике у изградњи националног идентитета

На Графикону 5 приказана је расподела одговора испитаника о томе коју функцију музике сматрају најзначајнијом у изградњи националног идентитета. Резултати показују да највећи број испитаника као примарну функцију музике издваја очување традиције (42,7%). Следе подстицање националног поноса (20,8%) и повезивање људи (16,0%), док 11,6% испитаника сматра да је најзначајнија улога музике представљање Србије у свету. Политичку мобилизацију као њену основну функцију издвојило је 2,2% испитаника, 2,1% је навело друге одговоре, док 4,6% испитаника сматра да музика нема значајну улогу у изградњи националног идентитета.

Добијени резултати одражавају специфичности српског друштва, у којем је музика традиционално нераскидиво повезана са народним обичајима и идентитетом. Народне песме, староградска музика, родољубиве композиције и традиционалне игре попут српског кола генерацијама су представљале важне механизме преношења културних и националних вредности. Управо зато испитаници у највећој мери препознају очување традиције као њену примарну функцију, док национални понос виде као природну последицу очувања заједничког културног наслеђа. Чињеница да је повезивање људи трећа по значају функција указује да музика и даље има важну интегративну улогу у српском друштву, посебно у оквиру породичних окупљања, државних празника и спортских

манифестација, где доприноси јачању осећаја заједништва и припадности. Истовремено, релативно мали број испитаника који музици приписује политичку мобилизацију као примарну функцију говори да је она у јавном мњењу пре свега препозната као културни, а не политички ресурс националног идентитета. То указује да се музика првенствено посматра као средство очувања културног континуитета и симбол колективног идентитета, док се њена улога у политичкој сфери препознаје знатно ређе.

ЗАКЉУЧАК

Резултати спроведеног истраживања потврђују да музика представља значајан културни ресурс посредством којег се конструише, артикулише и репродукује национални идентитет. Иако се најчешће посматра као облик уметничког или забавног изражавања, налази указују да њена друштвена функција далеко превазилази естетску димензију. Музика учествује у очувању колективног памћења, преношењу културног наслеђа, јачању осећаја припадности и симболичком повезивању појединаца са националном заједницом. У том смислу, национални идентитет не заснива се искључиво на политичким институцијама, већ и на заједничким симболима, историјским наративима, традицији и културним праксама које омогућавају његово континуирано одржавање и обнављање. У том контексту, музика се издваја као један од значајних симболичких механизма посредством којег се национална заједница потврђује, репродукује и емоционално доживљава. Заједничко извођење националне химне, традиционалних песама, народних игара и других музичких пракси не представља само културни израз, већ и процес у коме се национални идентитет непрестано обнавља и учвршћује.

Емпиријски налази у великој мери потврђују полазне теоријске претпоставке. Скоро половина испитаника препознаје музику као важан елемент националног идентитета, док слушање државне химне код највећег броја испитаника изазива изражен осећај националног поноса. Истовремено, традиционална народна музика, државна химна и родољубиве песме издвајају се као музички облици који најснажније подстичу осећај припадности Србији, што указује да музичке форме са израженим историјским, културним и симболичким значењем и даље представљају најважније носиоце

националног идентитета. Насупрот томе, савремени музички жанрови имају знатно мањи идентитетски потенцијал и чешће се повезују са индивидуалним музичким преференцијама него са артикулацијом колективне припадности. Истраживање је такође показало да се осећај повезаности са Србијом најинтензивније испољава током породичних окупљања, приликом слушања државне химне и на спортским догађајима. Ови налази указују да музика своју најизраженију интегративну функцију остварује у ситуацијама које подразумевају заједничко учешће и снажно колективно емоционално искуство. Породична славља, крсне славе, свадбе и други традиционални облици окупљања представљају просторе у којима се музичким праксама преносе културно наслеђе, друштвене вредности и осећај националне припадности, чиме музика један од основних механизма очувања културног континуитета и међугенерациског преношења националних вредности. У том контексту, музичке праксе не делују само као облик културне репрезентације, већ и као средство изградње друштвене кохезије и учвршћивања осећаја заједничке припадности.

Посебно је значајан налаз да испитаници као најважнију функцију музике издвајају очување традиције, подстицање националног поноса и повезивање људи. Насупрот томе, политичка мобилизација заузима маргинално место, што указује да се у савременом српском друштву музика пре свега доживљава као културни, а не као политички ресурс националног идентитета. То не значи да музика нема политички потенцијал, већ да грађани њену примарну улогу препознају у очувању традиције и културног наслеђа. Истовремено, чињеница да део испитаника није препознао значај музике у обликовању националног идентитета или је заузео неутралан став указује да не постоји потпуни друштвени консензус о овом питању. Такав налаз може се повезати са савременим процесима глобализације, дигитализације и све интензивнијом изложеношћу глобалним музичким токовима, услед којих се музички идентитети све чешће обликују на пресеку националних традиција и транснационалних културних утицаја.

У целини посматрано, резултати истраживања потврђују да музика у савременом српском друштву представља више од облика културне продукције. Она је важан симболички ресурс посредством којег се обликују, одржавају и јавно артикулишу представе о националној припадности, историјском континуитету и

културном наслеђу. Стога се може закључити да музика није пасиван одраз националног идентитета, већ активан чинилац његовог конструисања, очувања и репродукције. Управо кроз музичке праксе национални идентитет добија своју емоционалну, симболичку и културну димензију, што му омогућава да се континуирано обнавља и преноси у савременом друштву.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adorno, Theodor W. 1976. *Introduction to the Sociology of Music*. New York: The Seabury Press.
- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Baker, Andrea. 2019. *The Great Music City: Exploring Music, Space and Identity*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Belojica, Pavlović Biljana, i Dragana Cicović Sarajlić. 2018. „Nacionalno vaspitanje u nastavi muzičke kulture.” Leposavić/Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini – Kosovska Mitrovica, Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposavić i Fakultet umetnosti u Prištini – Zvečan.
- Bohlman, Philip V. 1996. „Pilgrimage, Politics, and the Musical Remapping of the New Europe.” *Ethnomusicology* 40 (3): 375–412.
- Fabbri, Franco. 2017. „Influence, Imitation, and the Reshaping of Identities in European Popular Music.” In *Musical Identities and European Perspective: An Interdisciplinary Approach*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gutwirth, Eleazar. 1998. „Music, Identity and the Inquisition in Fifteenth-Century Spain.” *Early Music History* 17: 161–181.
- Hall, Stuart. 1990. „Cultural Identity and Diaspora.” In *Identity: Community, Culture, Difference*. ed. J. Rutherford, 222–237. London: Lawrence and Wishart.
- Hobsbawm, Eric. 1992. „Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914.” In *The Invention of Tradition*. eds. Eric Hobsbawm and Terence Ranger, 263–308. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perković, Ivana. 2017. „Ambiguity, Mimicry and War: *Alla Turca* in *Contredanse* K 535 by Wolfgang Amadeus Mozart.” In *Musical Identities and European Perspective: An Interdisciplinary Approach*. eds. Ivana Perković and Franco Fabbri, 73–90. Frankfurt am Main: Peter Lang..

- Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Anthony D. 2009. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London: Routledge.
- Turino, Thomas. 2000. „Nationalists, Cosmopolitans, and Popular Music in Zimbabwe.” Chicago: The University of Chicago Press.
- Turino, Thomas. 2008. *Music as Social Life: The Politics of Participation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Veselinović-Hofman, Mirjana. 2017. „What, How, and Why in Serbian Music after the Second World War, in the Light of Ideological-Political Upheavals.” *Muzikologija* 23: 15–29.
- Wong, Ketty. 2012. *Whose National Music? Identity, Mestizaje, and Migration in Ecuador*. Philadelphia: Temple University Press.

Nikola Lazić*

Institute for Political Studies, Belgrade

Gabrijela Grujić**

Faculty of Education - University of Belgrade

MUSIC AS AN INSTRUMENT FOR CONSTRUCTING AND ARTICULATING NATIONAL IDENTITY

Resume

The subject of this paper is an analysis of the role of music in the construction, articulation, and reproduction of national identity. The research aims to examine how different musical forms and practices contribute to strengthening national belonging and preserving cultural continuity in the Republic of Serbia. The study is based on the premise that national identity is not exclusively a product of political institutions but is also shaped through cultural symbols, tradition, collective memory, and various forms of cultural representation, among which music occupies a prominent place. The theoretical section examines relevant theoretical approaches that emphasize the importance of music in fostering collective belonging, sustaining national consciousness, and preserving cultural continuity. The empirical section is based on a quantitative field survey conducted in 2026 on a representative sample of 1,000 adult citizens of the Republic of Serbia. The research examined respondents' attitudes toward the role of music in the formation of national identity, their emotional attachment to the national anthem, the musical genres that most strongly evoke a sense of national belonging, the social contexts in which this feeling is most intensely expressed, and the functions that music performs in the construction and preservation of national identity. The findings indicate that respondents attribute the greatest importance to traditional folk music, the national anthem, and patriotic songs, while the sense of national belonging is most frequently associated with family gatherings, listening to the national anthem, and

* Email address: nikola.lazic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0005-9965-4059.

** Email address: gabrijela.grujic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2083-5606.

sporting events. The majority of respondents identify the preservation of tradition as the most significant function of music, confirming that music represents an important cultural resource in contemporary Serbian society in the processes of constructing, preserving, and reproducing national identity.

Keywords: music, national identity, tradition, cultural heritage, collective memory.

* Овај рад је примљен 6. јула 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јула 2026. године.

Marija Dokić*

Institute for Political Studies, Belgrade

HARMONY: THE ULTIMATE GUIDING FORCE IN THE WORKS OF LAZA KOSTIĆ AND MILUTIN MILANKOVIĆ ON THE EUROPEAN CULTURAL AND POLITICAL STAGE**

Abstract

This paper aims to indicate the key aspects of the intellectual convergence between Laza Kostić (1841–1910) and Milutin Milanković (1879–1958), two central figures of Serbian philosophical and scientific thought. Although they belonged to different disciplines, both thinkers grounded their creative and theoretical work in the classical principle of harmony. They understood the ancient concepts of proportion (analogia) and logos as expressions of cosmic order. By examining selected passages from their writings, the paper highlights how each author explicitly engaged with ancient Greek intellectual heritage: Kostić through his reflections on symmetry, harmony, convergence, and aesthetic structure, and Milanković through his cosmological interpretations shaped by Plato, Aristotle, and Democritus. The analysis demonstrates that harmony functions not merely as a thematic motif but as a shared epistemic and metaphysical framework that informs their understanding of nature and creativity and shapes their intellectual

* Email address: marija.dokic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0004-4159-9491.

** This paper was written within the research activity of the Institute for Political Studies, funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

identity. In this sense, the study situates Kostić and Milanković within a broader classical tradition. It shows how ancient Greek thought served as a generative foundation for Serbian culture, science, and philosophy.

Keywords: harmony, proportion, logos, Laza Kostić, Milutin Milanković, Ancient Greece.

HARMONY AND THE CLASSICAL FOUNDATION

The intellectual trajectories of Laza Kostić (1841–1910) and Milutin Milanković (1879–1958) represent two of the most distinctive expressions of Serbian philosophical and scientific thought. Despite working in different domains, both thinkers shaped their theoretical outlooks through a sustained engagement with classical ideas, which provided them with a stable foundation for interpreting the world: the ancient Greek principle of harmony, understood as the structural and metaphysical order underlying both nature and human creativity. Their engagement with antiquity was neither incidental nor ornamental; it constituted the conceptual matrix through which they interpreted the world. Kostić's reflections on symmetry, proportion, and the principle of convergence reveal a direct dialogue with classical aesthetics, while Milanković's cosmological writings, particularly his meditations on Plato, Aristotle, and Democritus, demonstrate a profound familiarity with ancient scientific and philosophical models. These references are not mere citations but active components of their intellectual architecture.

Harmony, in this sense, becomes more than a thematic motif: it emerges as a shared epistemic horizon through which both authors articulate the relationship between idea and reality, cosmos and thought, proportion and meaning, convergence and legacy. The classical legacy they inherit is not static, but it is reinterpreted and woven into the fabric of their respective disciplines. By tracing the presence of ancient Greek concepts, such as *analogia*, *logos*, symmetry, cyclicity, and cosmic order, this paper examines how Kostić and Milanković develop parallel yet distinct visions of harmony as a principle that governs both the universe and the creative act. Their works reveal a convergence that is neither accidental nor superficial, but rooted in a common intellectual

lineage that shaped their understanding of knowledge and the structure of reality.

The sociopolitical landscape of the 19th century was marked by the emergence of harmony as a distinct affirmation of the spirit within cultural and intellectual life. This concept functioned simultaneously as a form of resistance to disorder and as a confirmation of the enduring presence of the idea within reality. Harmony appeared at the outset as a continuation of the classical notion that ideas possess a spiritual reality expressed through the works of thinkers who oppose fragmentation and strive to articulate order. In this sense, harmony shaped the intellectual atmosphere of 19th-century Serbia, where the transmission of knowledge was closely tied to the ideal of a balanced and meaningful cosmos. While Laza Kostić perceived harmony primarily through aesthetic structure and the principle of crossing, Milutin Milanković recognised it in the mathematical regularities of celestial mechanics. Both thinkers drew inspiration from the legacy of ancient Greece, whose ontological premise, that being becomes intelligible through order and proportion, served as a silent foundation for their work. The European cultural framework provided the external context, but the expression of harmony emerged as an internal resonance of spirit, articulated through their respective contributions. Where modernity introduced conceptual dissonance, both authors responded by reaffirming the classical conviction that reality possesses an underlying structure that can be understood and expressed.

Both thinkers drew inspiration from the conceptual models of ancient Greek science and philosophy, which provided the structural framework for their reflections.

The European framework serves as the external structure, while the expression of harmony manifests as the spirit's resonance, defined through their works. In periods of conceptual fragmentation, both authors responded by reaffirming the classical conviction that reality possesses an underlying structure, enabling them to collectively weave a comprehensive whole: the entirety of Serbian identity, shaped through the redefinition of thought and scientific parameters, yet immortalised in ancient frameworks of balance, proportion, and the singular essence of spirit.

THE GREEK INTELLECTUAL LINEAGE

When referring to Kostić and Milanković, the initial classical association that arises is their position within a broader intellectual tradition shaped by ancient Greek thought. Although they approached knowledge from different disciplinary angles, both thinkers consistently returned to classical models as the conceptual foundation of their work. This orientation is not merely thematic; it reflects a deliberate engagement with the ancient understanding of logos, proportion, and cosmic order as the structural principles governing both nature and thought.

In the classical tradition, logos denotes the rational structure of the world, the principle that renders the cosmos intelligible. Analogia, or proportion, expresses the relational harmony through which this structure becomes perceptible. These concepts form the backbone of Greek cosmology, from the Pythagorean notion of numerical harmony to Plato's account of the world-soul in the *Timaeus* and Aristotle's insistence on order as the condition of knowledge. Both Kostić and Milanković explicitly draw upon these ideas. Kostić's reflections on symmetry and the principle of convergence echo the classical conviction that form and meaning arise from proportionate relations. Milanković, in turn, invokes Plato, Aristotle, and Democritus in his cosmological writings, interpreting celestial mechanics through the lens of ancient philosophical models.

This classical lineage is not an abstract reference but a living framework within their work. Kostić's philosophical essays reveal a sustained dialogue with Greek aesthetics, particularly in his insistence that harmony and symmetry are complementary expressions of the same underlying principle. Milanković's *Through Distant Worlds and Times* demonstrates his familiarity with ancient scientific thought, especially in his reflections on the mathematical regularities of the cosmos. For both thinkers, antiquity functions as a conceptual reservoir – a source of categories through which they articulate their own visions of reality.

By situating their thought within this lineage, it becomes evident that harmony is not simply a motif they share but a classical inheritance that shapes their intellectual identities. Their engagement with Greek models enables them to reinterpret modern scientific and philosophical questions within a framework that emphasises order, proportion, and the intelligibility of the world. In this sense, the classical tradition does not

merely inform their work; it structures the very horizon within which their ideas unfold.

Both thinkers consistently articulate harmony as a central conceptual principle within their respective disciplines. Yet the question remains: how did this principle acquire such formative significance in their intellectual worlds? For Kostić, harmony emerges from his sustained engagement with classical categories, which he interprets through the lens of symmetry, proportion, and the principle of convergence. His philosophical discourse does not merely reference antiquity but reconstructs its conceptual vocabulary in a distinctly modern framework. Milanković, by contrast, encounters harmony through the mathematical structure of the cosmos; the regularity of celestial motion provides him with a concrete model through which ancient ideas become scientifically meaningful. In his reflections, classical thought is not evoked through imagery but through the recognition that the order of nature corresponds to the order of reason. In this way, both thinkers transform harmony into a methodological orientation: for Kostić, it becomes a principle of form and meaning; for Milanković, a key to understanding the intelligibility of natural laws. Their approaches differ, yet both reveal how classical concepts can be reinterpreted as foundations for modern philosophical and scientific inquiry. Both thinkers nonchalantly transcend conventional frameworks, and in doing so, they paradoxically come to define both. What becomes evident is a sustained intellectual commitment that shapes the development of their thought – their earliest influences indelibly inscribed in the contributions they leave behind. Kostić breaks free from the modern philosophical confines, embracing instead the classical totality refracted through a contemporary lens. Plato, in him, never ceases – just as the Aristotelian spirit continues to flicker in Milanković's scientific realm. Each step forward in their thought is marked by a higher-order cognition, which in turn leads to a deeper comprehension of character amidst the ever-transient stage of time, where only that which possesses true value both endures and eternally transforms, altering its external forms but preserving its inner essence. Plato's idea, although it may transform in manifestation throughout history, has never ceased to exist. The same can be said of Aristotle: Milanković becomes its bearer through his scientific pursuit, just as Aristotle once was in antiquity. Emerging from this discourse is a compelling imperative to transcend the limitations imposed by existential constraints – through the ascent of philosophical

and scientific imagination. Both endeavours successfully achieve this goal, as each redefines the domains they explore: dismantling inherited paradigms and elevating them to a fundamentally different level. Kostić and Milanković engage in a profound dialogue with ancient worldviews, akin to the profound exchanges between Plato and Aristotle. In this process, they reconceptualise these models into renewed conceptual frameworks that profoundly influence our perception of reality. Their work represents a genuine reversal of inherited thought, affirming, through distinction, the very essence of the tradition they extend.

Although their intellectual paths differ, both thinkers demonstrate a distinctive commitment to classical thought that shapes the development of their ideas. Rather than approaching antiquity as a symbolic horizon, they engage with it as a source of conceptual clarity. Milanković's admiration for Greek thinkers, particularly Democritus, reflects his orientation toward methodological rigour and the search for causal explanations in nature. Democritus provided him with a model of scientific perseverance, while Plato offered a framework for understanding order as a condition of intelligibility. From this perspective, Milanković's scientific work emerges not as an ascent toward transcendence but as a disciplined effort to articulate the structural principles of the cosmos. Kostić, in a different manner, integrates classical categories into his reflections on proportion and convergence, allowing ancient ideas to inform the conceptual architecture of his philosophical thought. Their shared engagement with antiquity thus appears not as a heroic gesture, but as a sustained intellectual orientation that shaped the foundations of their respective contributions. This discernment would eventually lead him to a robust scientific foundation, affirming that Antiquity, far from being an antiquated reference, was indeed a generative source. Inspiration, it transpires, continues to emanate from that wellspring. Milanković's contribution has etched a new constellation in the firmament of Serbian science. He has redefined the boundaries of our understanding with extraordinary precision, precisely as Kostić did in the realm of metaphysics. The intrepid journeys of these sages into the uncharted territories of knowledge do not result in loss, but rather in a profound deepening of their understanding of both the familiar and the boundless. They redefine the known through innovative conceptualisations: Kostić through a Platonic vision of the cosmos; Milanković through an unwavering contemplation of the heavens.

This relentless pursuit of transcending the limitations of conventional scientific models not only shaped Milanković's intellectual orientation but also provided it with a clear direction. In contrast, time has only reinforced the philosophical principle embodied by Kostić. Together, they express the essence of harmony as a metaphysical ascent – its manifestation in the realm of time and space. For they are, literally, the embodiment of the very concept itself: its manifestation through scientific and philosophical inquiry. Their insights are emanations of harmony in its purest form, and it is by aligning with its inherent logic that they attained the zeniths of their respective visions. Their names have endured the test of time, resonating most distinctly with the lineage of Antiquity, which likewise withstands all the constraints that time may impose. They remain preserved within the very essence of the idea as they perceived it – an idea of unity and wholeness. This very idea defined their path: each becoming an obelisk of consciousness, echoing the convergence of concept and foundation. There is no other interpretive key to their legacy but harmony itself – they articulated the harmonics of their thought by faithfully following its trajectory. Harmony served as their archetype, yet it rests upon a deeper principle: cosmic balance and cosmic symmetry, which reverberate through the eternal present moment. Their shared concept originates in a conviction that all must be interrelated and proportionally attuned, and that there is a reason why certain ideas emerge and illuminate the world at specific junctures, and why certain individuals become their incarnations. In contrast to the mechanistic and egocentric philosophies whose primary objective appears to be the creation of a mirror in which the object impersonates the subject and vice versa, a realisation emerges that the structure of the cosmos is fundamentally ethical. The entire cosmos may be encompassed within the concept of equilibrium. Awareness of this balance irrevocably separates those in contact with the cosmos from those estranged from it. It serves as the sole genuine gateway into the “secrets” of the universe: these mysteries persist only up to the boundary of balance, and once that boundary is reached – achievable solely through an ethical act – there are no longer secrets. Everything becomes mirrored within itself, boundlessly (Petrović 2020, 12).

SYMMETRY, CONVERGENCE AND THE STRUCTURE OF THOUGHT

Kostić and Milanković serve as transmitters of the ancient concept of harmony, proportion, and concord, yet each articulates this inheritance through a distinct conceptual lens. For Kostić, harmony is inseparable from the principle of convergence, a structural law that governs both aesthetic form and the organisation of reality. His reflections on symmetry and harmony reveal a systematic attempt to describe how form emerges from the interplay of opposites, and how this interplay generates meaning. In his view, symmetry and harmony are not opposing forces but complementary expressions of the same underlying principle: symmetry as the analytical unfolding of form, and harmony as its synthetic completion.

Milanković approaches harmony through a different, yet related, structure of thought. His cosmological writings interpret celestial mechanics as the manifestation of proportional relations that echo classical models. The regularity of planetary motion, the recurrence of cycles, and the mathematical precision of cosmic order all reflect a universe governed by principles that the ancients had already intuited. In *Through Distant Worlds and Times*, Milanković explicitly invokes Plato, Aristotle, and Democritus, interpreting their ideas not as historical curiosities but as conceptual tools for understanding the structure of the cosmos. His scientific method thus becomes a continuation of the classical conviction that nature is intelligible because it is ordered.

Both thinkers, therefore, articulate harmony as a structural principle, not merely an aesthetic or metaphorical one. Kostić's insistence that "harmony is nothing other than folded symmetry" (Kostić 2015, 47) underscores his belief that form arises from the dynamic relation of its elements. Milanković's reflections on the "harmonic relations" of celestial spheres (Milanković 1947, 24) reveal a similar conviction: that the cosmos is governed by proportionality, and that this proportionality is the key to understanding its order.

By placing symmetry, convergence, and proportion at the centre of their thought, both authors develop conceptual frameworks that bridge the gap between philosophy and science. Their approaches differ in method, Kostić through metaphysical reflection, Milanković through mathematical reasoning, but converge in their underlying assumption that reality possesses an internal structure that can be articulated. Harmony

thus becomes the point of intersection between their intellectual worlds: a principle that unites aesthetic form and scientific law, metaphysical insight and empirical observation.

Harmony is not merely a template of nature; it must also be present in artistic creation, encompassing both aesthetics and appearance. Kostić acknowledges this when he states: “Where symmetry ceases, harmony immediately appears, and where both rest, we invariably encounter a clear, pure intersection. Beneath the skin, there is not a single spot – no matter how small – that does not contain a trace of one of these three manifestations of the fundamental principle of crossing” (Kostić 2015, 64). Furthermore, he asserts: “Harmony is nothing other than inverted – or better yet, folded symmetry; and conversely, symmetry is inverted – or better, unfolded harmony” (Kostić 2015, 47). Thus, symmetry and harmony are not opposites but complements, each a reflection and verification of the other. Harmony is the synthesis of symmetry, while symmetry is the analysis of harmony. Nature, not content with having generated these two central phenomena, organic and all other life, from a single germ, ensured that the two would also intersect with one another. Twins born of the principle of crossing, fertilised by pure intersection, symmetry and harmony successfully conceived the universe, birthing it, shaping it, and populating it with eternal life. They collaborate in every endeavour, in every phenomenon, from the formation of crystals to the highest products of the human spirit, in the masterpieces of art and poetry – we encounter symmetry and harmony in a fruitful, blessed partnership. The closer this bond, the more radiant and abundant their presence in any living organism or intellectual creation, the more perfect that being or work becomes (Kostić 2015, 48). Kostić posits that harmony and symmetry manifest as paradoxes – contrasting yet mirroring each other. Each becomes a prerequisite for the realisation of identity. Celestial mechanics appears as a system governed by proportional relations that reflect an underlying order, in which each star plays a specific role in harmonising the cosmos. Every cosmic movement responds to this attunement. This attunement is structured within cyclicity, revealing repetition and cyclical return – an insight shared by Milanković and Kostić. Cyclicity is another characteristic of the harmonised cosmos. Circular motion represents the universe’s response to harmony, which, on the creative level, culminates in symmetry. Together, they form an intersection that develops into a distinct, harmonically symmetric existence.

LIGHT AND COSMIC ORDER

Cyclicity occupies a central place in both Kostić's and Milanković's understanding of the cosmos. For them, circular motion is not merely a physical phenomenon but a structural expression of harmony, a pattern through which the universe reveals its internal order. As Petrović notes, "describing a full circle signifies the attainment of perfection" (Petrović 2020, 19). This view resonates with ancient cosmology, in which circular motion was regarded as the most complete and self-sufficient form of motion. In this classical framework, repetition is not redundancy but the reaffirmation of order.

Light emerges as another shared motif through which both thinkers articulate the intelligibility of the world. For Kostić, light represents the fundamental principle that renders reality transparent to thought; it is the medium through which form becomes perceptible, and meaning becomes possible. In Milanković's scientific writings, light functions as the starting point of inquiry, the element that allows the cosmos to be measured, understood, and mathematically articulated. Although their approaches differ, both authors treat light as a conceptual bridge between appearance and structure, between the visible and the intelligible.

Proportion serves as the unifying paradigm that connects these motifs. In the classical tradition, proportion is the relational structure that makes harmony possible; it is the condition under which elements can coexist within a coherent whole. Kostić interprets proportion through the principle of crossing, emphasising the interplay of symmetry and harmony as complementary forces. Milanković, by contrast, identifies proportion in the mathematical relations governing celestial mechanics, where the recurrence of cycles and the regularity of motion reflect a universe sustained by order.

Through these concepts, harmony, light, cyclicity, and proportion, both thinkers articulate a vision of the cosmos that is fundamentally structured and intelligible. Their reflections do not merely describe natural phenomena; they interpret them as manifestations of a deeper principle that aligns with the classical conviction that the universe is governed by harmony. In this sense, their work continues the ancient effort to understand the world through the interplay of form and meaning.

Their engagement with harmony reflects an effort to understand the structural principles that govern both natural and intellectual phenomena.

Proportion emerges as their primary paradigm in approaching the cosmos – a reflection of intersection and an emblem of the entire universe, which can only exist under such conditions: perpetual perseverance in the emanation of light and sustained by the source of the original life principle. Light transforms into the paradigm of knowledge, the unifying force of the universe, and the prerequisite for *logos*, which, in turn, manifests as harmony among cosmic elements. From their literary and aesthetic contributions, both thinkers are considered children of Antiquity, channels through which ancient thought resurfaces within Serbian culture. Milanković's dialogues with Aristotle and Plato present strikingly original approaches to philosophical reflection, while Kostić's writings enrich a specific comprehension of the classical world. Notably, his interpretation of the *hero-genius* closely mirrors his own life and work, and, indeed, Milanković's as well. For Kostić, Antiquity provided the most vivid formulations of heroic consciousness, some of the most profound ever offered in literary reality. However, the true legacy of Antiquity was metaphorical: it guided the path toward the transformation of heroism. Heroism, in its highest sense, is not conquest, but the mirror through which thought recognises its ultimate expression, the reflection of spirit.

HEROISM AND THE INTELLECTUAL IDENTITY OF THE THINKER

Kostić interprets heroism as an intellectual category rather than a historical or martial one. For him, the hero is the figure who recognises the primacy of the idea and remains faithful to it, even when confronted with the limitations of the age. In this sense, heroism becomes a form of cognitive integrity, a commitment to the ideal that shapes both thought and action. Kostić's reflections on Homer and the classical tradition reveal his conviction that the highest form of heroism lies in the capacity of thought to transcend the immediate and orient itself toward the universal.

A comparable orientation toward harmony as a principle of intellectual integrity appears in the work of Nikola Tesla. As Predrag Milosavljević emphasises, Tesla explicitly linked technological innovation with the classical ideal of harmonic order, noting that "the greatest benefit comes from technological progress that strives toward unification and harmony, and my wireless transmitter is above all built

on that principle” (Milosavljević 2020, 29). This perspective situates Tesla within a broader lineage in which the pursuit of knowledge is inseparable from that of order.

Milanković articulates a similar conception of heroism, though through a scientific lens. His imagined dialogues with Athena and Aristotle in *Through Distant Worlds and Times* illustrate his belief that scientific inquiry is a continuation of the classical pursuit of knowledge. The hero, in this framework, is the thinker who advances understanding by aligning his work with the principles of order and rational clarity. Milanković’s scientific perseverance reflects this ideal: his engagement with ancient models is not nostalgic but methodological, grounded in the conviction that the cosmos is intelligible and that knowledge emerges from disciplined inquiry.

Both thinkers thus redefine heroism as an intellectual stance rooted in the classical tradition. Their work suggests that the true hero is not the conqueror of external circumstances but the one who reshapes the conceptual frameworks through which reality is understood. In this regard, Kostić and Milanković represent a broader philosophical lineage in which knowledge and fidelity to the idea constitute the essential features of intellectual identity. Their contributions exemplify a form of heroism grounded in thought, a commitment to the principles of harmony and order that they inherited from antiquity and reinterpreted within their own historical moment.

The fundamental trait of heroism lies in its connection to the Platonic world of ideas. Heroism is not mastery over material reality; it must be a reflection of the ideal, a step into that realm. Science and literature, at their highest, become precisely such steps. Our two thinkers now stand at the forefront of this metaphysical ascent. Not only did they surpass the boundaries of their era, but they also echoed their insights across generations of renewed crossings. For both thinkers, heroism is defined not by external achievement but by intellectual integrity and fidelity to the idea. The *concept revolves around* the manifestation of harmonic knowledge - the purest, most intimate, and evident form of cosmic consonance. It is an immutable entity, devoid of any additions or subtractions. This notion guided Milanković’s contemplations of the celestial spheres, yielding self-evident results. Similarly, Kostić perceives harmony as the indisputable reflection of ideal forms. Both share a Platonic element: the profound, enduring aspiration to serve cosmic order and discern harmony in all phenomena, even when

concealed, perceivable only to the discerning observer. In Kostić's philosophical framework, harmony achieves a more comprehensive expression when juxtaposed with symmetry. Symmetry governs and directs the activity of harmony, while external antagonism is drawn towards ultimate reconciliation. For Kostić, symmetry is perpetually subordinate to harmony, yet harmony serves symmetry in turn. They are interdependent on the spiritual realm, which is constructed through the worldly. Kostić thus establishes a connection between spirituality and harmony, interpreting its manifestation as symmetrically structured: the mirror of harmony's activity is embedded in the actions of spirit on the surface of reality, leading to convergence and novel insights. Accord and harmony resonate throughout the universe, accompanied by symmetry as they traverse the cosmos, whether we consider intersections or celestial mechanics. The essence remains unaltered: that pivotal step forward, a liberation from the constraints of the era to which they belonged. Had Kostić and Milanković remained confined to the frameworks of contemporary thought, their contribution could not have acquired its distinctive form. They would have been denied the very guiding principle that enabled them to transcend the intellectual limitations of modernity. The true essence of philosophical heroism lies in transcending inherited limitations and charting a new course of inquiry. Their departure from conventional scientific practices not only constitutes a significant scientific contribution but also challenges the notion that science must remain obscure or inaccessible. Their writing style is bold and compelling, stemming from a profound understanding of the nature of reality – without which such clarity and elegance would have been unattainable.

Milanković achieves this through his writings on the history of science, which skillfully combine dialogue with a steadfast devotion to ideas and a psychological sensitivity to the thinkers and philosophers he portrays. This synthesis is unique: it bridges the gap between history and the form of the short story, appealing to readers who are drawn to irregular storytelling and unconventional explanations. By doing so, science becomes more accessible to the general public, dispelling the rigid insistence on intellectual inaccessibility. His use of the epistolary form further enhances this intimacy, drawing the reader into his ideas and into the realm of science itself. He guides them toward the discovery of novel realities and epochs shaped by the foundational thinkers. Thought has been awakened, and now it may embark on its journey. In their case,

this journey begins with studying their predecessors and culminates in the imprint of their individual contributions, defining their own epoch. Harmony is thus restored: from reverence for their forebears to the forging of authenticity. Their intellectual journeys serve as allegories of their ideas, embodying the very paths they have traversed. It is not coincidental that Kostić writes about Homer and Milanković writes about the prominent scientific figures of his time – their orientation was evident from the outset, as was the trajectory of their overturning of conventional thought and redefinition. To contemplate the cosmos is to engage in the study of proportional essence. Kostić's cosmic vision gave rise to the concept of *intersection*, his ultimate law of the universe, which is present in both the minutest and grandest aspects of reality. It permeates all and generates novel actuality, a constant overcoming and surpassing, the breaking of paradigms and the formation of new ones. These intellectual luminaries became scientific and philosophical visionaries whose thinking continues its ascent, grounded in the paths of ancient predecessors whom they deeply admired. In doing so, they became torchbearers of Serbian cultural identity and knowledge through corridors of resistance.

Kostić naturally gravitated toward idealisation, toward visions of reality grounded in the conceptual. Milanković, on the other hand, was drawn to deduction and scientifically verifiable axioms. Both shaped the life of the mind according to their ideals: the former through rationalism, the latter through empiricism. Together, they disrupted traditional frameworks and established novel rules in philosophy and science. They are pioneers in their respective fields and embodiments of the intellectual spirit of their time. No one before them articulated the concept of intersection in this manner, and no one studied celestial mechanics as they did. What binds them is a harmonious response to the calling of philosophy and science – a call already inscribed within them, to which they responded with creative works that preceded and prolonged the very notion of harmony. Harmony resonates through their works – and it speaks of them. The drive to transcend all imposed limitations results in the formulation of novel theses in science and philosophy. Their oeuvre is both a reflection and a reply, an act of revolt against mediocrity. Only in such conditions can creativity emerge as the indispensable expression of wholeness and its definition.

The book of nature is written in numbers – nature's harmony is the harmony of numbers. It speaks to our eyes through proportions,

embodied in the architecture of our temples; it whispers to our ears through the sounds of the lyre. I measured the lengths of that instrument's strings and found that they produce a clear, pleasing tone only when their lengths stand in simple arithmetic ratios. This same harmony is manifest in the structure of the entire cosmos. The radii of the crystalline celestial spheres, as I calculated from their periods of rotation, also exist in simple harmonic relations. The inaudible music of the spheres completes this harmony. Thus, the universe embodies a perfect order, beautifully expressed by the word *Cosmos* (Milanković 1947, 24). Milanković expresses his reverence for harmony when writing about Democritus; through the philosopher's ideas, we glimpse his own. In animating the words of the ancients – even briefly – he reveals his foundational view of creativity and authorship: a worldview that bears only one name – harmony. “If we transform the intellectual value of our representations into the ethical value of our demands, then we arrive at this: just as perception yields only a vague knowledge of appearances, not essence, so too the pleasure arising from sensory stimulation is relative, obscure, unreliable even to itself, illusory, and deceptive. True happiness – of which only the wise may partake – pure bliss, the goal and peace of life, should not be sought in external goods or bodily pleasures, but in the quiet and calm state engendered by the gentle undulation of the soul's subtle atoms. That gives the soul measure and harmony, shields it from caprice, and grants it resolute confidence in itself. It is the stillness of the sea of the soul, which, having recognised its own passions, has become sovereign over itself. True bliss is tranquillity, and tranquillity is granted only by knowledge” (Milanković 1947, 43).

For Kostić, harmony is the primary stabilising force within the cosmos. It complements symmetry, and together they reign supreme. Both thinkers assert that harmony is an integral part of the universe's fabric and that the cosmos rests upon its principles. They not only adhere to this notion in their own work but also embody it. Their writing continually returns to the concept of harmony, even as it is the defining characteristic of their identity. Their unwavering devotion to the idea surpasses the reality from which they emerged. They become the bearers of light, torchbearers of the universal and inviolable truth – the truth that emerges from Plato's cave of shadows. Their works offer both reflection and an invitation: a desire to enrich others with knowledge and, simultaneously, a deliberate and thoughtful contribution to the cosmic balance. They stand as pillars of Serbian identity and cultural and intellectual legacy.

The concept of harmony becomes a symbol of resistance against the chaos of their era and an imperative to transcend existential limitations. The spirit of harmony permeates their endeavour to structure reality in accordance with elements aligned with the cosmos itself. Wherever an epoch commences its new thought, the idea of harmony awaits it, prepared to guide it. It is harmony's responsibility to orient the age's expression and align it with its own principle of being, positioned on the precipice between reality and ideal essence. Both thinkers direct their attention toward the same source: the ideational realm, which they reflect into their own creations. Consequently, we witness the outlines of pure harmony, resplendent like a path out of ignorance. They are akin to Sirius, the brightest star, conveyors of the idea's light. Indeed, Milanković writes of Sirius: "The celestial body currently visible above the ocean's surface is Sirius, the most luminous star within the outer crystalline celestial sphere. Today, we have the opportunity to observe it for the first time of the year, just before sunrise. Yesterday, its proximity to the Sun rendered it imperceptible to our vision due to the Sun's glare. However, today, the Sun, accompanied by its crystal sphere, has sufficiently distanced itself for us to discern it, though it will once again fade in the Sun's rays within a brief span" Milanković (1950, 15). In Serbia's philosophical and scientific landscape, the light of Sirius holds a significant place, embodying the contributions of Milanković and Kostić. They advocated for harmony as the fundamental principle underlying Serbian cultural and national identity during the 19th century. At that time, harmony was not merely a matter of national interest; it *was* its manifestation. The expression of Serbia's spiritual essence *was* the embodiment of harmony in the realm of reality, to which thought continually returned for nourishment. Establishing a novel philosophy entails traversing an uncharted path; doing so under the auspices of harmony signifies a return to the origin – to the philosophy of Antiquity, where they found boundless inspiration for creative symbolism manifested in harmonic form. The ideals of Antiquity were transposed into the contemporary world, whether in astronomy or philosophy. Their (non)modernity underscores the enduring presence of a higher order that transient thought cannot obliterate. Aspects of reality perceived beneath the veil of harmony are solidified within scientific and philosophical concepts. The triumph of thought serves as the very symbol of light, to which Kostić continually returns. At the core of that light lies harmony

– the origin of all comprehension, the force that ensures both the motion and equilibrium of celestial bodies.

“The intersection embodies a perpetual struggle between opposing forces on the vast canvas of existence. Its thorny expression manifests in the pages of knowledge, positioning itself as the alpha and omega of every literary work. It emerges as an indispensable aspect of every creative process, extending even to the realm of art itself. The intersection serves as a *metaphor for the cosmos*, simultaneously acting as an allegory for art. In this art, the intersection perceives the ultimate expression in the harmonious unity of poetic and philosophical elements, reflecting the two fundamental cognitive principles of understanding. The convergence is not a mere disguise; it is a continuous struggle, a mental uprising, and it was this very path that ultimately led to enlightenment” (Dokić 2024, 216).

CONCLUSION

The intellectual trajectories of Laza Kostić and Milutin Milanković reveal a shared commitment to the classical principle of harmony as the structural foundation of both thought and reality. Although they worked within different disciplines, their reflections on symmetry, proportion, light, and cyclicity demonstrate a common orientation toward the ancient Greek conviction that the cosmos is ordered and intelligible. By engaging with classical concepts such as *logos* and *analogia*, both thinkers developed frameworks that bridge philosophy and science, as well as aesthetic form and mathematical law. Their work shows that harmony is not merely a thematic element but a conceptual principle that shapes their understanding of knowledge, classical theory, creativity, and intellectual identity. In this sense, Kostić and Milanković stand as representatives of a broader classical lineage within Serbian culture, reinterpreting ancient ideas in ways that continue to inform contemporary reflections on the relationship between order and harmony, between meaning and the structure of the world.

REFERENCES

- Dokić, Marija. 2024. *Ukrštaj, simetrija, smisao*. Beograd: Institut za političke studije.
- Kostić, Laza. 1962. *Odabrana dela I*. Novi Sad: Matica srpska.
- Kostić, Laza. 1972. *Odabrana dela II*. Beograd: Srpska književna zadruha.
- Kostić, Laza. 2015. *Osnovno načelo: kritički uvid u opštu filozofiju*. Sombor: Gradska biblioteka Karlo Bijelicki.
- Kostić, Laza. 2019. *Ogledi*. Beograd: Nolit.
- Milanković, Milutin. 1947. *Osnivači prirodnih nauka Pitagora Demokritos Aristoteles Arhimedes*. Beograd: Izdanje društva Nikola Tesla.
- Milanković, Milutin. 1950. *Kroz carstvo nauka*. Beograd: Izdavačko preduzeće narodne Republike Srbije.
- Milanković, Milutin. 2020. *Kroz vasionu i vekove*. Novi Sad: Ikp „Bogunović“.
- Milosavljević, Predrag. 2020. „Sklad i saglasje u srpskoj kulturi i nauci: povodom osam vekova od Zakonopravila Svetoga Save (I deo).“ *Phlogiston* (28): 27–62.
- Petrović, Aleksandar. 2020. „Kroz vasionu i vekove do nepobedivog sunca“, u: *Kroz vasionu i vekove*. Milanković, M. Novi Sad: Ikp „Bogunović“.

Марија Докић**Институт за политичке студије, Београд*

ХАРМОНИЈА, ПРОПОРЦИЈА, ЛОГОС И АНТИЧКА МИСАО У ДЕЛИМА ЛАЗЕ КОСТИЋА И МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА**

Резиме

Овај рад истражује начине на које Лаза Костић и Милутин Миланковић у свом стваралаштву препознају и тумаче античке појмове хармоније, пропорције и логоса као темељне принципе разумевања света. Полазећи од претпоставке да велики ствараоци увек трагају за оним што је трајно, рад показује како се античка мисао јавља као стабилна основа њихових интелектуалних визија. И код Костића и код Миланковића, античко није само историјски слој, већ активни оквир који обликује њихово поимање космоса и природе сазнања. Костић античку традицију развија кроз разматрања симетрије, хармоније, укрштаја и естетичке структуре, настојећи да покаже да хармонија представља унутрашњи закон појавности. Миланковић, са друге стране, у античким моделима препознаје концептуалне претходнике математичког поретка космоса, што му омогућава да сопствена научна истраживања постави у шири оквир идеје о уређености и разумљивости света. У раду се посебно разматрају места на којима се њихова мисао додирује са Платоновим и Аристотеловим категоријама, али без претварања антике у симболички мотив; уместо тога, античка мисао се анализира као структурни принцип који усмерава њихово разумевање стварности. Показује се да су хармонија, пропорција и логос за оба аутора више од метафора: они представљају концептуалне инструменте помоћу којих артикулишу однос између идеје и појаве, форме и значења, природе и мишљења. Упоређивањем њихових приступа

* Имејл адреса: marija.dokic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0004-4159-9491.

** Овај рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

открива се да, упркос различитим дисциплинама, деле заједничку оријентацију ка унутрашњем поретку стварности и уверење да се истина открива кроз меру и склад. На тај начин, рад показује да се Костић и Миланковић могу разумети као део ширег класичног интелектуалног наслеђа, у оквиру којег античка мисао делује као трајни извор категорија које обликују њихово стваралаштво и њихов поглед на свет.

Кључне речи: хармонија, пропорција, логос, Лаза Костић, Милутин Миланковић, античка мисао.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* мисао објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује шест пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. април, 1. јун, 1. август, 1. октобар и 1. децембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени. Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о*

поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* мисао користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

(Subotić 2010, 256)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milislavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milislavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.“, „prev.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, prir. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj.” *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine.” *Politika*, 8. decembar: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. Наслов издања. Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije. (Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*

(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење

(ISO 2019) – свако следеће навођење

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „т.“, „Art.“ „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, чл. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, чл. 17, ст. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*

(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању.

Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milimir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milimir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milimir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) **Навођење** презимена аутора у оквиру реченице – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме

аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том 'неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере'” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;

- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати Извор: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати Извор: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;

- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курантом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у **две колоне**. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Име и презиме аутора*

- * Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА**

- ** Фуснота: по потреби, навести
један од следећих (или сличних)
података: 1) назив и број
пројекта у оквиру кога је чланак
написан; 2) да је рад претходно
изложен на научном скупу у виду
усменог саопштења под истим
или сличним називом 3) исказ
захвалности.

Испод наслова **поставити
слику предње корице;**

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

Детаљно упутство о цитирању и форматирању можете пронаћи на интернет презентацији часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Serbian Political Thought* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian (Cyrillic script) or English.

The journal is published six times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, April 1st, June 1st, August 1st, October 1st, and December 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism. Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools at the point where they are used.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian Political Thought* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter.” In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], "Official Gazette of the state" and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollit, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;

- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

Name and surname of the first author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Name and surname of the second author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data:
1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing*.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the author**

* In the footnote: E-mail address:
The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data:
1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author.
Year of publication. *Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

Detailed guidelines for referencing and formatting manuscripts are available at: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и
државна питања = National interest : journal for National and State
issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.- [Штампано
изд.]. - Год. 1, бр. 1 (2005)- . - Београд :Институт за политичке
студије, 2005- (Инђија : Комазец)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460